



Національний університет
водного господарства
та природокористування

Міністерство освіти і науки України

**Національний університет водного господарства та
природокористування**

А.В. Кочубей, С.С. Якубовська



Національний університет
водного господарства
та природокористування

**ПЕДАГОГІКА ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ
У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

Навчальний посібник

Рівне – 2017



УДК 37.015.3:378(075)

ББК 88.8я7

K55

*Рекомендовано вченою радою Національного університету
водного господарства та природокористування.*

(Протокол № 11 від 13 грудня 2016 р.)

Рецензенти:

Козяр М.М., доктор педагогічних наук, професор завідувач кафедри теоретичної механіки, інженерної графіки та машинознавства Національного університету водного господарства та природокористування;

Мельничук І.М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та суспільних дисциплін Тернопільського державного медичного університету ім. І. Горбачевського;

Горбатюк Р.М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютерних технологій Тернопільського державного медичного університету ім. І. Горбачевського.

А.В. Кочубей., С.С. Якубовська

K55 Педагогіка та методика викладання у вищій школі. Навчальний посібник. – Рівне : НУВГП, 2017. – 292 с.

ISBN 978-966-327-357-0

У навчальному посібнику розкрито загальні засади педагогіки та методики викладання у вищій школі. Особливу увагу приділено практичним порадам, які сприятимуть формуванню базових і професійних компетенцій як необхідної складової інтегрованої характеристики майбутнього фахівця. Висвітлено інформацію про ефективні форми, методи і засоби навчання у вищому навчальному закладі; запропоновано методику застосування сучасних технологій навчання у вищому навчальному закладі

Посібник призначено для студентів і викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, магістрантів, учителів-методистів, усіх, кого цікавить педагогіка і методика викладання вищої школи.

УДК 37.015.3:378(075)

ББК 88.8

ISBN 978-966-327-357-0

© Кочубей А.В., Якубовська С.С., 2017

© Національний університет водного
господарства та природокористування, 2017



*Завдання вищої технічної школи —
готувати не лише хіміків,
електриків, машинобудівників,
тобто вузькоспеціалізованих
фахівців, а надавати інженерові
можливість
розвиватися всебічно, бути
освіченим у різних галузях науки і
техніки*

Професор А. Рідлер

ЗМІСТ



Вступ.....	5
Змістовий модуль 1. Педагогіка вищої школи.....	7
Тема 1. Педагогіка вищої школи як галузь педагогіки.....	7
Тема 2. Професійна освіта студентів як основна категорія педагогіки вищої школи	28
Тема 3. Виховання студентської молоді.....	50
Тема 4. Студент к суб'єкт процесу навчання у вищій школі	75
Тема 5. Психолого-педагогічні особливості роботи зі студентською групою.....	92
Тема 6. Особистість і діяльність викладача вищої школи.	116
Тема 7. Педагогічне спілкування	148
Змістовий модуль 2. Методика викладання у вищій школі.....	168
Тема 8. Організація освітнього процесу у вищому навчальному закладі	168
Тема 9. Організаційні форми, методи і засоби навчання у вищому навчальному закладі	196
Тема 10. Методика застосування сучасних технологій навчання у вищому навчальному закладі.....	232
Глосарій.....	273
Список використаних джерел.....	284

*Вчитель живе доти, доки вчиться,
а коли перестав вчитися,*



ВСТУП

Науково-технічний прогрес визначає значимість освіченості нації, ролі вищої освіти в розвитку суспільства. Найвизначніші досягнення сучасності, безумовно, пов'язані з успіхами у сфері вищої освіти.

Зміни соціально-економічних умов життя України вимагають нових підходів у вивченні й осмисленні педагогічного процесу у вищому початковому закладі. Закономірно, що вивчення дисципліни «Педагогіка та методика викладання у вищій школі» передбачає підготовку національної еліти, яка здатна оволодіти освітньо-світоглядною парадигмою гуманітаризації, гуманізації і демократизації вищої освіти, забезпечує різнобічний розвиток особистості викладача і студента.

Мета вивчення навчальної дисципліни – формування системи психолого-педагогічних знань, які сприятимуть ефективності професійної педагогічної діяльності, підвищенню психологічної культури викладачів і студентів технічного ВНЗ, умінь виявляти психологічні особливості студентів і будувати з ними позитивні стосунки.

Навчальний посібник укладений для студентів, які навчаються за освітньо-кваліфікаційними програмами підготовки магістрів.

Основні завдання навчальної дисципліни:

- формування педагогічної компетенції як професійної;
- засвоєння основних термінів і понять із педагогіки, психології та методики викладання у вищій школі для використання їх у педагогічній діяльності;
- опанування знань про психологічні особливості студентського періоду життя людини та усвідомлення закономірностей професійного становлення та особистісного зростання майбутніх фахівців;
- формування вмінь і навичок із методики викладання у вищій школі, психолого-педагогічних знань про студента та викладача ВНЗ для аналізу конкретних ситуацій у професійній діяльності.



Студент, вивчаючи дисципліну «Педагогіка та методика викладання у вищій школі», повинен **знати:**

- структуру, функції та зміст основних видів діяльності викладача і студента ВНЗ;
- історичний контекст формування та зміст основних педагогічних категорій (освіта, навчання, виховання, розвиток, професійна підготовка);
- напрями реформування системи освіти в Україні відповідно до вимог сучасного суспільства;
- психолого-педагогічну структуру та основні підходи до вивчення особистості викладача і студента ВНЗ;
- методику проведення навчальних занять у ВНЗ.

Студент, вивчаючи дисципліну «Педагогіка та методика викладання у вищій школі», повинен **уміти:**

- володіти основними категоріями психолого-педагогічних знань і застосовувати їх під час виконання теоретичних і практичних завдань;
- ставити мету, планувати та вирішувати педагогічні завдання;
- інтерпретувати дані психолого-педагогічних досліджень і визначати напрями корекційної роботи з урахуванням індивідуально-психологічних властивостей особистості студента;
- організувати освітній процес у вищому навчальному закладі.



Тема 1. Педагогіка вищої школи як галузь педагогіки

Педагогіка – не наука, а мистецтво – найпоширеніше, найскладніше, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв.

К. Ушинський

1. Готовність науково-педагогічного працівника до професійної педагогічної діяльності.
2. Педагогіка вищої школи як галузь педагогіки. Завдання педагогіки вищої школи на сучасному етапі.
3. Зв'язок педагогіки вищої школи з іншими науками.
4. Методи наукового педагогічного дослідження.

1. Готовність науково-педагогічного працівника до професійної педагогічної діяльності

На початку століття один із творців інженерного проектування професор А.Рідлер зазначав, що завдання вищої технічної школи — готувати не лише хіміків, електриків, машинобудівників, тобто вузькоспеціалізованих фахівців, а надавати інженерові можливість розвиватися всебічно, бути освіченим у різних галузях науки і техніки.

На думку Л.Володарської-Золи, головний недолік сучасної технічної освіти у її дегуманізації, що виявляється у розриві між технічною і гуманітарною культурою та призводить до вузької спеціалізації на шкоду фундаментальній підготовці. Гуманітаризація освіти у цьому випадку є засобом подолання кризи, оскільки вона передбачає реалізацію зустрічі природничо-технічної культури з гуманітарною.

Тепер дегуманітаризація зачепила як інженерну освіту, так і інженерну діяльність. Зусилля, спрямовані на подолання кризи в обох сферах, повинні сприяти формуванню якісно нової особистості інженера, невід'ємними рисами якої повинні стати: суворий розрахунок, самоорганізованість, високий інтелект і глибокі знання, професіональна мобільність, відповідальність за



наслідки, прагнення до саморозвитку, творча інтуїція, екологічна вихованість, почуття обов'язку перед своїм народом.

Одним із аспектів вирішення цієї проблеми є формування у майбутніх фахівців вищого технічного навчального закладу (ВТНЗ) загальної компетентності — інтегрованої характеристики особистості, яка містить знання, вміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості. Використання означеного підходу сприяє подоланню традиційних когнітивних орієнтацій професійної освіти, приводить до формування нового її змісту, застосування сучасних методів і технологій.

Важливою складовою реалізації компетентнісного підходу у професійній підготовці фахівців ВТНЗ є високий рівень педагогічної компетенції всіх науково-педагогічних працівників. На сьогодні підготовку майбутніх викладачів здійснюють у магістратурі в процесі вивчення «Педагогіки і психології вищої школи», «Педагогіки вищої школи», «Методики викладання у вищій школі». У студентів у кінцевому результаті формується педагогічна компетентність на рівні професійної. На думку В. Ортинського, бути педагогічно компетентним означає мати багатокомпонентний склад інтеграційних професійних знань і вмінь, що забезпечує усвідомлення вольових рішень, виконання творчих дій із конструювання процесу навчання й моделювання комунікативних зв'язків.

Для реалізації положень компетентнісного підходу майбутнім викладачам ВТНЗ у професійній діяльності слід дотримуватися таких *принципів*:

— гуманізації і гуманітаризації освіти (формування не лише професійних, а й особистісних якостей майбутнього фахівця, що стає можливим лише за умови пріоритету гуманістичних ідей у процесі підготовки);

— оптимального поєднання спеціальних і загальногуманітарних знань у змісті освіти, єдності загальної та професійної культури (гуманітарна складова професійної



підготовки – повноцінний компонент цілісної системи його професійної освіти);

— врахування особливостей гуманітарних знань залежно від спеціалізації (предметна гуманітарна підготовка);

— міждисциплінарність у навчанні та інтегративний підхід у викладанні гуманітарних дисциплін, що передбачає вироблення цілісної системи наукових знань як основи загальної та професійної культури майбутнього фахівця.

Врахування цих принципів важливе в процесі формування готовності магістрів ВТНЗ до педагогічної діяльності, адже завданням навчально-пізнавальної діяльності у ВТНЗ є не тільки формування фундаментальних компетенцій, але й розвиток пізнавального інтересу, активності, рефлексивного ставлення до цілей, змісту, методів і результатів навчання; вміння застосовувати теоретичні знання для формування системи дій; вміння розвивати пізнавальні та конструкторські здібності, увагу, спостережливість, уяву; залучення студентів до науково-дослідної роботи.

На думку М. Агапової та О.Мельниченко, у змісті дисциплін психолого-педагогічного циклу для магістрів слід представити блок питань із педагогіки вищої школи, які слід використовувати інженеру у своїй практичній діяльності: алгоритми вирішення педагогічних завдань, аналіз типових навчально-виховних ситуацій, методика педагогічної діагностики тощо.

Однією з вимог до випускника ВТНЗ є розвинута здатність до творчих підходів у вирішенні професійних завдань, уміння орієнтуватися у нестандартних ситуаціях, аналізувати їх; розробляти план дій; готовність до реалізації плану і відповідальність за його виконання.

Готовність науково-педагогічного працівника ВТНЗ до професійної педагогічної діяльності полягає у засвоєнні спеціальних знань (з навчальної дисципліни, курсу), психолого-педагогічних дій у ВТНЗ та соціальних відносин, у сформованості й зрілості професійно значущих і особистих якостей сучасного фахівця, в умінні прогнозувати цілі та

результат педагогічного впливу, будувати інформаційні моделі, ухвалювати самостійні рішення тощо.

Бути професійно педагогічно компетентним означає мати інтеграційні професійні компетенції, що забезпечує усвідомлення вольових рішень, виконання творчих дій із конструювання процесу навчання й моделювання комунікативних зв'язків.

Отже, професійна готовність науково-педагогічного працівника до педагогічної діяльності передбачає його професійну компетенцію та певну сукупність особистісних якостей і властивостей.

Професійна компетенція науково-педагогічного працівника ВНЗ містить такі складові:

1. Спеціально-предметна компетентність.
2. Психолого-педагогічна компетентність.
3. Професійно-педагогічна комунікативна компетентність.
4. Соціокультурна компетентність.

Спеціально-предметна компетентність – глибокі та всебічні знання з навчальної дисципліни (курсу), яку викладає науково-педагогічний працівник, а також широка ерудиція в цій науково-предметній галузі.

Психолого-педагогічна компетентність науково-педагогічного працівника виявляє його глибокі теоретичні знання з психології і педагогіки, а також уміння втілити їх у практиці навчально-виховного процесу у ВНЗ.

Психолого-педагогічна компетентність складається з таких груп *умінь*:

- а) психологічні (психодіагностичні, пізнавальні, мотиваційні, психокорекційні, емоційно-почуттєві, консультативні);
- б) операційно-методичні;



- в) конструктивно-проективні;
- г) оцінювання й контролю;
- д) експертно-аналітичні;
- е) науково-дослідницькі;
- є) методично-виховні.

Група психологічних умінь містить такі складові:

- формування пізнавальних потреб студентів;
- формування стилю діяльності, рефлексії;
- створення умов, які стимулюють внутрішню пізнавальну активність студентів;
- створення сприятливого психологічного клімату для здійснення освітнього процесу та інші вміння;
- складання діагностичних програм у вигляді завдань-тестів, які разом із діагностичними функціями виконують роль навчальних засобів;
- застосування діагностичних методик, що виявляють стан педагогічного процесу в таких характеристиках: комплементарність педагогічних і навчальних дій, своєчасність застосування конкретних технологій навчання, ефективність процесу навчання, корисність процесу навчання, адекватність процесу навчання психолого-педагогічним умовам, доступність процесу навчання, відповідність результативності процесу навчання поставленим цілям і завданням освіти, розвитку і виховання студентів;
- застосування методик, спрямованих на виявлення стану навчального процесу та оцінку його результативності;
- застосування спеціальних методів і прийомів для з'ясування рівня засвоєння студентами інформаційного змісту, наукових понять, їх зв'язків і відносин, наукових теорій, концепцій і прикладних знань;
- застосування діагностичних методів для з'ясування рівня сформованості умінь і навичок пізнавальної діяльності на основі логічних операцій та евристичним шляхом;
- впровадження у практику навчання методів самоаналізу, самоконтролю;
- використання класичних методик тестування інтелектуальних операцій, креативності та мотивації студентів.



Група операційно-методичних умінь містить такі складові:

- визначення ефективності технологій навчання і розроблення адекватних методик відповідно до цілей та умов;
- створення оптимальних методичних умов, що забезпечують найвищі показники у вирішенні поставлених завдань;
- адаптація загальнодидактичних положень до конкретного предмета навчання;
- інформаційне і процесуальне моделювання навчального процесу у зв'язку з цілями і конкретними завданнями навчання й розвитку, складом і структурою наукового знання, а також психолого-педагогічними умовами;
- технологічне розроблення інформаційних структур у вигляді монологічного викладу й виконання завдань, складання і застосування логіко-структурних схем, різні перетворення навчальної інформації, аналіз навчальної інформації, узагальнення, розвиток понять, способи і засоби введення навчальної інформації в процес навчання тощо;
- керівництво процесом вирішення навчальних завдань і застосування корекційних методів, а також методів допоміжних, додаткових і методів індивідуальної допомоги;
- застосування прийомів, що стимулюють педагогічну дію;
- планування навчального процесу на одному навчальному занятті та в системі інших умінь;
- застосування комунікативних методів у процесі навчання, для яких характерні суб'єкт-суб'єктні відносини й суб'єктсуб'єктні зв'язки;
- логічний аналіз навчального матеріалу, вміння інформаційно й логічно його структурувати, проводити інтеграцію міжнародних зв'язків, визначати вербально-графічну структуру навчальної інформації, розвивати активність і самостійність навчальних дій студентів;
- формулювання проблеми й переведення її в систему програмних завдань, ефективне синтезування інформації про стан усієї педагогічної системи, її минулого і сьогодення, об'єктивування результатів, простежування динаміки формування психічних новоутворень, проектування та



управління розвитком потенційних здібностей студентів, їхніх когнітивної і операційної структур.

Група конструктивно-проективних умінь полягає у забезпеченні інтеграції соціальних та освітніх стратегій навчання.

Група умінь оцінювання і контролю. Контроль необхідний як спосіб, що визначає стан усієї системи педагогічного процесу. У процесі навчання контроль є діагностичним етапом педагогічного управління.

Група вмінь оцінювання й контролю містить такі складові:

- здійснення різного виду контролю: поточного і підсумкового, письмового і усного, вибіркового і фронтального, репродуктивного і творчого та ін.; вміння залучати педагогічний контроль у навчальний процес, координувати зміст і способи контролю під час оволодіння новим навчальним матеріалом;

- застосування операцій оцінювання у бальній і в інших системах, вербальне оцінювання у формі заохочення, схвалення, осуду, зауваження, покарання, стимулювання, порівняння, розгортання перспектив досягнень тощо;

- дослідження навчальних досягнень студентів: індивідуальних і загальних;

- складання індивідуальних карт навчальних просувань студентів за типом: засвоєння теоретичних знань, засвоєння прикладних знань, володіння пізнавальними діями, виокремлення суті явища, яке вивчають, логічна структура знання, перетворення навчальної інформації, володіння евристичними прийомами, володіння логічними прийомами пізнання, здійснення алгоритмічних пізнавальних дій, розвиток дій, рефлексій, контроль і самоконтроль, оцінювання, педагогічна корекція і самокорекція тощо.

Група експертно-аналітичних умінь містить такі складові:

- застосування діагностичних методик, що виявляють корисність і ефективність різних систем навчання;

- аналіз функціонального процесу навчання студентів;

- дослідження динаміки розвитку конкретної системи навчання, виявлення її перспектив, оцінка якості, розроблення перспектив розвитку;



- надання методичної допомоги, пов'язаної з оцінкою і корекцією педагогічного процесу;

- аналіз нових оригінальних інформаційно-комунікативних структур у процесі навчання з урахуванням чинників середовища і особистісних чинників, що впливають на стиль спілкування і результат навчання студентів;

- інтенсифікація процесу навчання за допомогою поглиблення навчальної діяльності та пришвидшення темпу освоєння навчального матеріалу за програмою;

- індивідуалізація процесу навчання, орієнтація інформаційних і проблемних технологій на індивідуальні особливості студентів;

- розроблення додаткової системи методів навчання, спеціально орієнтованих на активізацію студентів у навчальному процесі, розвиток ініціативності, колективізму, бажання позмагатися та інших якостей особистості студента;

- розроблення й застосування педагогічних прийомів, що концентрують процес навчання на розвивальному ефекті, застосування нестандартних інтелектуальних завдань, побудованих на принципах розвитку психічних функцій.

Група науково-дослідницьких умінь містить такі складові:

- розроблення нових синтетичних технологій навчання, а також окремих наочних методик викладання;

- організація нових інформаційно-комунікативних структур у процесі навчання;

- інтенсифікація методів навчання;

- складання нових навчальних програм для факультативних занять і спецкурсів;

- аналіз основних тенденцій розвитку системи освіти;

- виявлення пріоритетних напрямів у розвитку педагогічних технологій;

- аналіз досвіду роботи колег, його узагальнення й затосування тощо.

- засвоєння методів дослідження науки: теоретичний аналіз, контекстний аналіз, експериментальний метод, спостереження, вивчення документації та інших.



Група методично-виховних умінь містить такі складові:

- формування у студентів національної свідомості та самосвідомості в процесі навчальних занять;
- формування почуття національної гідності, патріотизму й відповідальності, громадянського обов'язку і честі;
- розумне використання методів виховання;
- створення на заняттях необхідної моральної й ділової атмосфери;
- використання прийомів і методів переконання під час навчальних занять;
- формування у студентів моральних ціннісних установок;
- розвиток національно і соціально значущих якостей;
- підтримка свого високого морального і громадського іміджу;
- втілення у студентське середовище норм і принципів загальнолюдської культури;
- формування у студентів наукового світогляду;
- формування у студентів таких рис, як співпереживання, співчуття, толерантність, вимогливість і доброзичливість;
- здійснення індивідуально-виховного впливу на кожного студента, враховуючи особливості та спрямованість його особистості;
- поєднання вимогливості до студентів із турботою про них і повагою до їх особистої гідності;
- цілеспрямоване формування у студентів професійних якостей;
- опора на моральні ідеали;
- активна громадська позиція;
- виховування студентів як носіїв високої загальної, національної, правової, професійної, естетичної, економічної, соціально-психологічної, політичної і фізичної культури;
- пропагування здорового способу життя, невживання студентами алкоголю і наркотичних речовин, негативне ставлення до куріння та інших шкідливих звичок;
- виховування ціннісного ставлення до сім'ї, батьків, дружини (чоловіка) і дітей;



- перевиховування студентів і стимулювати їх до самовиховання, саморозвитку і самовдосконалення;
- спрямування студентів на набуття соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу тощо.

Професійно- педагогічна комунікативна компетентність – це інтегративне особистісне утворення, яке розглядають як результат сформованості професійних компетенцій та особистісних якостей (емпатійність, об'єктивність, толерантність тощо) майбутнього фахівця, які дозволяють установлювати психологічний контакт зі студентами, колегами, логічно, науково та стисло передавати предметну інформацію, керувати процесом спілкування й організувати педагогічно доцільну взаємодію в навчально-виховному процесі

Структура комунікативної компетентності (за М.Сімоненко) складається з таких компонентів:

– індивідуально-особистісного, адже успішність комунікації неможлива без певних особистісних якостей, необхідних індивіду для спілкування;

– мовленнєвого, оскільки без наявності знань мовного апарату і вмінь застосовувати ці знання в мовленні жодна комунікація не буде ефективною;

– інтерактивно-практичного, що відображає всі аспекти взаємодії між людьми;

– полікультурного, який пояснює аспекти взаємодії між різними народами і культурами, що є особливо актуальним в умовах глобалізації сучасного суспільства;

– предметно-інформаційного, що враховує предметний аспект спілкування, а також уміння працювати з інформацією, без чого професіонал не буде компетентним та конкурентоспроможним на ринку праці

Соціокультурна компетентність (за М. Чернухою, А. Мурзіною) – важлива характеристика особистості в плані професійної та особистісної готовності до здійснення гуманістично зорієнтованого педагогічного процесу.

Формування в студентів соціокультурної компетентності передбачає наявність знань про національно-культурні особливості країни, мову якої вивчають, про норми мовленнєвої



та немовленневої поведінки її носіїв і вміння будувати свою поведінку відповідно до цих особливостей і норм.

Соціокультурна компетентність спрямована на:

1. Розвиток світогляду студентів та їх підготовку до сприйняття себе як носія національних цінностей, до взаємозв'язку з усіма людьми в пошуку вирішення глобальних проблем.

2. Розвиток загальної культури студентів, загальнолюдських цінностей, усвідомлення миротворчих обов'язків і відповідальності за майбутнє своєї країни.

3. Навчання етиці дискусійного спілкування й взаємодії з людьми різних поглядів і різних національних культур;

4. Розвиток умінь студентів використовувати надбані соціокультурні знання, уміння і навички відповідно до ситуацій спілкування в процесі комунікації.

5. Потреба в самоосвіті.

Отже, в процесі підготовки науково-педагогічного працівника у ВТНЗ слід створити педагогічні умови, які сприятимуть досягненню мети і, зокрема, формуванню у студентів технологічних умінь, що спрямовані на організацію навчальної діяльності. Для вирішення цієї проблеми необхідно постійно працювати над програмою безперервної професійно-педагогічної підготовки науково-педагогічних працівників, особливо, у ВТНЗ, починаючи із магістратури, де серед обов'язкових є дисципліна «Педагогіка і психологія вищої школи», і закінчуючи захистом дисертації зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

2. Педагогіка вищої школи як галузь педагогіки

Сучасна система педагогічних наук охоплює до двадцяти галузей, що сформувалися у процесі розвитку педагогічних знань. До них належать загальна педагогіка, історія педагогіки і школи, вікова педагогіка, корекційна педагогіка, соціальна педагогіка, професійні педагогіки, педагогіка вищої школи.

Серед галузей педагогіки, зосереджених на педагогічних проблемах дорослих, швидко розвивається *педагогіка вищої*



школи, яка розкриває закономірності, принципи навчально-виховного процесу у ВНЗ, специфічні проблеми здобуття вищої освіти.

Потреба в розробленні наукових основ педагогіки вищої школи зумовлена специфікою навчально-виховної діяльності ВНЗ, яка полягає у підготовці фахівців певного профілю відповідно до нахилів студентів і потреб народного господарства. Змістом цієї підготовки є опанування студентами, які мають загальну середню освіту і певний соціальний досвід, спеціальних наук, оволодіння відповідними фаховими вміннями та навичками.

Педагогіка вищої школи (ПВШ) — наука про закономірності навчання і виховання студентів, а також їх наукову і професійну підготовку як фахівців відповідно до вимог держави.

Джерелом розвитку ПВШ є:

- педагогічна спадщина минулого;
- сучасні педагогічні дослідження проблем педагогіки вищої школи (збагачують педагогічну думку новими ідеями з питань удосконалення навчально-виховного процесу у вищій школі);
- передовий вітчизняний педагогічний досвід (дає змогу визначити певні закономірності, які живлять нові теорії, концепції, прогнози) та зарубіжний педагогічний досвід (критично осмислений, збагачує педагогічний процес інноваціями).

Використання означених джерел у розвитку ПВШ дає змогу не лише враховувати нові освітньо-виховні проблеми, що постають перед суспільством, а й оптимально поєднувати традиції і новаторство у сфері вищої освіти.

Предметом ПВШ є процес формування духовно багатого, свідомого, гідного громадянина, фахівця вищої кваліфікації різних галузей народного господарства, науки, техніки, культури, освіти тощо.

Основні категорії ПВШ. Категорії як найбільш загальні поняття науки в різних галузях педагогіки не відрізняються за



назвами (виховання, навчання, освіта). Однак вони мають свою специфіку залежно від того, який ступінь навчання розглядають. Відрізняються певною мірою методи виховного впливу на особистість, які застосовують у школі і ВНЗ. Саме спільність категорій уможливило включення педагогіки вищої школи до системи педагогічних наук, а специфіка цих категорій є основою становлення педагогіки вищої школи як самостійної галузі досліджень і практики.

Таким чином, підготовка фахівця з вищою освітою передбачає такі категорії: *професійну освіту, навчання, виховання.*

Професійна освіта студентів передбачає володіння загальними і професійними знаннями, виробничими вміннями і навичками згідно з профілем.

Навчання студентів охоплює весь процес фахової підготовки фахівця з вищою освітою, знання якого завжди можуть бути застосовані на практиці.

Під *вихованням студентської молоді* розуміють формування впродовж навчання у ВНЗ морально-психологічної готовності самовіддано працювати за обраним фахом.

Завдання ПВШ на сучасному етапі:

- вироблення методологічних, теоретичних, методичних засад професійної освіти у сучасній педагогіці;
- формування концепцій змісту освіти і процесу навчання для різних типів ВНЗ (з урахуванням тенденцій розвитку відповідних галузей науки, техніки, культури);
- визначення закономірностей становлення особистості в умовах ВНЗ;
- вироблення концептуальних засад проектування освітніх систем інноваційного типу;
- вирішення проблем гуманізації та гуманітаризації вищої освіти на сучасному етапі;
- теоретичні обґрунтування моделі випускника в умовах багаторівневої вищої освіти;
- розроблення педагогічних основ професійного становлення викладача вищої школи;



- педагогічне забезпечення функціонування екстернату у ВНЗ;
- теоретичні та методичні засади розроблення державних стандартів вищої освіти;
- педагогічні технології у вищій школі: теоретичні основи і проектування;
- інтеграція навчальних курсів, поєднання індивідуальних, групових і колективних форм навчальної діяльності;
- розроблення теоретичних і методичних засад блочно-модульної організації навчання у ВНЗ;
- порівняльне вивчення розвитку вищої освіти в освітніх системах різних країн;
- диференційований підхід у навчанні як засіб професійного та особистісного розвитку студентів;
- організування самостійної роботи студентів ВНЗ в умовах нової парадигми вищої освіти;
- розроблення дидактичних концепцій розвитку творчих здібностей студентів;
- демократизація навчального процесу;
- організування наукової діяльності майбутніх фахівців;
- формування пізнавальних інтересів студентів у процесі професійної підготовки;
- визначення шляхів навчально-виховної роботи з обдарованими студентами;
- формування педагогічної майстерності викладача ВНЗ;
- педагогічна діагностика в системі вищої освіти;
- вироблення теоретичних засад відбору контингенту студентів ВНЗ і наукових засад підготовки фахівців вищої кваліфікації в аспірантурі та докторантурі.

Реалізація завдань ПВШ відбувається у процесі її теоретичних пошуків, реальної педагогічної практики, постійної спрямованості на її удосконалення, на відповідність реаліям сьогодення.



3. Зв'язок педагогіки вищої школи з науками психолого-педагогічного циклу

Потрібно самому багато знати, щоб навчати інших
В. Короленко

ПВШ, що виникла на базі загальної (шкільної) педагогіки, розглядає вищі рівні навчання та виховання дорослої людини. Вона тісно пов'язана передусім із науками психолого-педагогічного циклу:

— *історією педагогіки*, яка вивчає педагогічні ідеї та системи освіти в їх розвитку;

— *віковою педагогікою* (дошкільною, шкільною, педагогікою дорослих (андрогікою)), що досліджує закономірності навчання й виховання, організаційні форми і методи навчально-виховного процесу стосовно різних вікових груп;

— *дефектологією*, зосередженою на вивченні форм і методів навчання людей з фізичними та розумовими вадами (сурдопедагогіка (грец. — глухий), тифлопедагогіка (грец. сліпий — сліпий), олігофренопедагогіка (грец. — малий і — розум), логопедія (грец. — слово і — виховання, навчання));

— *професійними педагогіками*, що вивчають закономірності, здійснюють теоретичне обґрунтування, розробляють принципи, технології виховання і навчання людини, орієнтованої на конкретну професійну сферу діяльності;

— *порівняльною педагогікою*, що досліджує закономірності функціонування і розвитку освітніх і виховних систем у різних країнах шляхом зіставлення;

— *соціальною педагогікою*, що вивчає закономірності та механізми становлення і розвитку особистості в процесі здобуття освіти і виховання в різних соціальних інститутах, а також соціально орієнтовану діяльність освітніх, наукових, культурних та інших закладів, установ і соціальних служб, які сприяють формуванню соціальної активності дітей і молоді в процесі вирішення політичних, економічних та інших проблем суспільства;



— *гендерною* (від грец. — рід) педагогікою, що функціонує як сукупність підходів, спрямованих на формування статевої поведінки в суспільстві;

— *частковими або предметними методиками*, які досліджують закономірності викладання і вивчення конкретних навчальних дисциплін у навчальних закладах усіх типів.

4. Методи науково-педагогічних досліджень

Великий учитель той, хто сам виконує те, чого навчає
Катон Старший

У ПВШ виділяють фундаментальні та прикладні дослідження.

Фундаментальні дослідження мають на меті розкрити загальну суть педагогічних явищ, дати наукове обґрунтування педагогічної діяльності.

Прикладні дослідження, враховуючи фундаментальні знання, дають відповіді на питання, що безпосередньо пов'язані з практикою.

Метод науково-педагогічного дослідження – шлях вивчення і опанування психолого-педагогічних процесів формування особистості з метою встановлення об'єктивних закономірностей виховання і навчання.

Основні методи ПВШ: спостереження, експеримент.

Спостереження як метод об'єктивного дослідження широко застосовують у психології, педагогічній практиці, соціологічних дослідженнях.

Об'єктом спостереження є поведінка особистості в найрізноманітніших її зовнішніх виявах, коли реалізуються усвідомлювані та неусвідомлювані внутрішні психічні стани, переживання, прагнення. За особливостями мовлення, виразними рухами — жестами, мімікою, виразом обличчя, пантомімічними актами (позами) тощо — можна виявити й простежити особливості уваги, розуміння змісту висловлювання, емоції та вольові якості, особливості темпераменту і риси характеру. Тому вміле спостереження за поведінкою



дитини і дорослого дає можливість з високою вірогідністю робити висновки про їхні внутрішні, духовні особливості.

Спостереження може бути *звичайним* (бачення, слухання) та *інструментальним*, коли побачене й почуте в поведінці фіксується за допомогою фото-, кіноапарата або магнітофона. Інструментальне спостереження дає можливість документувати все, що спостерігаємо, а тому й глибше аналізувати і порівнювати.

Щоб спостереження набрало наукового характеру, воно повинне відповідати певним вимогам:

- бути цілеспрямованим, а не випадковим;
- здійснюватися планомірно й систематично;
- бути забезпеченим достатньою інформацією про спостережуване явище (якомога більшою кількістю фактів);
- точно фіксувати результати спостереження.

Наукове спостереження висуває певні вимоги й до особистих якостей дослідника. Зокрема, він повинен мати такі якості:

- бути об'єктивним при фіксації, словесному описі та класифікації спостережень;
- володіти собою, тобто його настроїв та особисті характерологічні якості не мають впливати на спостереження та позначатися на ньому та висновках;
- не бути тенденційно упередженим в організації спостереження та очікуванні його наслідків, щоб не зробити безпідставних висновків;
- не піддаватися першим враженням про піддослідного;
- не бути поблажливим щодо піддослідного;
- не приписувати піддослідному власних якостей і не пояснювати його поведінку з власної позиції.

Об'єктивність має характеризувати весь процес дослідження, бути визначальним чинником для висновків.

Спостереження потребує чіткості й точності фіксації даних. Для цього використовують відповідні бланки. Наведемо приклад одного з них.

Бланк для фіксації результатів спостереження складають за такими пунктами:

1. Дата спостереження.



2. За яких умов здійснювали спостереження.
3. Що спостерігали.
4. Що виявлено у процесі даних спостереження.
5. Пояснення спостереження.

Найефективнішим і найпліднішим із наукового погляду є експериментальне дослідження, коли досліджуване явище вивчають у різних умовах та обставинах. За таким методом можна глибоко і з високою точністю вивчати досліджувану педагогічну закономірність.

Експеримент є одним із основних методів педагогіки і психології, зокрема, і ПВШ. Особливість його полягає в тому, що дослідник сам створює умови, за яких досліджуване явище виникає неодмінно й закономірно. При цьому дослідник має можливість чітко визначити чинники, які діяли в момент виникнення та перебігу досліджуваного явища, розкрити причини, що його зумовили, а також у разі потреби повторити дослід із метою нагромадження додаткових відомостей для обґрунтування одержаних результатів.

Розрізняють *лабораторний і природний експерименти*. Перший проводять у спеціальних лабораторіях за допомогою відповідної апаратури, другий — у звичайних для піддослідного умовах діяльності (в аудиторії, під час роботи). Природний експеримент, як і лабораторний, проводять за певною програмою, але так, щоб студент не знав, що його досліджують, і вирішував свої завдання спокійно, у звичному для нього темпі, з притаманними йому характерологічними особливостями і ставленням до навчальних, трудових, спортивних та інших доручень.

Допоміжні методи ПВШ.

1. Метод опитування. У психології і педагогіці, зокрема в педагогічній практиці, широко застосовують метод опитування, коли слід з'ясувати рівень розуміння піддослідним певних завдань, життєвих ситуацій, уживаних у навчанні та практичній діяльності понять (природознавчих, технічних, соціальних), або коли потрібна інформація про інтереси, погляди, почуття, мотиви діяльності та повецінки особистості.

До найпоширеніших *різновидів опитування* як методу



психолого-педагогічного дослідження належать *бесіда, інтерв'ю, анкетне та соціометричне дослідження.*

Бесіда — це цілеспрямована розмова з піддослідним з метою з'ясування уявлення або розуміння ним явищ природи та суспільства, наукових питань, взаємозалежностей, причин і наслідків, переконань, ідеалів, ідейної спрямованості. Поставлені запитання повинні бути чіткими й зрозумілими, спрямованими на психологічні явища. У бесіді слід домагатися не лише констатувальної відповіді, а й пояснення, мотивації, тобто відповідей на запитання не лише «що це таке?», а й «чому?», «як?».

Одним із варіантів бесіди є *інтерв'ю*, яке використовують у психолого-педагогічних соціологічних дослідженнях. В інтерв'ю виявляються думки, погляди, факти з життя респондента, тобто піддослідного, його ставлення до політичних подій, ситуацій соціальних явищ тощо.

Інтерв'ю може бути *нестандартизованим* і *стандартизованим*. У нестандартизованому інтерв'ю запитання до респондента формулюють не до кінця і їх можна змінювати у процесі дослідження, а у стандартизованому вигляді вони становлять собою певну систему і їх формулюють чітко.

Анкетне дослідження — один із способів психолого-педагогічного опитування. За допомогою анкетування досліджують літературні, мистецькі, спортивні, професійні інтереси та уподобання, мотиви, ставлення до вибору дій, вчинків, різновидів праці, до тих чи інших переживань, їх оцінювання. На поставлені в анкеті запитання анкетовані дають відповіді у письмовій формі. Причому запитання ставлять так, що відповіді на них будуть описовими або альтернативними: «так», «ні», «не знаю», «складно відповісти», або так, що в них наперед дають кілька варіантів відповіді, серед яких піддослідному пропонують підкреслити один, що відповідав би його особистим поглядам та інтересам. В анкеті ставлять запитання і констатувального, і мотиваційного характеру, як у бесіді та інтерв'ю. Анкета може бути *іменною*, коли піддослідний зазначає своє прізвище та ім'я, наводить певні відомості про себе, та *анонімною*, при використанні якої



отримують більш правдиві відповіді.

За допомогою анкетного дослідження можна зібрати значний обсяг матеріалу, що дає підстави вважати одержані відповіді достатньо ймовірними. Недоліками цього методу є суб'єктивізм і випадковість відповідей, складність перевірки їх правильності та щирості.

3. Метод аналізу продуктів діяльності ґрунтується на тому, що в результатах роботи людини виявляються її знання, вміння та навички, здібності. Уважність, спостережливість, риси характеру. Отже, продукти діяльності мають можливість побачити в них найрізноманітніші психолого-педагогічні якості та властивості особистості, рівень їх розвитку.

Продуктами діяльності студентів є контрольні зрізи, вироби, малюнки, моделі, фотографії та ін. Порівнюючи роботи, які студент виконує в різний час, на різних етапах навчання, можна виявити рівень його розвитку, досконалість умінь і навичок, акуратність, майстерність, кмітливість, наполегливість тощо. Саме це повинно стати предметом аналізу продуктів діяльності, а не, наприклад, вартість виготовленого продукту.

4. Метод узагальнення незалежних характеристик — це об'єднання та узагальнення даних багатьох спостережень, виконаних незалежно одне від одного в різний час, за різних умов та у різних видах діяльності. Одержані незалежні характеристики узагальнюють у певну систему під певним кутом зору. Використовуючи цей метод, викладач повинен мати власну думку про студентів. Дані інших викладачів про успішність студентів, їх дисциплінованість, нахили та здібності, активність потрібно використовувати не механічно, а вдумливо, перевіряючи вірогідність. Такі характеристики уможливають всебічне вивчення особистості, складання об'єктивної характеристики про неї й визначення шляхів її подальшого розвитку у процесі навчально-виховної роботи.

Кількісний і якісний аналізи дослідження педагогічних явищ. Кількісний або варіаційно-статистичний аналіз полягає в обчисленні коефіцієнтів правильного вирішення завдань, частоти повторення спостережуваного педагогічного явища. Для порівняння результатів досліджень із різною кількістю завдань або



різним кількісним складом групи користуються не абсолютними, а відносними, здебільшого, відсотковими показниками. При кількісному аналізі результатів дослідження найчастіше використовують середнє арифметичне з усіх досліджень того чи іншого педагогічного процесу чи індивідуально-психологічної особливості. Для того щоб робити висновки про вірогідність середнього арифметичного, обчислюють коефіцієнт відхилень від нього окремих показників. Що менше відхилення показників окремих досліджень від середнього арифметичного, то показовішим воно є для дослідженої психолого-педагогічної проблеми.

Якісний аналіз проводять на основі кількісного аналізу, але він не зводиться тільки до нього. В якісному аналізі з'ясовують причини високих чи низьких показників, залежність їх від вікових та індивідуальних особливостей особистості, умов життя та навчання, стосунків у колективі, ставлення до діяльності тощо.

Кількісний і якісний аналізи даних дослідження дають підстави для одержання психолого-педагогічної характеристики особистості та висновків про виховні заходи.

Узагальнення вивченого:

- **готовність науково-педагогічного працівника до професійної педагогічної діяльності** полягає в засвоєнні повного складу спеціальних знань (з навчальної дисципліни, курсу) психолого-педагогічних дій у ВНЗ і соціальних відносин, у сформованості й зрілості професійно значущих і громадських якостей особистості;

- **педагогіка вищої школи** є галуззю педагогіки, це наука про закономірності навчання і виховання студентів, а також їх наукову і професійну підготовку як фахівців відповідно до вимог держави;

- підготовка фахівця з вищою освітою передбачає **професійну освіту, навчання, виховання**, ці поняття і є основними категоріями педагогіки вищої школи;

- педагогіка вищої школи послуговується такими **методами педагогічних досліджень**, як **основні**: спостереження (звичайне і експериментальне) та експеримент (лабораторний, природний) та **допоміжними** (опитування



(бесіда, анкетування, інтерв'ю), метод аналізу продуктів діяльності, метод експертних оцінок, а також кількісним і якісним аналізом педагогічних досліджень.

Підсумкові запитання і творчі завдання

1. Назвіть компоненти готовності науково-педагогічного працівника до професійної педагогічної діяльності.
2. Дайте визначення поняттю ПВШ як галузі педагогіки.
3. Окресліть предмет ПВШ.
4. Сформулюйте завдання ПВШ на сучасному етапі.
5. Охарактеризуйте зв'язок ПВШ з іншими науками.
6. Розкрийте методи наукового педагогічного дослідження.
7. Під час практичного заняття проаналізуйте певне педагогічне дослідження (наукову статтю, автореферат дисертації та ін.) за схемою: а) проблема, мовне оформлення, завдання і методи дослідження; б) етапи дослідження; в) основні результати дослідження і їх практичне значення.
8. Користуючись фактами сучасного життя, обґрунтуйте роль навчання й виховання та вплив соціальних чинників на формування громадянина України.

Тема 2 . Професійна освіта студентів як основна категорія педагогіки вищої школи

*Оновлення змісту освіти є визначальною складовою реформування освіти в Україні
Державна національна програма «Освіта
(«Україна XXI століття»)»*

1. Поняття освітнього процесу, професійної освіти як основної категорії педагогіки вищої школи. Основні тенденції в галузі вищої освіти.
2. Структура вищої освіти.
3. Типи і статуси ВНЗ. Форми навчання у ВНЗ.
4. Підготовка наукових і науково-педагогічних працівників.



1. Поняття освітнього процесу, професійної освіти як основної категорії педагогіки вищої школи. Основні тенденції в галузі вищої освіти

*Альфою та омегою нашої дидактики
хай буде пошук і відкриття способу,
за якого учителі б менше навчали,
а учні б більше училися*

Я.А. Коменський

Відповідно до Закону України про вищу освіту (2014 р., ст.47) **освітній процес** – це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у ВНЗ (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів і спрямована на передання, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості. З цим поняттям безпосередньо пов'язана така з основних категорій ПВШ, як *професійна освіта*.

Професійна освіта студентів передбачає оволодіння загальними і професійними знаннями, виробничими вміннями і навичками згідно з профілем і вимагає від сучасного викладача ВНЗ у своїй професійній діяльності в процесі удосконалення педагогічної компетенції спиратися на основні тенденції у сфері вищої освіти як світового, так і вітчизняного освітніх просторів.

Інновації в системі вищої освіти пов'язані з внесенням змін у традиційну масову практику окреслили провідні **тенденції оновлення світового освітнього простору**.

Перша тенденція — орієнтація більшості країн на перехід від елітної освіти до високоякісної освіти для всіх.

Друга тенденція — поглиблення міждержавного співробітництва у галузі освіти, яке залежить від потенціалу національної системи освіти і від рівня умов партнерства держави й окремих учасників.

Третя тенденція — збільшення гуманітарної складової у світовій освіті в цілому за рахунок введення людиною орієнтованих наукових і навчальних дисциплін: політології,



психології, педагогіки, соціології, культурології, екології, ергономіки, економіки тощо.

Четверта тенденція — значне поширення нововведень за умов збереження національних традицій, що склалися, та національної ідентичності країн і регіонів.

Які ж тенденції оновлення українського освітнього простору? Проблему побудови ефективної вищої освіти в Україні, її реформування порушували в останнє десятиріччя у своїх працях такі провідні вчені сучасності в галузі педагогіки, як В.Андрущенко, І.Зязюн, Н.Ничкало, С.Сисоева, на думку яких **реформування вищої освіти в Україні повинне спиратися на такі тенденції:**

1. Інтеграція – це піднесення вищої освіти України до рівня вищої освіти в розвинутих країнах світу та її інтеграція у міжнародне науково-освітнє співтовариство (Болонський процес).

2. Ступеневість освіти. Перехід до динамічної ступеневої системи підготовки фахівців дає змогу задовольняти можливості особистості в набутті певного рівня та ступеня вищої освіти за бажаним напрямом відповідно до її здібностей і забезпечити мобільність на ринку праці; сприяє підвищенню освітнього і культурного рівня суспільства, створення умов для навчання впродовж усього життя.

Сутність ступеневості вищої освіти полягає у здобутті різних рівнів і ступенів на відповідних етапах вищої освіти. Виникнення концепції ступеневої освіти зумовлене:

— демократизацією суспільства, формуванням нових соціально-економічних структур, їх орієнтацією на ринкові відносини, жорсткою професійною конкуренцією;

— необхідністю розрізнення двох процесів, що є основою діяльності ВНЗ — освіти і професійної підготовки;

— необхідністю забезпечення випускникам можливості здійснювати професійну кар'єру за дотримання ними принципів соціальної справедливості, відповідальності, загальнолюдських цінностей і моралі;



— диференціацією вимог до характеру і змісту освіти і професійної підготовки фахівців з вищою освітою різних освітньо-кваліфікаційних рівнів;

— впровадженням механізму об'єктивного педагогічного контролю з визначення результатів діяльності системи вищої освіти і навчальних досягнень тих, хто навчається (йдеться, зокрема, і про технологію стандартизованого тестування);

— формування мережі ВНЗ, які за формами, програмами, термінами навчання і джерелами фінансування задовольняли б інтереси особи та потреби кожної людини і держави в цілому.

3. Гуманізація. Гуманізація освіти має багато вимірів. Вона охоплює сферу управління (і тут ми говоримо про його демократизацію, перехід до державно-громадської форми управління); стосунки між викладачами та студентами (їх слід будувати на засадах партнерства); організацію навчально-виховної діяльності (право вибору курсу, форми навчання, мобільність викладачів і студентів) тощо.

Надання гуманістичної спрямованості фундаментальним і спеціальним дисциплінам вимагає, щоб центральна магістраль гуманізації проходила через зміст освіти: від фізики і математики та інших природничо-технічних (інженерних, технологічних) дисциплін — до філософії, соціології, правознавства, до всієї гуманітарної складової системи освіти у вузькому значенні цього поняття:

— *по-перше*, забезпечення людиноцентризму дисциплін природничо-технічного профілю. Їх зміст повинен бути перебудований у такому контексті, щоб у процесі підготовки фахівця високої техніко-технологічної якості одночасно формувались гуманістичний світогляд і культура, моральні та естетичні цінності, любов до батьківщини і повага до народів і культур світу. Техніко-технологічний екстремізм, сформований епохою науково-технічного прогресу, повинен поступитись місцем гуманістичному світогляду;

— *по-друге*, незважаючи на затвердження колегією Міносвіти концепції гуманітарної освіти (1996 р.), колишнього

монометодологізму, на жаль, поки що не подолано. На думку В.Андрущенка, ідеал відкритого демократичного суспільства,

Не людина для техніки, а навпаки — техніка для людини, таким повинен стати лейтмотив природничо-технічної освіти в сучасному глобалізаційному суспільстві, зокрема, технічної.

В. Андрущенко

дійсних прав і свобод людини для багатьох із нас залишається Еверестом, для підкорення якого (в межах колишньої методологічної і світоглядної парадигми) немає ні сил, ні можливостей. Нові ж підходи освоюють надто повільно. Ми боїмося самостійної думки, намагаємося втекти від неї, «заховатись у натовпі». Ця своєрідна екзистенційна ситуація «втечі від свободи» обертається втечею від людини, від себе, від людських цінностей. Повернення до них — вимога гуманізації освіти у глобалізаційному суспільстві, причому не лише технічної, а й гуманітарної. Сьогодні в Україні, як і в усьому світі, стоїть проблема подолання гуманітарної кризи освіти.

4. Гуманітаризація передбачає гуманістичне спрямування освіти, нормативна частина якої забезпечується обов'язковим вивченням соціально-гуманітарних дисциплін: психології, педагогіки, права, екології, етики, філософії, світової та вітчизняної культури тощо.

В.Андрущенко вважає, що гуманізація освіти — провідна загальносвітова тенденція її розвитку у XXI столітті. Такою ж вона повинна стати і в Україні. Які інновації, відповідно до вимог цієї тенденції, слід реалізувати? Насамперед принципова зміна змісту освіти, його переорієнтація на людські, життєві цінності. Глобалізація — річ жорстока і невідворотна. Зупинити її неможливо. Однак «зберегти цивілізоване обличчя» — людське, культурне, людяне — не лише можливо, а й необхідно. Найважливіший інструмент для цього — освіта, яку слід орієнтувати на особистість.



Характерною рисою оновлення професійної підготовки майбутніх фахівців стає *особистісно орієнтована освіта*, спрямована на індивідуальний професійний розвиток особистості, у ході якої формується готовність майбутнього фахівця до науково обґрунтованого розуміння особистісно-професійних якостей, внаслідок чого вона будує свою «Я-концепцію» та виробляє стратегію професійної діяльності. Для реалізації особистісно зорієнтованої освіти слід створювати відповідні умови, які забезпечать самодостатній розвиток майбутніх фахівців, їх професійну культуру та самосвідомість.

Одним із ефективних шляхів оновлення професійної підготовки є *психолого-педагогічна підготовка майбутнього фахівця з вищою технічною освітою*. Вона підкреслює принципову відмінність нового підходу до підготовки фахівця, наголошуючи на тому, що цей підхід орієнтований на підготовку майбутнього професіонала.

2. Інформатизація та комп'ютеризація навчання. Особливість сучасного розвитку освіти — її інформатизація та комп'ютеризація навчання, які набули значного поширення наприкінці ХХ ст. Реалізація цих нововведень стала можливою завдяки розвитку нового наукового напрямку — інформатики.

Яскравий приклад удосконалення цілісного педагогічного процесу ВНЗ — його *технологізація*. Технологізацію здійснюють за рахунок упровадження нових технологій навчання та виховання, які значно змінюють природу педагогічного процесу, професійну діяльність педагога і навчально-пізнавальну діяльність студентів. Реалії сьогодення вимагають впровадження таких інновацій у систему освіти у вигляді технологій, доцільність і корисність яких доведено.

2. Структура вищої освіти

Що міцніше закладено фундамент знань та ідей у душі учня, то більшу й міцнішу будівлю можна птім звести на цьому фундаменті

К. Ушинський

Відповідно до Закону України «Про освіту» в Україні встановлено такі освітні рівні:



- дошкільна освіта;
- початкова загальна освіта;
- базова загальна середня освіта;
- повна загальна середня освіта;
- професійно-технічна освіта;
- вища освіта.

Структуру вищої освіти України, яку визначено Законом України «Про вищу освіту» (2014), складають рівні та ступені вищої освіти (стаття 5).

Рівні вищої освіти. Підготовку фахівців із вищою освітою здійснюють за відповідними освітньо-професійними, освітньо-науковими, науковими програмами на таких рівнях вищої освіти:

- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти;
- перший (бакалаврський) рівень;
- другий (магістерський) рівень;
- третій (освітньо-науковий) рівень;
- науковий рівень.

Кожен рівень відповідає кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій.

Початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти відповідає п'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, спеціальних умінь і знань, а також певного досвіду їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, що передбачені для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності.

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти відповідає шостому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань і практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю.

Другий (магістерський) рівень вищої освіти відповідає сьомому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за



обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності.

Третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти відповідає восьмому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, вирішення комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової та педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Науковий рівень вищої освіти відповідає дев'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає набуття компетентностей із розроблення і впровадження методології та методики дослідницької роботи, створення нових системоутворюючих знань та/або прогресивних технологій, вирішення важливої наукової або прикладної проблеми, яка має загальнонаціональне або світове значення.

У статті 27 Закону України «Про освіту» **Національна рамка кваліфікацій** — це системний і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів.

Національна рамка кваліфікацій спрямована на:

- 1) введення європейських стандартів і принципів забезпечення якості освіти з урахуванням вимог ринку праці до компетентностей фахівців;
- 2) забезпечення гармонізації норм законодавства у сфері освіти та соціально-трудових відносин;
- 3) сприяння національному і міжнародному визнанню кваліфікацій, здобутих в Україні;
- 4) налагодження ефективної взаємодії сфери освітніх послуг та ринку праці.



Національну рамку кваліфікацій розробляють із залученням об'єднань організацій роботодавців і затверджують у порядку, визначеному законодавством;

Ступені вищої освіти. Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої (освітньо-професійної чи освітньо-наукової) або наукової програми, що є підставою для присудження відповідного *ступеня вищої освіти*:

- 1) молодший бакалавр;
- 2) бакалавр;
- 3) магістр;
- 4) доктор філософії;
- 5) доктор наук.

1. Молодший бакалавр — це освітньо-професійний ступінь, який здобувають на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти і присуджують у ВНЗ у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 90-120 кредитів ЄКТС. Особа має право здобувати ступінь молодшого бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

2. Бакалавр — це освітній ступінь, який здобувають на першому рівні вищої освіти та присуджують у ВНЗ у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми (180-240 кредитів ЄКТС). Обсяг освітньо-професійної програми для здобуття ступеня бакалавра на основі ступеня молодшого бакалавра визначають у ВНЗ. Особа має право здобувати ступінь бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

3. Магістр — це освітній ступінь, який здобувають на другому рівні вищої освіти та присуджують у ВНЗ (науковою установою) у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90-120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми — 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова



програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 %. Особа має право здобувати ступінь магістра за умови наявності в неї ступеня бакалавра.

4. Доктор філософії — це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувають на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджують у спеціалізованій вченій раді ВНЗ або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Особа має право здобувати ступінь доктора філософії під час навчання в аспірантурі (ад'юнктурі). Особи, які професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи, мають право здобувати ступінь доктора філософії поза аспірантурою, зокрема під час перебування у творчій відпустці, за умови успішного виконання відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Нормативний строк підготовки доктора філософії в аспірантурі (ад'юнктурі) становить чотири роки. Обсяг освітньої складової освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії становить 30-60 кредитів ЄКТС.

Наукові установи можуть здійснювати підготовку докторів філософії за власною освітньо-науковою програмою згідно з отриманою ліцензією на відповідну освітню діяльність або за освітньо-науковою програмою, окремі елементи якої забезпечують інші наукові установи та/або ВНЗ.

5. Доктор наук — це другий науковий ступінь, який здобуває особа на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії і передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують вирішення важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях.



Ступінь доктора наук присуджують спеціалізованою вченою радою ВНЗ чи наукової установи за результатами публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії, або за сукупністю статей, опублікованих у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджує центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки.

3. Типи та статуси ВНЗ, форми навчання у ВНЗ

*Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального економічного розвик суспільства і держави
Закон України «Про освіту»*

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2014, ст. 28) в Україні діють ВНЗ таких **типів**:

1) **університет** — багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) ВНЗ, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань і провадить культурно-просвітницьку діяльність;

2) **академія, інститут** — галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) ВНЗ, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями



знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність;

3) **коледж** — галузевий ВНЗ або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступенів молодшого бакалавра та/або бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження. Коледж має право здійснювати підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста. Відомості про коледж, який є структурним підрозділом університету, академії чи інституту включають до Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Статуси ВНЗ. Університету, академії, інституту незалежно від форми власності відповідно до законодавства може бути надано статус *національного або дослідницького*. (Закон України «Про вищу освіту», статті 29-30).

Національний університет.

1. Університету, академії, інституту незалежно від форми власності відповідно до законодавства може бути надано статус *національного*.

2. Надання ВНЗ статусу національного здійснюють за пропозицією Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, що подають у порядку та за критеріями, встановленими Кабінетом Міністрів України. Встановлення відповідності діяльності національного ВНЗ визначеним критеріям для підтвердження чи позбавлення його такого статусу здійснюють раз на сім років Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

3. Національний ВНЗ має право:

1) отримувати відповідно до законодавства на пріоритетних засадах передбачені державним бюджетом кошти для провадження наукової і науково-технічної діяльності,



проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, виконання наукових програм, проектів державного значення в обсязі не менш, як 10 відсотків коштів державного бюджету, що виділяють на його утримання;

2) визначати норми часу навчальної та іншої роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників;

3) здійснювати перерозподіл:

- нормативів кількості осіб, які навчаються, на одну посаду науково-педагогічного працівника за спеціальностями однієї галузі знань із урахуванням результатів наукової діяльності працівників;

- державного замовлення між спеціальностями в межах галузі знань в обсязі не більш, як 5 відсотків загального обсягу державного замовлення національного ВНЗ з обов'язковим інформуванням центрального органу виконавчої влади, до сфери управління якого належить ВНЗ;

- ліцензованого обсягу прийому за спеціальностями у межах відповідної галузі знань;

4) здійснювати підготовку фахівців із вищою освітою за власними експериментальними освітніми програмами та навчальними планами;

5) отримувати на пріоритетних засадах фінансування для придбання наукового і навчального обладнання, комп'ютерних програм тощо за рахунок державного бюджету;

6) використовувати у своєму найменуванні слово «національний»;

7) формувати на своїй базі інноваційні структури різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, малі підприємства тощо) на засадах поєднання інтересів високотехнологічних компаній, науки, освіти, бізнесу та держави з метою виконання і впровадження інноваційних проектів.

Дослідницький університет.

1. Національному ВНЗ, що забезпечує проривний розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-



науковий простір, має визнані наукові здобутки, може надаватися статус дослідницького університету.

2. Статус дослідницького університету надає Кабінет Міністрів України на конкурсних засадах ВНЗ строком на сім років відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України Положення про дослідницький університет і критеріїв, що включають показники, приведені до кількості науково-педагогічних і наукових працівників ВНЗ.

3. Надання ВНЗ статусу дослідницького здійснюють за поданням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти у разі відповідності критеріям, встановленим Кабінетом Міністрів України. Встановлення відповідності діяльності дослідницького ВНЗ визначеним критеріям для підтвердження чи позбавлення його такого статусу здійснюють раз на сім років Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

4. Критерії, за якими надають статус дослідницького університету, базуються на таких засадах:

1) розгалужена інфраструктура та матеріально-технічна база, що забезпечують провадження науково-освітньої діяльності на світовому рівні, зокрема визнані наукові школи, центри, лабораторії тощо;

2) міждисциплінарність освіти і науки, потужна фундаментальна складова наукових досліджень, якість яких підтверджена, зокрема, публікаціями у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях;

3) забезпечення високоякісної фахової підготовки докторів наук і здатність впроваджувати і комерціалізувати наукові результати, якість системи підготовки та підвищення кваліфікації наукових кадрів у ВНЗ;

4) рівень інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, зокрема, кількість міжнародних проектів, створених об'єктів права інтелектуальної власності, спільних із підприємствами та іноземними ВНЗ наукових проектів, грантів тощо;

5) місце в національному, галузевих та/або міжнародних рейтингах ВНЗ;



б) кількість публікацій за показниками визнаних міжнародних наукометричних баз та у міжнародних реферованих виданнях.

5. Дослідницький університет має право:

1) використовувати у своєму найменуванні слово «дослідницький»;

2) отримувати базове фінансування за окремою бюджетною програмою Державного бюджету України на провадження наукової діяльності в обсязі не менш, як 25 % коштів, які передбачено на його утримання, для проведення наукових досліджень, підтримки та розвитку їх матеріально-технічної бази;

3) на конкурсних засадах формувати тематику фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-технічних розробок і самостійно затверджувати річний тематичний план;

4) формувати на своїй базі інноваційні структури різних типів (наукові та технологічні парки, бізнес-інкубатори, малі підприємства тощо) на засадах поєднання інтересів високотехнологічних компаній, науки, освіти, бізнесу та держави з метою виконання і впровадження інноваційних проектів;

5) приймати остаточне рішення щодо присвоєння вчених звань;

6) самостійно утворювати разові спеціалізовані вчені ради для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії за участю не менше п'яти осіб із відповідним ступенем, двоє з яких працюють в іншому ВНЗ (науковій установі);

7) встановлювати нормативи кількості осіб, які навчаються, на одну посаду науково-педагогічного та наукового працівника;

8) самостійно визначати статті та обсяги витрат власних надходжень;

9) у межах, визначених в установленому порядку коштів загального фонду на оплату праці та в межах, наявних у ВНЗ власних надходжень, самостійно формувати і затверджувати



штатний розпис науково-педагогічних, наукових, педагогічних та інших працівників, у тому числі визначати штатні нормативи, найменування та кількість посад працівників відповідно до структури ВНЗ;

10) здійснювати інші права, передбачені законодавством.

Форми навчання у ВНЗ. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2014 р., стаття 49) навчання у ВНЗ здійснюють за такими формами:

- 1) очна (денна, вечірня);
- 2) заочна (дистанційна).

Форми навчання можуть поєднуватися. **Очна форма навчання** – це форма здобуття певного рівня вищої освіти, яка побудована на принципі особистого спілкування студентів і викладачів у ході лекцій, під час контактних і семінарських занять у встановленому розкладом обсязі. Вважають, що саме це дозволяє максимально розширити і зміцнити знання студентів, а на самостійне вивчення відводять незначну кількість тем, причому не найважливіших. Студенти зобов'язані щодня бути присутніми на заняттях (не враховуючи вихідних днів) і не пропускати їх без поважної причини; **заочна форма навчання** – форма здобуття певного рівня вищої освіти, яка поєднує риси самонавчання та очного навчання (періодичне відвідування контактних занять). Характеризується фазністю. Перша фаза – отримання бази знань, навчальної літератури та її вивчення (настановча сесія); друга фаза – перевірка засвоєного матеріалу (виконання і захист випускної роботи). При цьому ці фази помітно віддалені одна від одної за часом (як правило, від кількох тижнів до місяця); **заочно-дистанційна форма навчання** – інноваційна форма здобуття певного рівня вищої освіти без відриву від виробництва, яка реалізується на основних засадах заочної форми навчання, шляхом гармонійного поєднання таких періодів навчання, як формування самостійної діяльності студентів із засвоєння програми навчання за фахом під час їх безпосереднього перебування в Університеті; **дистанційна підготовка** студентів безпосередньо за місцем їх перебування (проживання) на основі



використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій.

5. Підготовка наукових і науково-педагогічних працівників

*Знання не можуть бути перелиті,
немов із посудини, з однієї душі в іншу*
Платон

Викладачі ВНЗ повинні усвідомлювати важливість підготовки наукових і науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації, яку здійснюють Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2014).

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2014) учасниками освітнього процесу можуть бути такі категорії:

- 1) наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники;
- 2) здобувачі вищої освіти та інші особи, які навчаються у ВНЗ;
- 3) фахівці-практики, яких залучають до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах;
- 4) інші працівники ВНЗ.

Науково-педагогічні працівники — це особи, які за основним місцем роботи у ВНЗ проводять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність.

Педагогічні працівники — це особи, які за основним місцем роботи у ВНЗ проводять навчальну, методичну та організаційну діяльність.

Наукові працівники — це особи, які за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-організаційну діяльність і мають відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання.

Наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність науково-педагогічних працівників ВНЗ регулюють



законодавством про наукову і науково-технічну та інноваційну діяльність.

Вчені звання. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2014) в Україні присвоюють такі вчені звання:

- 1) старший дослідник;
- 2) доцент;
- 3) професор.

Вчене звання *професора* та *доцента* присвоюють особам, які професійно здійснюють науково-педагогічну або творчу мистецьку діяльність.

Вчене звання *старшого дослідника* присвоюють особам, які професійно здійснюють наукову або науково-технічну діяльність.

Вчене звання професора, доцента, старшого дослідника присвоює вчена рада ВНЗ (вчена рада структурного підрозділу). Право присвоєння вченого звання професора та старшого дослідника надають також вченим (науково-технічним) радам наукових установ. Рішення відповідних вчених рад затверджує атестаційна колегія центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Основними посадами науково-педагогічних працівників ВНЗ є:

- 1) керівник (ректор, президент, начальник, директор);
- 2) заступник керівника (проректор, віце-президент, заступник начальника, заступник директора, заступник завідувача), діяльність якого безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом;
- 3) директор (начальник) інституту, його заступники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом;
- 4) декан (начальник) факультету, його заступники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом;
- 5) директор бібліотеки;
- 6) завідувач (начальник) кафедри;



- 7) професор;
- 8) доцент;
- 9) старший викладач, викладач, асистент, викладач-стажист;
- 10) науковий працівник бібліотеки;
- 11) завідувач аспірантури, докторантури.

Основними посадами педагогічних працівників ВНЗ є:

- 1) викладач;
- 2) методист.

Посади педагогічних працівників можуть займати особи із ступенем магістра за відповідною спеціальністю.

Педагогічні працівники кожні п'ять років проходять атестацію. За результатами атестації визначають відповідність працівників займаній посаді, присвоюють кваліфікаційні категорії, педагогічні звання.

Посади науково-педагогічних працівників можуть займати особи, які мають науковий ступінь або вчене звання, а також особи, які мають ступінь магістра. Особа у ВНЗ не може одночасно займати дві та більше посад, що передбачають виконання адміністративно-управлінських функцій.

Робочий час науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників

1. Робочий час науково-педагогічних працівників – 36 годин на тиждень (скорочена тривалість робочого часу).

2. Робочий час науково-педагогічного працівника включає час виконання ним навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків.

Норми часу навчальної роботи у ВНЗ державної та комунальної форми власності (крім ВНЗ, що мають статус національного або дослідницького) визначає центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки за погодженням із державними органами. Норми часу методичної, наукової, організаційної роботи визначає ВНЗ.

Максимальне навчальне навантаження на одну ставку науково-педагогічного працівника не може перевищувати 600 годин на навчальний рік.



3. Рекомендований перелік видів навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи для науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників встановлює центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки.

4. Види навчальної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників відповідно до їх посад встановлює ВНЗ за погодженням із виборними органами первинних організацій профспілки (профспілковим представником).

5. Залучення науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників до роботи, не передбаченої трудовим договором, може здійснюватися лише за їхньою згодою або у випадках, передбачених законодавством.

Права науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників

1. Науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники ВНЗ всіх форм власності мають право:

1) на академічну свободу, що реалізується в інтересах особи, суспільства та людства загалом;

2) на академічну мобільність для провадження професійної діяльності;

3) на захист професійної честі та гідності;

4) брати участь в управлінні ВНЗ, у тому числі обирати та бути обраним до вищого органу громадського самоврядування, вченої ради ВНЗ чи його структурного підрозділу;

5) обирати методи та засоби навчання, що забезпечують високу якість навчального процесу;

6) на забезпечення створення відповідних умов праці, підвищення свого професійного рівня, організацію відпочинку та побуту, встановлених законодавством, нормативними актами ВНЗ, умовами індивідуального трудового договору та колективного договору;

7) безоплатно користуватися бібліотечними, інформаційними ресурсами, послугами навчальних, наукових, спортивних, культурно-освітніх підрозділів ВНЗ;

8) на захист права інтелектуальної власності;



9) на підвищення кваліфікації та стажування не рідше одного разу на п'ять років;

10) одержувати житло, у тому числі службове, в установленому законодавством порядку;

11) отримувати пільгові довгострокові кредити на будівництво (реконструкцію) і придбання житла в установленому законодавством порядку;

12) брати участь в об'єднаннях громадян;

13) на соціальне та пенсійне забезпечення в установленому законодавством порядку.

2. Науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники ВНЗ мають також інші права, передбачені законодавством і статутом ВНЗ. На науково-педагогічних і наукових працівників ВНЗ поширюються всі права, передбачені законодавством для наукових працівників наукових установ.

3. Наукові та науково-педагогічні працівники ВНЗ мають право на пенсійне забезпечення відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Обов'язки науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників

1. Науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники ВНЗ зобов'язані:

1) забезпечувати викладання на високому науково-теоретичному і методичному рівні навчальних дисциплін відповідної освітньої програми за спеціальністю, провадити наукову діяльність (для науково-педагогічних працівників);

2) підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію (для науково-педагогічних працівників);

3) дотримуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у ВНЗ, прищеплювати їм любов до України, виховувати їх у душі українського патріотизму і поваги до Конституції України та державних символів України;

4) розвивати в осіб, які навчаються у ВНЗ, самостійність, ініціативу, творчі здібності;



5) дотримуватися статуту ВНЗ, законів, інших нормативно-правових актів.

Особи, які навчаються у ВНЗ

1. Особами, які навчаються у ВНЗ, є:

- 1) *здобувачі* вищої освіти;
 - 2) *інші особи*, які навчаються у ВНЗ.
2. Здобувачами вищої освіти є:

1) *студент* – особа, зарахована до ВНЗ з метою здобуття вищої освіти ступеня молодшого бакалавра, бакалавра чи магістра;

2) *аспірант* – особа, зарахована до ВНЗ (наукової установи) для здобуття ступеня доктора філософії;

3) *докторант* – особа, зарахована або прикріплена до ВНЗ (наукової установи) для здобуття ступеня доктора наук.

Узагальнення вивченого:

розглянувши одну з основних категорій ПВШ, професійну освіту, для підвищення рівня готовності до педагогічної діяльності майбутні викладачі ВНЗ у своїй професійній педагогічній діяльності повинні:

- спиратися на закон України «Про вищу освіту»,
- враховувати основні тенденції у сфері вищої освіти,
- розуміти структуру вищої освіти в Україні,
- прагнути здобути вищу кваліфікацію як науково-педагогічний працівник.

Підсумкові запитання і творчі завдання:

1. Розкрийте поняття «освітній процес», «професійна освіта як основної категорії педагогіки вищої школи».

2. Проаналізуйте основні тенденції в галузі вищої освіти.

3. Окресліть структуру вищої освіти.

4. Назвіть типи, статуси, форми навчання у ВНЗ.

5. Прокоментуйте особливості підготовка наукових та науково-педагогічних працівників.



6. Проаналізуйте розклад занять у вашому ВНЗ. Якою мірою він відповідає науково обґрунтованим вимогам та успішному засвоєнню знань. Розвитку компетенцій майбутніми фахівцями?

7. Обґрунтуйте переваги і недоліки лекції як основної форми організації навчання у ВНЗ.

Тема 3. Виховання студентської молоді

Мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається справою знайомою і зрозумілою, а деяким – навіть легкою, і тим зрозумілішим і легшим здається воно, чим менше людина з ним ознайомена, теоретично чи практично

К. Ушинський

1. Виховання як педагогічне явище. Специфіка виховного процесу у ВНЗ.

2. Основні закономірності та принципи виховання студентської молоді.

3. Основні напрями виховання студентської молоді

4. Діяльність куратора студентської групи. Імідж куратора у ВНЗ.

5. Організація процесу виховання та самовиховання в студентській групі. Методи, форми, засоби, прийоми виховання.

1. Виховання як педагогічне явище. Специфіка виховного процесу у ВНЗ

*Знання без виховання – це меч
в руках божевільного
Д.І. Менделєєв*

У процесі підготовки студентської молоді до життя, навчання і виховання становлять нерозривну єдність. Як і дидактика, теорія виховання має свої характерні риси, зміст і методику.



Виховання – це процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об’єктивних і суб’єктивних чинників.

Зміст і методика процесу виховання залежать від об’єктивних та суб’єктивних чинників і рушійних сил.

До **об’єктивних чинників** належать суспільно-політичні, економічні процеси, що відбуваються в соціумі, події культурного життя, вплив природного середовища тощо. В сучасній Україні – це особливості розбудови держави загалом і системи освіти та виховання зокрема; утвердження в економіці ринкових засад; розвиток соціальної сфери; відродження національних традицій, звичаїв, обрядів, народної педагогіки; розширення меж спілкування з іноземними громадянами.

Суб’єктивні чинники – соціально-педагогічна діяльність сім’ї та громадських організацій; навчально-виховна робота працівників закладів освіти; вплив засобів масової інформації; заходи культурних, позашкільних установ, молодіжних об’єднань та діяльність церкви.

Ефективність процесу виховання залежить від того, наскільки співпадають впливи організованої виховної діяльності та об’єктивних умов. Перебудова навчально-виховного процесу на демократичних засадах передбачає не тільки створення умов для співпраці викладачів і студентів, а й залучення до неї інших виховних інституцій.

Рушійними силами процесу виховання є сукупність внутрішніх і зовнішніх суперечностей, вирішення яких сприяє просуванню до нових цілей. До *внутрішніх суперечностей* належать:

– суперечність між соціально значущими завданнями, які потрібно виконати вихованцю, і факторами, що заважають його зусиллям;

– суперечність між зовнішніми впливами і внутрішніми прагненнями вихованця (вимагає такої побудови виховного процесу, щоб зміст і форми його реалізації не викликали спротиву в молодій людині);

Зовнішні суперечності виявляються у невідповідності між:



– виховними впливами сім'ї і закладу вищої освіти та стихійним впливом на вихованця навколишнього середовища (вимагає подолання негативного впливу девіантних молодіжних груп, низькоякісних телепередач тощо);

– різними вимогами кураторів, викладачів (внаслідок цього у вихованця формується ситуативна поведінка, безпринципність);

– деякими студентами, які мають досвід негативної поведінки, і педагогами, одногрупниками, батьками.

Попри те, що зовнішні суперечності не є універсальними, обов'язковими для всіх ситуацій, применшувати їх дезорганізуючий вплив не слід. Тому завжди важливо передбачати їх, вживати превентивних заходів, а за необхідності і протидіяти їм.

Мета виховання студентів у ВНЗ – у процесі підготовки фахівця озброїти його не лише фаховими знаннями, вміннями і навичками професійної діяльності, а й сформувати у нього відповідний світогляд, моральні, правові, трудові, естетичні та інші якості особистості.

Для цілеспрямованого формування майбутнього фахівця, підготовки його до означених вище функцій створюють програму виховання студентів на період їх навчання у ВНЗ.

Програма виховання — короткий виклад основних положень і цілей діяльності ВНЗ щодо виховання студентів упродовж усього періоду їх навчання.

Вона ґрунтується на загальній меті виховання і відображає якості, які необхідно сформувати у майбутніх фахівців, завдання та зміст, які слід реалізувати для досягнення мети.

Загальної мети досягають поетапно. У роботі зі студентами кожного курсу ставлять конкретні виховні цілі залежно від їх особливостей, рівня вихованості, якостей, які слід сформувати на певному етапі.

Завдання виховання у ВНЗ. Основні завдання виховання студентської молоді зумовлені пріоритетними напрямками реформування виховання, визначених Державною національною програмою «Освіта» («Україна ХХІ століття»). До них належать: формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави,



готовності її захищати; забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу; формування високої мовленнєвої культури, оволодіння українською мовою; прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців і представників інших націй, які мешкають на території України; виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної позиції; утвердження принципів вселюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших добродійностей; формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря; забезпечення повноцінного фізичного розвитку молоді, оборони та зміцнення її здоров'я; виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки; формування екологічної культури людини; розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх реалізації тощо.

Виховна система у ВНЗ ґрунтується на **особистісно орієнтованому підході**, який передбачає:

— психолого-педагогічну діагностику, знання особливостей кожної особистості й особливостей кожного первинного колективу;

— прогнозування розвитку первинних колективів і кожної особистості на основі їх особливостей і можливостей виховного середовища;

— формування змісту виховання, що відповідає індивідуальним особливостям вихованців, їхнім запитам і створює умови для їх ефективного розвитку;

— варіативність, гнучкість форм і методів виховання (індивідуальні, групові і колективні, методи колективного та індивідуального впливу, словесні і практичні);

— організацію і методичне забезпечення самовиховання студентів, високого ступеня їхньої самодіяльності;

— самоврядування в студентських колективах;

— діалогічне спілкування у виховному процесі, що ґрунтується на взаємній повазі, довірі викладачів і студентів;



- координацію педагогічних, психологічних, інформаційних і соціальних впливів на особистість;
- інформаційно-методичне забезпечення виховного процесу;
- впровадження демократичних форм управління виховною системою.

Процес виховання у ВНЗ – система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості майбутнього фахівця. У ньому органічно поєднані змістовий (сукупність виховних цілей) і процесуальний (процес педагогічної взаємодії викладача і студента) аспекти.

Виховання студентської молоді у вищих, зокрема, і в технічних навчальних закладах, є цілеспрямованим процесом. Наявність конкретної мети надає йому систематичності й послідовності, не допускає випадковості, епізодичності й хаотичності виховних заходів.

Виховання формує внутрішній світ молоді людини, проникнути в який дуже складно. Тому воно вимагає таких методик, які давали б змогу не тільки виявляти погляди, переконання і почуття вихованців, а й збагачувати їх духовність, за потреби коригувати якості психіки.



2. Основні закономірності та принципи виховання студентської молоді

Зневага до виховання є загибель людей, сімей, держави і всього світу

Я.А. Коменський

Щоб належно організувати виховний процес у ВНЗ, керувати ним і досягти високої ефективності, треба знати і брати до уваги його закономірності.

Закономірність виховання – стійкий, об'єктивний, істотний зв'язок у вихованні, реалізіція якого сприяє ефективному розвитку особистості.

Успішний виховний процес є наслідком реалізації таких його закономірностей:

1. Органічний зв'язок виховання із суспільними потребами і умовами виховання. Значні зміни в житті народу спричиняють і зміни в його виховній системі. Розбудова незалежної держави в Україні передбачає формування у студентів національної свідомості, любові до Батьківщини, української мови, історії, культури свого народу.

2. Людина виховується під впливом сукупності факторів. Недарма говорять, що виховує все: і люди, і речі, і явища. Найважливішим серед них є виховний вплив людини, передусім батьків і науково-педагогічних працівників. Це покладає на них особливу відповідальність.

3. Залежність результатів виховання від глибини і повноти врахування національного менталітету студента. З огляду на це, молодь повинна оточувати рідна природа, слід постійно чути рідну мову і дотримуватися національних звичаїв, традицій тощо.

4. Результати виховання залежать від виховного впливу на внутрішній світ студента. Виховний процес повинен постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (її думки, погляди, переконання, ціннісні орієнтири, емоції, мотиви, установки, ставлення).



5. Визначальну роль у вихованні відіграє діяльність. Різноманітна діяльність є головним фактором єдності свідомості і поведінки. Лише за таких умов можливий всебічний розвиток особистості студента.

Закономірності виховання виявляються в усьому розмаїтті їх взаємозв'язків і взаємоперетворень. Знання їх дає викладачеві змогу цілеспрямовано проектувати виховний процес і втілювати в життя програму виховних заходів.

Основні принципи виховання. Оптимізація змісту і методів виховання потребує всебічного врахування його принципів, у яких відображено закономірності виховного процесу.

Принцип виховання – керівне твердження, яке відображає загальні закономірності процесу виховання і визначає вимоги до змісту його організації і методів.

Узагальнюючи досвід виховної діяльності, вони є системою вимог щодо всіх аспектів виховного процесу, спрямовують його на формування цілісної особистості.

До основних принципів виховання належать:

1. **Цілеспрямованість виховання.** Цей принцип означає, що всю виховну роботу слід спрямовувати на досягнення основної мети – виховання всебічно розвиненої особистості майбутнього фахівця, підготовки його до свідомої й активної трудової діяльності. Реалізація його передбачає підпорядкованість усіх заходів загальній меті та нетерпимість до стихійності у вихованні. Знання мети створює перспективу, дає змогу проектувати бажаний рівень вихованості особистості майбутнього фахівця.

2. **Зв'язок виховання з життям.** Відповідно до цього принципу виховна діяльність ВНЗ повинна спонукати студентів до участі у житті суспільства вже під час навчання, в процесі підготовки до професійної діяльності.

3. **Єдність свідомості і поведінки у вихованні.** Реалізують цей принцип через правильне співвідношення методів формування свідомості та суспільної поведінки, попередження відхилень у свідомості та поведінці особистості, вироблення несприйнятливості до будь-яких негативних впливів, готовності протистояти їм.



4. **Виховання в праці.** Передбачає усвідомлення студентами того, що праця – єдине джерело задоволення матеріальних і духовних потреб людей, фактор всебічного розвитку особистості. Тому сумлінне ставлення до праці є важливою рисою людини. Викладачі повинні прищепити майбутнім фахівцям нетерпимість до порушень трудової дисципліни, корупції, порушення прав на приватну власність.

5. **Комплексний підхід у вихованні.** Будь-який систематичний виховний процес передбачає єдність:

- мети, завдань і змісту виховання;
- форм, методів і прийомів виховання;
- виховних впливів ВНЗ, сім'ї, громадськості, ЗМІ, вулиці;
- виховання і самовиховання.

Принцип комплексності вимагає враховувати вікові та індивідуальні особливості студентів, а також постійно коригувати виховні впливи залежно від рівня їх вихованості.

6. **Виховання особистості майбутнього фахівця в колективі.** Реалізація його сприяє усвідомленню майбутніми фахівцями того, що колектив є могутнім засобом виховання і багато рис особистості формуються тільки в колективі. Викладачі, куратори повинні докладати багато зусиль для згуртування колективу студентів – студенської групи, заохочувати їх до участі у самоврядуванні, сприяючи розвитку їх самостійності, самодіяльності, ініціативи тощо.

7. **Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю майбутнього фахівця.** Необхідність педагогічного керівництва зумовлена незначним (недостатнім) життєвим досвідом вихованців. Водночас виховання творчої особистості можливе за умови її самостійності й творчості, ініціативи й самодіяльності.

8. **Поєднання поваги до особистості майбутнього фахівця з розумною вимогливістю до нього.** В основі його єдність вимог до студентів з боку викладачів, кураторів, контроль за їх поведінкою, гуманне ставлення до них, повага до їхніх поглядів тощо.

9. **Індивідуальний підхід до кожного майбутнього фахівця.** Ефективність виховного процесу залежить і від того, наскільки в



ньому враховують вікові та індивідуальні особливості особистості. «Вихователь повинен прагнути пізнати людину такою, – писав К.Д. Ушинський, – якою вона є в дійсності, з усіма її слабкостями, в усій її величі, з усіма її буденними, дрібними потребами і з її великими духовними вимогами. Тоді тільки буде він спроможний черпати в самій природі людини засоби виховного впливу – а засоби ці величезні».

10. **Принцип систематичності, послідовності й наступності у вихованні.** Формування свідомості, вироблення навичок і звичок поведінки вимагає системи виховних заходів, які застосовують у певній послідовності. Адже позитивних рис особистості не можна сформувати, якщо виховний процес буде випадковим набором епізодичних впливів.

11. **Єдність педагогічних вимог закладу освіти, сім'ї і громадськості.** Реалізується у постійній взаємодії, взаємному інформуванні учасників виховного процесу про результати виховних впливів.

Досягнення виховної мети є наслідком оптимального поєднання всіх принципів виховання з огляду на умови, в яких відбувається виховний процес. Важливо при цьому забезпечити гармонійну взаємодію універсальних і національних виховних принципів, які у кожного народу мають свої особливості. Саме на поєднанні загальних і національних принципів виховання вибудовується концепція українського виховання.

3. Основні напрями виховання

Давати який-небудь загальний рецепт щодо виховного процесу не зовсім доцільно, бо він здійснюється в різних умовах, на різних рівнях розвитку особистості і колективу

С. Карпенук

Процесу виховання властиве *розмаїття завдань і напрямів*. Їх кількість зростає, що зумовлено динамічністю суспільно-економічного життя. Тому для процесу виховання характерна *неперервність*.



Всебічний розвиток особистості людини є головною метою виховання, яке охоплює *національне, розумове, моральне, статеве, правове, антинаркогенне, екологічне, трудове, економічне, естетичне й фізичне виховання* в їх нерозривному зв'язку, взаємозалежності та взаємозумовленості. Кожен із цих напрямів має свої завдання і зміст.

Національне виховання – це виховання студентської молоді на багатотисячолітніх традиціях у дусі українського виховного ідеалу.

Основні цілі, завдання, принципи системи національного виховання відображено в Законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта», Концепції національного виховання дітей і молоді у системі освіти.

Метою і завданням національного виховання є передавання молодому поколінню соціального досвіду, багатства, духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності, світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України: самосвідомість, духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту. Національне виховання ґрунтується на таких принципах, як гуманізм, народність, природовідповідність, самодіяльність, демократизм, єдність родинного впливу та впливу ВНЗ, виховання у праці.

Розум людини складається з сукупності її ідей. Без ідей нема розуму (К.Гельвецій). **Розумове виховання** – цілеспрямована діяльність викладачів, кураторів у напрямку розвитку інтелектуальних здібностей і мислення людини, прищеплення культури розумової праці. Це безперервний процес, який здійснюють під час навчання, праці, спілкування; читання книг; роботи в інтернеті та ін.

Основа доброго виховання в тому, щоб усі навчилися розуміти, чим відрізняється людина від тварини, чим відрізняється добра людина від злої, вчений від невченого, мудрий від урня (Я.Коменський). **Моральне виховання** – виховна діяльність, що має на меті сформувати стійкі моральні якості, потреби, почуття, навички і звички поведінки на основі ідеалів,



норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності. Моральне виховання формує моральні поняття, погляди і переконання; сприяє розвитку моральних почуттів і духовного розвитку особистості, виробленню навичок моральної поведінки.

Соромязливість – мати найпрекраснішою з усіх пристрастей людського серця – кохання (Стендаль). **Статеве виховання і підготовка до сімейного життя.** Формування статевої культури особистості, підготовка її до свідомої реалізації гендерних ролей (статево зумовлених соціальних стандартів поведінки) є одним із стрижневих аспектів морального виховання.

Статеве виховання – складова загального процесу виховної роботи у ВНЗ, що забезпечує правильний статевий розвиток майбутнього фахівця та оволодіння нормами взаємин із представниками протилежної статі, а також правильне ставлення до питань статі.

З усіх наук, які має знати людина, найважливішою є наука про те, як жити, роблячи якомога менше зла і якомога більше добра (Л.Толстой). **Правове виховання.** – виховна діяльність ВНЗ, сім'ї, правоохоронних органів, спрямована на формування в молоді правової свідомості, навичок і звичок законслухняності. Усвідомлення людиною правил співжиття і вимог законів, законслухняність її поведінки формується під впливом спеціальних виховних заходів, у процесі самовиховання, різноманітних видів діяльності.

Алкоголізм – це породження варварства – мертвою хваткою тримає людство з часів дикої давнини і збирає страшну данину, пожираючи молодість, підриваючи сили, подавляючи енергію, гублячи кращий цвіт роду людського (Джек Лондон). **Антинаркогенне виховання.** Людство має залежність від куріння, алкоголю і наркотиків і вважає їх найнебезпечнішими хворобами, тому що навіть найпоміркованіше вживання цих речовин повільно руйнує особистість – підриває її фізичне і моральне здоров'я, паралізує волю, вичерпує інтелектуальні сили – людина деградує. Небезпека такої залежності вимагає



організації ефективної антинаркогенної виховної роботи зі студентською молоддю.

Антинаркогенне виховання – це виховна діяльність, спрямована на формування у молоді несприйнятливості до наркогенних речовин (тютюну, алкоголю, наркотиків). Профілактику наркогенної залежності, боротьбу з поширенням наркогенних захворювань слід проводити системно і послідовно, рівноцінно зважаючи на подолання як соціальних, так і психолого-педагогічних передумов їх поширення.

День, проведений дитиною серед лісів і полів...вартий багатьох тижнів, проведених за шкільною лавою (К.Ушинський). **Екологічне виховання.** Сучасні масштаби екологічних змін створюють реальну загрозу для життя людей. Забруднення повітря, водоймищ, ерозія ґрунтів, вирублення лісів у багатьох місцях досягли критичного рівня. Екологічна криза вимагає інтенсивного екологічного виховання підростаючого покоління зокрема і населення загалом.

Екологічне виховання – систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток екологічної культури особистості майбутнього фахівця. Система екологічного виховання передбачає формування умінь аналізувати явища природи, бережливого ставлення до її багатств як важливого середовища існування людини.

Людина народжена для праці. Праця є її земним щастям (К.Ушинський). **Трудове виховання.** Кожна людина з певного віку розпочинає самостійну трудову діяльність, що потребує відповідної морально-психологічної готовності, сформованості звички працювати, прагнення реалізувати свій потенціал. Вироблення таких установок особистості забезпечує трудове виховання, яке є одним і головних обов'язків сім'ї і вищої школи.

Трудове виховання – процес залучення молоді до суспільно корисної праці з метою передання їй виробничого досвіду, розитку творчого практичного мислення, працьовитості й свідомості. Саме в підготовці людини до майбутньої праці вбачав К.Д. Ушинський головне завдання виховання.



Цінність завжди умовна: зубочистка в бісерному чохлі, яку подарували то і в якості сувеніру, набагато цінніша двох рублів з полтиною (Прутков Кузьма). **Економічне виховання.** З трудовим вихованням тісно пов'язане економічне виховання, яке є важливим чинником підготовки майбутнього фахівця до повноцінного функціонування у ринковому середовищі.

Економічне виховання – організована педагогічна діяльність, спрямована на формування економічної культури. Економічна культура майбутнього фахівця – гармонійне поєднання фізичних, розумових, організаторських здібностей, високий рівень освіти і кваліфікації, потреби у творчій праці, покращення її умов, зростання матеріальних і духовних потреб.

Естетична оцінка будь-якого життєвого явища. Не кажучи вже про мистецтво, завжди є водночас і оцінкою етичною (Д.Кобалевський). **Естетичне виховання.** Всебічно розвинена особистість є чутливою до краси, гармонії, благородства. І своєю діяльністю прагне стверджувати їх. Саме на формуванні таких якостей особистості зосереджене естетичне виховання.

Естетичне виховання – формування в особи майбутнього фахівця здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності.

Спрямоване воно на формування гуманістичних якостей, здатності відчувати і розуміти красу, жити за її законами.

У кожної людини буває три молодості: молодість тіла, молодість серця і молодість розуму (Ф.Фенелон). **Фізичне виховання.** Однією з найважливіших передумов гармонійності, повноцінного життя, самореалізації особистості є її здоров'я. Не втратило своєї значущості давнє латинське прислів'я «Здоровий дух у здоровому тілі». Саме на формування здорової, фізично повноцінної особистості спрямоване фізичне виховання.

Фізичне виховання – система соціально-педагогічних заходів, спрямована на зміцнення здоров'я та загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок і вмінь. Реалізується фізичне виховання в єдності з розумовим, моральним, трудовим, естетичним вихованням.



4. Діяльність куратора студентської групи

Особистість – це людина, яка усвідомлює зміст і значення моральних вимог суспільства, здатна самостійно оцінювати власні вчинки і дії навколишніх, яка усвідомлює, що таке обов'язок, відповідальність, совість, гідність, ме тверді переконання. Здатна до самооцінки і самовиховання

В. Кан-Калік

На думку С. Шмалей, створення комфортного освітнього середовища заохочує та мотивує майбутніх фахівців до взаємодії, взаємної довіри, адже психічне здоров'я майбутнього фахівця залежить від людських, гуманних стосунків учасників навчально-виховного процесу. Тому в створенні комфортного освітнього середовища як складової збереження психічного здоров'я студентів, значну роль відіграє робота куратора академічної групи.

Одним із шляхів вирішення вищезазначеної проблеми є оволодіння магістрами, можливо, майбутніми кураторами, необхідними *методично-виховними* уміннями в процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу:

- використовувати ефективні для певної ситуації методи виховання;
- розвивати соціально значущі якості;
- підтримувати свій високий моральний і громадський імідж;
- втілювати у студентське середовище норми і принципи загальнолюдської культури;
- вміти співпереживати і співчувати;
- бути толерантним, вимогливим і доброзичливим;
- здійснювати індивідуально-виховний вплив на кожного студента, враховуючи особливості та спрямованість його особистості;
- поєднувати вимоги до студентів з турботою про них і повагою до їх особистої гідності;



- пропагувати здоровий спосіб життя, невживання алкоголю і наркотичних речовин, негативне ставлення до куріння та інших шкідливих звичок;
- спрямувати студентів на набуття соціального досвіду.

Методично-виховні уміння, безумовно, повинні поєднуватися з комунікативною компетентністю науково-педагогічного працівника, що виявляється в його здатності здійснювати педагогічне спілкування під час навчально-виховного процесу, адже для науково-педагогічного працівника з високою культурою спілкування характерними є оптимальність вимог; педагогічний оптимізм; емоційність; формування колективних форм стосунків, взаємин у колективі в процесі навчання і виховання; створення атмосфери доброзичливості.

Педагогічно грамотне спілкування знімає у вихованців негативну емоційну напругу (страх, невпевненість); воно має викликати радість, бажання спільної діяльності. **Оптимальне педагогічне спілкування куратора зі студентом** – це спілкування, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації студента, творчого характеру діяльності, для формування його особистості, забезпечує сприятливий психологічний клімат, попереджує створення психологічних бар'єрів, дозволяє максимально використовувати у навчальному процесі особистісні та професійні якості викладача.

За таких підходів виховна робота куратора повинна будуватися з урахуванням інтересів і можливостей студентів.

Н. Красносільська пропонує *технологію делегування магістрам обов'язків куратора академічної групи*, яка містить теоретичну, методичну і нормативно-інструктивну складові.

Такий підхід набуває системно-контекстового змісту тому, що в системі підготовки майбутнього куратора реалізують принципи зв'язку теорії і практики, фундаментального і практично зорієнтованого, абстрактного і конкретного, на засадах наступності, послідовності, системності.

Теоретичними положеннями виховання є такі:

- виховний процес – це об'єктивні і суб'єктивні чинники;



- діалектична єдність потенціалу виховного процесу у ВНЗ й підготовки викладача як носія суспільних змін та існуючих вимог до куратора і досвіду виконання обов'язків куратора молодими викладачами. Під час підготовки майбутніх кураторів академічних груп до виховної роботи зі студентами важливо враховувати, що у вихованні діяльність і спілкування неподільні;
- сила впливу куратора на «внутрішній світ» студента є прямо пропорційна моральній, інтелектуальній, емоціональній і вольовій діяльностям.

Методичними основами процесу підготовки майбутніх кураторів академічних груп до виховної роботи зі студентами є

- соціокультурні особливості навчального середовища, які впливають на ефективність процесу підготовки майбутніх кураторів студентських академічних груп до виховної роботи;
- підготовка майбутніх кураторів студентських академічних груп до виховної роботи, яка має ґрунтуватись на цілях педагогічного процесу, корпоративній філософії, корпоративній відповідальності та традиціях ВНЗ;
- результативність підготовки майбутніх кураторів студентських академічних груп до виховної роботи, яка залежить від суб'єктивних і об'єктивних факторів: знань, умінь і навичок і соціального досвіду студентів, набутого в суспільній діяльності.

Нормативно-інструктивна складова реалізується в тому, що на куратора покладається виконання таких основних завдань:

- ознайомлення студентів із нормативно-методичними матеріалами (інформаційним пакетом), які регламентують організацію навчального процесу за кредитно-модульною системою;
- надання рекомендацій студентам щодо засвоєних змістових модулів (навчальних дисциплін) за час перебування в інших ВНЗ України або за кордоном;



- погодження індивідуального навчального плану студента і його затвердження деканом факультету (директором інституту);
- контроль за реалізацією індивідуального навчального плану студента на підставі відомостей про зараховані йому залікові кредити, подання пропозицій щодо продовження навчання студента або його відрахування.

Професійно-педагогічна компетентність майбутніх кураторів формується на різних стадіях: вступ до спеціальності; становлення професійного світобачення; входження у професійне співтовариство.

Проте для магістрів ВНЗ психолого-педагогічна підготовка обмежена недостатньою кількістю годин, тому для оволодіння основами продуктивної виховної діяльності ознайомлення з типовою моделлю організації навчально-виховних заходів, розуміння сутності виховного процесу, його специфіки, засвоєння апробованих моделей кураторської діяльності, моделювання окремих етапів діяльності куратора студентам для виконання індивідуально-творчих завдань, завдань пошукового характеру та позааудиторної роботи в процесі вивчення дисципліни «Педагогіка та методика викладання у вищій школі» необхідно багато працювати самостійно. Якісне навчально-методичне забезпечення самостійної роботи з психолого-педагогічних дисциплін забезпечить належний рівень самостійного засвоєння навчального матеріалу, оволодіння відповідними вміннями і навичками.

Імідж куратора у ВНЗ. Взаємини «студент-викладач» повинні ґрунтуватися на сутності студентського життя, «відкиданні авторитарності викладача, куратора. Адже кураторство – одна з форм роботи зі студентами і, як будь-яка діяльність, безпосередньо залежить від того враження, яке створюється і підтримується у студентів про куратора.

І.Гетьман виділяє такі найважливіші **складові іміджу куратора у ВНЗ**:

Професіоналізм – безумовна вимога, без якої неможливо бути фахівцем у будь-якій галузі. Тому важливим є постійне



професійне зростання куратора, підвищення рівня його майстерності.

Компетентність – важлива складова, що є динамічною, вимагає швидкої реакції на умови, що змінюються, і обставини кураторської діяльності викладача.

Гуманітарна освіченість. Куратор у вищій школі повинен пропагувати гуманістичні цінності, тому суспільству необхідний викладач, що має уявлення про все багатство людської культури і сам здатний на самовдосконалення.

Психологічна грамотність. Куратор повинен бути психотехнологом. (*Психотехнологія* – наука про практичне використання психологічної техніки управління людьми в процесі спілкування з ними. Вона включає вибір оптимальної моделі поведінки в тій або іншій ситуації спілкування, способи організації спілкування тощо). Куратор у вищій школі – носій еталонного спілкування, яке реалізується через вербальні і невербальні засоби.

Важливу роль у створенні іміджу відіграють ефекти фасцинації і аттракції. *Фасцинація* (чарівність, чарівливість) – словесна дія на людей, під час якої досягається мінімізація втрати інформації. Можна говорити монотонно або інтенсивно і енергійно. Кожна з манер викличе різний ефект у слухачів. Для куратора особливо важливо опанувати мистецтвом публічного виступу, використовувати елементи фасцинації.

Аттракція (залучення, тяжіння) – зовні фіксоване емоційне ставлення людини до партнера у вигляді прояву до нього симпатії або готовності до спілкування. Аттракція є процесом виникненням позитивного емоційного ставлення до іншого.

Кураторові слід пам'ятати, що в період адаптації особливої уваги потребують першокурсники, адже для них цей період пов'язаний із руйнуванням раніше сформованих стереотипів, що може породжувати труднощі як у навчанні (порівняно зі школою низька успішність), так і в спілкуванні. Також слід враховувати, що адаптація може набувати таких форм, як формальна, соціально-психологічна, дидактична, особистісно-психологічна, а до основних чинників, що впливають на процес адаптації студентів, належать:

Для створення сприятливого, комфортного освітнього середовища для студентів майбутні куратори у своїй професійній діяльності повинні враховувати психологічні особливості студентського віку, знати найбільш кризові його ситуації (криза професійного вибору, криза залежності від батьківської родини, криза інтимно-сексуальних стосунків, кризові ситуації у навчально-професійній діяльності), розуміти роль ВНЗ у соціалізації студента, яка значною мірою залежить від успішності адаптації студента до умов нового культурно-освітнього середовища.

- емоційний стан та емоційна стабільність особистості,
- рівень самооцінки,
- вольова активність,
- комунікативні уміння,
- ступінь інтеграції образу «Я».

Тому куратор, спостерігаючи за студентами, повинен їм допомогти уникнути в цей період деструктивного стану.

Студентська група є елементом педагогічної системи. Функції управління вона здійснює через зворотний зв'язок: викладач – група, група – викладач (куратор). Тому ще однією складовою створення сприятливого освітнього середовища для збереження психічного здоров'я студента є розуміння майбутніми кураторами ролі позитивного соціально-психологічного клімату в студентському колективі.



5. Організація процесу виховання та самовиховання в студентській групі

Якщо наука (в тому числі й педагогіка) є спільною для всіх народностей, то загальної системи виховання не існує ні в теорії, ні на практиці. Кожен народ творить свою систему виховання, що відповідає характерним рисам його народності

К. Ушинський

Готовність куратора студентської групи до виховного процесу визначають вмінням організувати процеси виховання та самовиховання в студентській групі.

Етапи процесу виховання. Процес виховання передбачає певну послідовність етапів, знання особливостей яких дає змогу спланувати виховну роботу, передбачивши її зміст і методику проведення. Таких етапів виокремлюють чотири:

1. Визначення сукупності рис і якостей особистості, які слід сформувати у майбутнього фахівця (ідеал). Коли йдеться про виховання колективу студентської групи, то мають на увазі досягнення таких результатів, які б відповідали еталону, виробленому на основі мети виховання, поставленої суспільством перед ВНЗ.

2. Вивчення індивідуальних особливостей майбутнього фахівця або колективу, його позитивних рис, недоліків у характері й поведінці, визначення рис, які ще не сформовано або перебувають у зародку. Знання особистості майбутнього фахівця (колективу), порівняння її з ідеалом дає змогу спрогнозувати її розвиток. Зважаючи на це, планують виховну роботу, ознайомлюють майбутнього фахівця (колектив) із запланованим і домагаються прийняття пропонованого взірця для наслідування.

3. Реалізація програми виховання шляхом залучення майбутніх фахівців до різних видів діяльності, участь у яких сприяє формуванню досвіду поведінки відповідно до ідеалу.

4. Самостійна робота майбутнього фахівця над собою. Початок такої роботи свідчить про досягнення мети цього етапу – етапу самовиховання.



Самовиховання. Управління виховним процесом слід спрямовувати на розвиток самостійності, ініціативи майбутніх фахівців. Цього досягають за умови, що викладачі і куратори націлюють їх на самостійний пошук цікавих видів діяльності і створення для них сприятливих умов. Викладач повинен залишатися мудрим старшим другом і наставником, але на умовах співпраці, яка передбачає, що виховний вплив доповнюватиметься роботою над собою – самовихованням.

Виховання і самовиховання є двома взаємопов'язаними аспектами процесу формування особистості.

Самовиховання – свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних.

Примітивна потреба у самовихованні виявляється в дошкільному та молодшому шкільному віці, усвідомлювана – в підлітковому, в період пізньої юності або ранньої дорослості, що є наслідком певного рівня свідомості. Результативність самовиховання засвідчують реальна поведінка і вчинки людини.

Умови успішного самовиховання. Самовиховання вимагає передусім від студента знання самого себе, вміння оцінювати власні позитивні й негативні риси. Для цього необхідно мати уявлення про особливості психічної діяльності особистості, розуміти сутність самовиховання, методи і прийоми роботи над собою. Підвищує ефективність самовиховання й наявність у нього ідеалу. Самовиховання потребує постійних вольових зусиль, уміння керувати собою, аналізувати свої вчинки, оцінювати поведінку, досягати поставленої мети, не занепадати духом від невдач. Самовиховання є непростим процесом, який охоплює кілька етапів.

Етапи самовиховання. На *першому етапі* куратор виявляє ставлення студентів до процесу самовиховання шляхом анкетування чи індивідуальної бесіди. Далі формує спонукальні мотиви, свідоме ставлення до самовиховання, домагаючись у них усвідомлення, що самовиховання – і їх особиста справа, і справа ВНЗ, і суспільства загалом.

На *другому етапі*, який починається появою бажання самовдосконалюватися, допомагають студенту сформувати мету (ідеал) та підтримувати бажання наслідувати його. З'ясувавши



відмінність між собою та ідеалом, студент бачить, які риси він повинен сформувати в собі, яких недоліків позбутися. Орієнтуючись на це, студент складає програму самовиховання.

На *третьому етапі* студент починає систематично працювати над собою, реалізуючи програму самовиховання. Для цього його залучають до різних видів діяльності. Викладач допомагає йому контролювати результати втілених рішень. Згодом зовнішній контроль викладача чи колективу послаблюється, зростають самостійність та ініціатива самого студента.

Прийоми самовиховання. Процес організації самовиховання передбачає опанування соціальними прийомами роботи над собою. В історії людства вироблено чимало різних прийомів самовиховання: *самопереконавання, самонавіювання, самоаналіз, самопідбадьорювання, самозаохочення, самопереключення, самонаказ* тощо. Куратор повинен навчити студента обрати найадекватніші для певної життєвої ситуації.

Самопереконавання. Полягає в тому, що студенту пропонують у певній ситуації знайти аргументи і за їх допомогою переконати себе в тому, що він учинив правильно (неправильно). Дуже важливо у конфліктній ситуації переключати свої думки на приємні, які відволікають від конфлікту, заспокоюють.

Самонавіювання. Використовують за необхідності подолати в собі страх перед труднощами, невпевненість у власних силах, нерішучість. На відміну від самопереконавання, самонавіювання не передбачає аргументування.

Самоаналіз. Включає критичні роздуми над своєю поведінкою, окремими вчинками, уміння аналізувати й оцінювати; допомагає розкривати причини успіхів чи невдач, розвиває самосвідомість і сприяє самопізнанню.

Самопідбадьорювання. Ефективне, коли студент губиться в складних ситуаціях, зневірюється у власних силах. Для цього одні згадують випадки, коли їм вдалося подолати нерішучість і досягти успіху, інші уявляють, яке задоволення вони матимуть, якщо наважаться зробити заплановане. Можна також пригадати



улюбленого героя роману, фільму, який не боявся труднощів, і намагатися бути схожим на нього тощо.

Самозаохочення. Застосовують у випадках, коли після подолання труднощів складне завдання виконано. До нього вдаються і якщо необхідно подолати власні негативні риси.

Самопереключення. Реалізують не тільки подумки, а й у діях, які викликають позитивні емоції. Так, учаснику конфліктної ситуації пропонують зайнятися улюбленою справою (читанням, випалюванням, малюванням тощо), яка захоплює його і відволікає від небажаних вчинків.

Самоконтроль. Полягає у систематичному фіксуванні (подумки або письмово) свого стану і поведінки для того, щоб попередити небажані прояви. У процесі самовиховання самоконтроль відіграє роль внутрішнього регулятора поведінки і є свідченням становлення самостійної особистості.

Самооцінка. Суть її зводиться до зважування у думках своїх можливостей. Сприяє розвитку вміння дивитись на себе збоку, виробляє об'єктивні критерії оцінки власних вчинків, допомагає подолати недоліки поведінки. Цей прийом запобігає переоцінюванню своїх можливостей, підвищує вимогливість до себе.

Самозаборона. Реалізується через свідоме позбавлення себе чогось приємного. Її застосовують у тих випадках, коли не дотримано слова, не виконано обіцянки. Самозаборона засвідчує наявність в особистості великої сили волі.

В. Сухомлинський вважав, що «самовиховання потребує дуже важливого, могутнього стимулу – почуття власної гідності, поваги до самого себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Самовиховання можливе тільки за умови, коли душа людини дуже чутлива до найтонших, суто людських засобів впливу – доброго слова, поради, ласкавого чи докірливого погляду».



Методи, форми, прийоми, засоби виховання. В процесі виховної роботи зі студентами куратор може використовувати такі методи, форми, прийоми, засоби виховання.

Методи виховання:

1. *Методи впливу на особистість або методи формування свідомості:* розповідь, бесіда, дискусія, метод прикладу.

2. *Методи формування суспільної поведінки:* педагогічна вимога (прохання, доручення, наказ), громадська думка, вправління, привчання.

3. *Методи стимулювання діяльності і поведінки:* змагання, заохочення, покарання.

4. *Методи контролю й аналізу ефективності виховання:* педагогічне спостереження, опитування, аналіз результатів діяльності тощо.

Форми виховання:

1. *Масові форми виховної роботи:* святкування державних і релігійних свят, знаменних подій у житті ВНЗ, проведення читачьких конференцій, тематичних вечорів, вечорів відповідей і запитань, зустрічей із видатними людьми, конкурсів, олімпіад, фестивалів, виставок тощо.

2. *Групові форми виховної роботи:* «круглі столи», гуртки за інтересами, обговорення радіо і телепередач, новин преси, акції милосердя, пошукова діяльність, екскурсії, походи, заочні подорожі тощо.

3. *Індивідуальна виховна робота:*

- корекція відхилень у свідомості і поведінці окремих студентів шляхом створення спеціальних педагогічних ситуацій, які сприяють усуненню наявних в особистості студента негативних якостей (активізація прихованих почуттів, зміцнення віри у власні сили, паралельна педагогічна дія);

- спонукування студентів до раціонального використання вільного часу з метою всебічного розвитку своєї особистості, вдосконалення необхідних фахівцю якостей (консультування студентів щодо розумного використання вільного часу на



самоосвіту, суспільну роботу, заняття фізкультурою і спортом, художньою і технічною творчістю.

Прийоми виховання: бесіда, диспут, роз'яснення – прийоми переконання

Засоби виховання: знакові символи, матеріальні засоби, способи комунікацій; колектив і соціальна група, технічні засоби, культурні цінності (іграшки, книги, твори мистецтва)

Узагальнення вивченого. Готовність майбутніх кураторів ВНЗ технічного спрямування до виховної роботи зі студентами визначають такими методично-виховними уміннями:

- ефективно використовувати методи, форми, прийоми, засоби виховання;
- розвивати соціально значущі якості студентів; підтримувати свій моральний імідж;
- втілювати у студентське середовище норми і принципи загальнолюдської культури;
- вміти співчувати;
- бути толерантним, вимогливим і доброзичливим;
- здійснювати індивідуально-виховний вплив на кожного студента, враховуючи особливості та спрямованість його особистості;
- поєднувати вимоги до студентів з турботою про них і повагою до їх особистої гідності та ін.

Підсумкові запитання і творчі завдання

1. Дайте визначення вихованню як педагогічному явищу.
2. Обґрунтуйте специфіку виховного процесу у ВНЗ.
3. Розкрийте основні закономірності та принципи виховання студентів
4. Окресліть основні напрями виховання студентів.
5. Проаналізуйте діяльність куратора студентської групи.
6. Назвіть складові іміджу куратора у ВНЗ.
7. Зазначте складові організації процесу виховання та самовиховання в студентській групі.
8. Назвіть методи, форми, засоби, прийоми виховання студентів у вищій школі.



9. Дайте порівняльну характеристику наукових ермінів «розумове виховання» і «розумовий розвиток».

10. Підготуйте і проведіть з одногрупниками ділову гру «Культура розумової праці. Що вона дає для розвитку особистості майбутнього фахівця?».

Тема 4. Студент як суб'єкт процесу навчання у вищій школі

*Студентство — це майбутнє нації,
провідник соціальних змін, економічного
та технічного прогресу*

1. Психологічна характеристика студентства.
2. Суперечливості та кризи студентського віку.
3. Адаптація студента до навчання у вищій школі, її види та умови ефективності.
4. Типологічні особливості сучасних студентів.
5. Професійна «Я-концепція» сучасного студента.

1. Психологічна характеристика студентства

Термін **«студент»** (від лат. — такий, що старанно працює; той, що займається) означає того, хто наполегливо працює, робить справу, тобто опановує знання, вивчає (студіює) науку.

Згідно з Законом України «Про вищу освіту», **студент** (слухач) — особа, яка в установленому порядку зарахована до ВНЗ і навчається за денною (очною), вечірньою або заочною, дистанційною формами навчання, щоб здобути певний освітній рівень.

Студентство, порівняно з іншими групами молоді цього віку, відрізняють такі риси, як високий освітній рівень, прагнення до знань, висока соціальна активність, гармонійне поєднання інтелектуальної і соціальної зрілості. Студентський період життя людини припадає переважно на період *пізньої юності або ранньої дорослості*, який характеризується: оволодінням усім



різноманіттям соціальних ролей дорослої людини, отриманням права життєвого вибору, набуттям повної юридичної та економічної відповідальності, можливості включення в усі види соціальної активності (до державного рівня включно), здобуттям вищої освіти та опануванням професією.

Студентство — це молодь, що проходить стадію персоналізації на основі цілеспрямованого засвоєння навчальних, професійних і соціальних функцій шляхом свідомого оволодіння професійними знаннями, уміннями й навичками, набуття професійних якостей під час навчання у ВНЗ. Сучасне студентство – це в перспективі висококваліфіковані кадри для науки, навчальних закладів і керівних посад на підприємствах.

Головними сферами життєдіяльності студентів (за Л.Подольк і В.Юрченко), є професійне навчання, особистісне зростання та самоствердження, розвиток інтелектуального потенціалу, духовне збагачення, моральне, естетичне і фізичне самовдосконалення.

Фізичний розвиток стосується різних аспектів фізіологічних, сенсорних і рухових функцій організму. Він розпочинається з найпершої миті життя людини й досягає свого розквіту у віці від 20 до 30 років і характеризується найвищим рівнем таких показників, як м'язова сила, швидкість реакції, моторна спритність і фізична витривалість та ін.

Психофізіологічний розвиток. Серед нейрофізіологічних особливостей, які пов'язані з розвитком центральної нервової системи студента, найважливіші є такі:

— найменший латентний (прихований) період реакцій на будь-який вплив зовнішнього і внутрішнього подразника (у т. ч. і словесний сигнал), тобто найшвидше реагування на нього;

— оптимум абсолютної та розпізнавальної чутливості всіх аналізаторів; найбільша пластичність кори головного мозку та висока гнучкість в утворенні складних психомоторних та інших навичок; найбільший обсяг оперативної (короткочасної) пам'яті зорової і слухової модальності (існує залежність динаміки розвитку мнемічних функцій від характеру діяльності людини: активна розумова діяльність сприяє вищим показникам пам'яті);



— високі показники уваги (рівень обсягу, переключення і вибірковості уваги поступово підвищується від 18 до 33 років);

— оптимум розвитку інтелектуальних функцій припадає на 18-20 років (наприклад, за Дж. Равеном, якщо взяти за еталон логічну здатність двадцятирічної людини, то в 30 років вона дорівнюватиме 96%, у 40 років — 87%, у 50 років — 80%, а в 60 років — 75% від еталону);

— найвища швидкість вирішення вербально-логічних завдань (комплексний характер мисленнєвих операцій при високому рівні інтеграції різних видів мислення, гнучкого переходу від образного до логічного та навпаки);

— інтенсивний розвиток усіх видів почуттів, підвищена емоційна чутливість (подразливість) до різних обставин навколишнього життя.

Усі ці високі показники розвитку нервової системи та нейрофізіологічні особливості роблять юнацький період життя максимально сприятливим для навчання і професійної підготовки молодшої людини.

Когнітивний розвиток. Важливим аспектом психічного розвитку людини в юнацькому періоді є інтенсивне інтелектуальне дозрівання. Для розумового розвитку в юнацькому віці характерне ускладнення розумових операцій (перехід до формальних операцій), що викликає схильність до теоретизування і рефлексії, які дають можливість усвідомити життя загалом, створити картину або концепцію власного життя. Проте юнацьке мислення є своєрідним, егоцентричним, яке спрямовується здебільшого категорією можливого, а не дійсного.

Показниками інтелектуальної зрілості є широта розумового кругозору, гнучкість і багатоваріативність оцінок того, що відбувається, готовність приймати суперечливу інформацію (протилежне догматизму), уміння усвідомлювати інформацію в термінах минулого (причини) і майбутнього (наслідки), а не в термінах тут-і-зараз, орієнтація на виявлення суттєвих, об'єктивно значущих аспектів того, що відбувається; здатність бачити явище в контексті його цілісних зв'язків із іншими



явищами (неоднolінійний погляд), вміння мислити в категоріях ймовірного (якби..., то...).

За результатами лонгітюдного дослідження (проведеного під керівництвом Б.Ананьєва впродовж 60-70 рр., в якому брали участь понад 1800 осіб віком від 18 до 35 років) було встановлено, що **студентський вік** є «золотою порою людини» - *сенситивний період для розвитку основних соціогенних потенцій індивіда як особистості:*

1) формування професійних, світоглядних і громадянських якостей майбутнього фахівця;

2) розвиток професійних здібностей і сходження до вершин творчості як передумова подальшої самостійної професійної творчості;

3) центральний період становлення інтелекту і стабілізації рис характеру;

4) перетворення мотивації та всієї системи ціннісних орієнтацій;

5) інтенсивне формування соціальних цінностей у зв'язку з професіоналізацією.

Це доленосний період у житті людини, бо вона приймає багато відповідальних рішень, які студенти повинні прийняти порівняно швидко, але вони значною мірою визначають подальшу їхню долю. У цей час відбувається активне формування індивідуального стилю діяльності.

Для особистості студента характерним є активний розвиток моральних і естетичних почуттів, підвищення рівня цілеспрямованості, рішучості й наполегливості, самостійності та ініціативності, вміння володіти собою. Зростає інтерес до моральних проблем (цілі та сенс життя, обов'язок і відповідальність, любов і дружба та ін.).

2. Суперечливості та кризи студентського віку

Вікова криза характеризується різкими й суттєвими психологічними зрушеннями та змінами особистості, розвиток якої набуває бурхливого стрімкого характеру.



На думку Л. Подоляк та В. Юрченко, *ознаками кризи є:*

- 1) сильна фрустрація, інтенсивне хвилювання через незадоволення потреби;
- 2) загострення рольових конфліктів «студент — викладач», «студент — студент»;
- 3) ціннісно-сміслова невизначеність, неструктурованість особистості (наприклад, дехто вперше дізнається про можливість самоуправління, саморегуляції та самовиховання);
- 4) інфантильність (студент поводить себе як безвідповідальна людина або вдається до пияцтва, сексуальної розпусти, вживання наркотиків тощо).

Кожен психологічний вік вирішує своє протиріччя.

Найбільш кризові ситуації студентського віку:

1. Криза професійного вибору. Ця криза зумовлена тим, що вибір професії часто відбувається вже після вступу до ВНЗ, тому часто виникає дисонанс між несвідомо обраною професією та необхідністю отримання вищої освіти, нехай навіть з іншої спеціальності.

2. Криза залежності від батьківської родини. З одного боку, молоді люди можуть жити окремо від своєї родини в студентському гуртожитку, мати виражену тенденцію до самостійності, проявляти особистісну зрілість, а з іншого — емоційно-особистісна та побутова (особливо матеріальна) залежність від батьків.

3. Криза інтимно-сексуальних стосунків. На студентський вік припадає період посилення сексуального потягу. Зростає потреба в інтимно-особистісних стосунках із психологічно-духовно близькою людиною (друг, коханий). Водночас створення власної сім'ї блокуване матеріальною залежністю від батьків, житловою невлаштованістю (у студентів це гостріше виражено, ніж у їхніх однолітків, які працюють на виробництві), а позашлюбні стосунки загалом є соціально несхвальними та можуть супроводжуватися внутрішньоособистісною конфліктністю (напруженістю). У деяких студентів інтимні стосунки можуть затьмарювати собою все інше.



4. Кризові ситуації в навчально-професійній діяльності.

Чинниками, що провокують кризові ситуації у студентів, є деякі психологічно несприятливі особливості організації навчального процесу у вищій школі. Часто вивчення та успішне «складання» якої-небудь навчальної дисципліни стає самоціллю, а не засобом досягнення мети — оволодіти професійними знаннями та навичками, необхідними для майбутньої роботи.

Криза може виникнути і на старших курсах. Головна проблема — *побудова планів на майбутнє*, проте розмірковування над цим відбувається з максималістських позицій: усе має бути найкращим, унікальним, неповторним (усе або нічого!).

Часто кризовою є *ситуація працевлаштування* після закінчення ВНЗ. Ця проблема ще більше посилюється в умовах економічної скрути, відсутності стабільного ринку праці, падіння соціального престижу праці викладача через невисоку заробітну плату.

Водночас кожна криза має позитивні сторони. Криза — це загострення протиріч, а саме протиріччя — *рушійна сила розвитку*.

3. Адаптація студента до навчання у вищій школі, її види та умови ефективності

Адаптація — результат (і процес) взаємодії індивіда і навколишнього середовища, що забезпечує оптимальне його пристосування до життя і діяльності.

Адаптація пов'язана зі зміною соціальної ситуації розвитку студента.

Період адаптації першокурсника пов'язаний із руйнуванням раніше сформованих стереотипів, що може породжувати труднощі як у навчанні (порівняно зі школою низька успішність), так і в спілкуванні.

Розрізняють такі **форми адаптації студентів-першокурсників**:

1. Адаптація формальна, яка стосується інформаційної обізнаності з новими реаліями студентського життя,



приспосовування до умов навчального закладу, до структури вищої школи взагалі, до тих вимог, які ставлять перед студентами, усвідомлення ними своїх прав і обов'язків.

2. Адаптація соціально-психологічна як процес внутрішньої інтеграції груп студентів-першокурсників і інтеграція цих груп зі студентським оточенням загалом; приспосовування до нового соціального оточення (викладачі, однокурсники, сусіди в гуртожитку, соціальна структура великого міста тощо); перебудова наявних соціальних навичок і звичок; різкий перехід до самостійного життя.

3. Дидактична адаптація, яка пов'язана з готовністю студента опанувати новими (порівняно зі шкільними) організаційними формами навчання у вищій школі, методами і змістом навчально-професійної діяльності, приспосуватися до значного збільшення навчального матеріалу, до складної мови наукових текстів і вивчення спеціальних предметів.

4. Особистісно-психологічна адаптація пов'язана з прийняттям студентом нової соціальної позиції «студент» (той, хто навчається самостійно, наполегливо опановує професію) та опануванням нової соціальної ролі «майбутнього фахівця».

Залежно від швидкості адаптації та її результатів розрізняють такі **типи адаптації студента**:

1-ий тип адаптації характеризується легкістю приспосовування студента до нових умов, швидким виробленням стратегії власної поведінки, успішним входженням у колектив; поведінка такого студента емоційно стійка, неконфліктна.

2-ий тип адаптації характеризується тим, що вона повільна, цілком залежить від середовища й соціального оточення студента. Трапляються ускладнення і в організації навчання студента, і в його режимі праці та відпочинку, і в спілкуванні. За цих умов важлива допомога, педагогічний контроль і психологічна підтримка студента.

3-ій тип адаптації студента характеризується тим, що він складно адаптується через свої індивідуальні психологічні особливості, зокрема, через високий рівень конформізму, залежність від групи. Поведінка такого студента часто



деструктивна: конфліктна, емоційно нестійка, з неадекватною реакцією на педагогічні вимоги та умови навчання.

Для *деструктивного стану* студента в період адаптації характерним є:

- неспроможність відчувати самотність;
- занижена самоповага і самооцінка;
- соціальна тривожність, невпевненість у спілкуванні, сором'язливість, очікування осуду з боку інших людей;
- недовіра до людей;
- труднощі у виборі партнера, товариша, друга;
- пасивність і невизначеність, що знижує власну ініціативність і в навчанні, і в спілкуванні;
- нереалістичні очікування, орієнтація на підвищені вимоги до себе.

До основних чинників, що впливають на процес адаптації студентів, належать: емоційний стан та емоційна стабільність особистості, рівень самооцінки, волюва активність, комунікативні уміння і ступінь інтеграції образу «Я».

4. Типологічні особливості сучасних студентів

До чинників, які визначають соціально-психологічний портрет сучасного студента, належать такі (Л.Подольак та В.Юрченко):

1. Рівень підготовки, система цінностей, ставлення до навчання, поінформованість про реалії навчального процесу, уявлення про своє професійне майбутнє тощо, тобто те, з чим студент приходиться до вищої школи і впливати на що можна лише опосередковано.

2. Організація навчального процесу у вищій школі, рівень викладання, тип взаємин викладача зі студентами та інші чинники, які проявляються в процесі навчання та якими можна управляти.

1. Залежно від типових проявів у поведінці та діяльності сучасних студентів виділяють такі типи:

Перший тип — студенти з позитивною професійною спрямованістю, яка зберігається протягом усього періоду



навчання. Вона зумовлена чітким уявленням про майбутню професію. Орієнтація в професійній сфері пов'язана з привабливістю змісту фаху, його відповідністю власним здібностям, високою соціальною значущістю. Ці студенти характеризуються високим рівнем навчально-пізнавальної активності.

Другий тип — студенти, які остаточно ще не визначилися у своєму ставленні до професії. Здебільшого вибір фаху не має чітко вираженої професійної мотивації, інформація про професію поверхова. Головна орієнтація у професійній сфері пов'язана з соціальними можливостями, що надаються професією, із широким застосуванням спеціальності та перспективою успішної професійної кар'єри. Для більшості студентів цієї групи прийнятним є компроміс між негативним (або індиферентним) ставленням до професії та продовженням навчання у ВНЗ. Через це їхня навчально-пізнавальна активність характеризується непостійністю, чергуванням спадів і підйомів.

Третій тип — студенти з негативним ставленням до професії. Мотивація вибору ВНЗ зумовлена переважно загально визнаними в суспільстві цінностями вищої освіти. Рівень їхніх уявлень про професію низький. У фаховій сфері приваблює матеріальна винагорода, соціальні можливості, що надаються професією (робота в місті, тривала відпустка тощо). Показники навчально-пізнавальної активності невисокі й дуже нестійкі.

II. Залежно від ставлення студентів до професійного навчання і громадської роботи, за їхньою соціальною активністю та позанавчальними інтересами можна виокремити такі типи (або групи) студентів:

1-ий тип: Студенти, яким притаманний комплексний підхід до мети та завдань професійного навчання. Вони мають широкі пізнавальні інтереси, допитливі, ініціативні, успішно навчаються з усіх предметів. Багато читають додаткової літератури, самі активно шукають нові аргументи, додаткові обґрунтування, порівнюють інформацію і знаходять істину, зацікавлено обмінюються думками з товаришами, перевіряють достовірність своїх знань.



Студент такого типу має *орієнтацію на широкую спеціалізацію*, на різнобічну глибоку професійну підготовку. Він бере активну участь у роботі наукових гуртків або проводить наукові дослідження разом із викладачем. Ці студенти активні в громадській роботі, знаходять час для відвідання театру й музею, заняття спортом тощо.

2-ий тип: Студенти, які чітко *орієнтуються на вузьку спеціалізацію*. Для цієї групи студентів притаманне цілеспрямоване, вибіркоче набуття лише тих знань, умінь і навичок, які необхідні (на їхню думку) для майбутньої професійної діяльності. Ці студенти добре й відмінно навчаються тим дисциплінам, які пов'язані з їхньою спеціальністю, одночасно не виявляючи належного інтересу до суміжних наук і дисциплін.

Система духовних запитів студента звужена рамками професійних інтересів і тими, які перебувають поблизу них.

3-ій тип: Цю групу складають *студенти ледарі та нероби*. До вищої школи вони прийшли за вимогою батьків, «за компанію» з товаришем або щоб не йти працювати чи служити в армії. Сфера їхніх інтересів міститься за межами навчально-професійної діяльності. До навчання ставляться байдуже, постійно пропускають заняття, мають «хвости». Якщо їм допомагають товариші (батьки або викладачі), то часто «дотягують» до отримання диплому.

5. Професійна «Я-концепція» студента

Навчально-професійна діяльність – це діяльність, яка визначає професійне становлення студента, набуття ним професійно важливих знань, умінь і навичок, його особистісне зростання як фахівця (завершується професійне самовизначення, трансформується структура самосвідомості і формується соціально-професійний аспект «Я-концепції», «професіоналізуються» психічні процеси і стани та ін.).

Для навчально-професійної діяльності студентів характерні такі **ознаки**:



1. Професійне навчання у вищій школі для майбутнього фахівця розпочинається під час формування професійних знань, умінь і навичок та засвоєння способів професійно-творчої діяльності.

2. Теоретичні професійні знання слід включити в реальну навчальну діяльність студента. Озброєння майбутнього фахівця понятійними формами знань повинно стати способом досягнення мети професійної підготовки – системні інтегровані наукові знання, які є загальною передумовою оволодіння способами вирішення виробничих проблем.

3. У вищій школі вивчають не основи наук (як у школі), а самі науки в їхньому розвитку. До того ж самостійна навчальна робота забезпечує єдність навчальної та наукової роботи студентів.

4. Відбувається професіоналізація викладання майже всіх дисциплін. Чим чіткіша професійна перспектива, тим краще студент розуміє, навіщо і як будуть йому необхідні набуті наукові знання.

5. Навчання студента має проблемний характер.

6. Для вищої школи характерні емоційність усього процесу навчання.

Свідомість людини зорієнтована не тільки на відображення зовнішніх об'єктів — вона може бути спрямована на пізнання себе (внутрішнього світу, діяльності). усвідомлення людиною самої себе називають самосвідомістю.

Самосвідомість — усвідомлення людиною себе як особистості (своїх якостей і рис, стосунків з іншими людьми, місця і ролі в суспільстві).

Результатом процесів самосвідомості є «Я-концепція» особистості. Формується вона в процесі життєдіяльності, водночас впливаючи на розвиток, діяльність і поведінку особистості, як установка щодо себе.

«Я-концепція» (лат. — сприйняття) — динамічна система уявлень людини про себе, на основі якої вона вибудовує взаємовідносини з іншими людьми.

Студентський вік — важливий період становлення «Я-концепції» як ядра особистості. Навчально-професійна



діяльність студента є основою формування професійної «Я-концепція» майбутнього. З погляду змісту і характеру уявлень про себе виділяють:

- «Я-минуле»,
- «Я-теперішнє»,
- «Я-майбутнє»,
- «Я-динамічне» (як особистість змінюється, якою вона прагне стати),
- «Я-уявлюване»,
- «Я-маска»,
- «Я-фантастичне»
- «Я-професійне» або професійна «Я-концепція особистості» тощо.

У свою чергу професійна «Я-концепція особистості» також може бути реальною та ідеальною. А.Реан дає таке визначення: *професійна «Я-концепція»* — це уявлення особистості про себе як професіонала.

Вона включає в себе такі складники:

1) *«Образ-Я»*, що розкриває неповторність самосприйняття через фіксацію студентом певної соціально-рольової позиції та настанов щодо себе.

2) *Емоційно-ціннісне* ставлення до себе, що визначається самооцінкою професійних якостей і особистісних властивостей, рівнем самоприйняття і самоповаги.

3) *Поведінковий складник* як самопрезентація — певні дії (внутрішні чи практичні), які породжені уявленнями про себе та самоставленням.

Професійна «Я-концепція» майбутнього фахівця — складна, динамічна система уявлень студента про себе як особистості й суб'єкта навчально-професійної діяльності.

Центральним компонентом Я-концепції є самооцінка.



Самооцінка — оцінка особистістю самого себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей.

Самооцінку характеризують за такими параметрами:

- за рівнем – висока, середня та низька;
- за співвіднесенням з реальними успіхами — адекватна та неадекватна (завищена та занижена);
- за особливостями будови — конфліктна та безконфліктна.

Самооцінка виконує регулятивну і захисну функції, впливає на поведінку, діяльність і розвиток особистості, її стосунки з іншими людьми. Вона тісно пов'язана з рівнем домагань. Формуючись на основі самооцінки, рівень домагань є важливим внутрішнім чинником саморозвитку і самореалізації особистості.

Рівень домагань особистості — це прагнення досягти мети тієї складності, на яку людина вважає себе здатною.

Самосвідомість особистості чутливо реагує за допомогою механізму самооцінки співвідношення власних домагань і реальних досягнень.

Важливим компонентом образу «Я» особистості є самоповага, яка визначає співвідношення справжніх досягнень і того, на що людина претендує, розраховує.

Американський психолог У. Джемс запропонував формулу визначення самоповаги, у чисельнику якої представлено реальні досягнення індивіда, у знаменнику – його домагання:

Самоповага = успіх домагання

Як бачимо, для збереження самоповаги є два шляхи: досягати успіхів у обраних галузях або знижувати рівень домагань.

Ще один варіант збереження самоповаги — *пасивний психологічний захист «Я-образу»*. Це особлива регульовальна система, до якої вдається особистість для усунення психічного дискомфорту і переживань, що загрожують «Я-образу», та збереження його на рівні, бажаному й можливому за даних обставин. Захисні механізми вступають у дію, якщо досягнення мети нормальним шляхом неможливо. Існують такі *механізми психологічного захисту*: заперечення, витіснення, проекція, ідентифікація, раціоналізація, включення,



заміщення.

Соціально-психологічні закономірності професійного становлення особистості. У професійному становленні особистості виділяють такі стадії:

1. Формування професійних намірів.
2. Професійної освіти і підготовки.
3. Професійної адаптації.
4. Первинної і вторинної професійної майстерності.
5. Творчий та інноваційний рівень професійної діяльності.

Кожен із цих етапів характеризується специфічними особливостями, неповторним поєднанням внутрішніх (психологічних) і зовнішніх (середовищних) умов розвитку професійно-цінних якостей особистості.

Ставлення до професії — це важливий психологічний чинник оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками. Формування позитивного ставлення і стійкого інтересу до професії повинно спиратись на пізнавальну активність особи як на важливий психологічний чинник. Ігнорування або недооцінка цієї вимоги знижує ефективність навчання.

Психолого-педагогічна наука досить чітко визначає умови становлення особистості професіоналом, накреслює шляхи формування професійно важливих якостей особистості.

Зокрема, відомий сучасний дослідник проблем профорієнтації Е.Клімов вказує на п'ять *професійно-цінних якостей особистості*:

1. Громадянські якості.
2. Ставлення до праці і професії.
3. Інтереси, нахили до даної сфери діяльності.
4. Дієздатність — не лише фізична, а й розумова.
5. Спеціальні здібності, навички, знання, досвід.

Автор наголошує, що кожна професійно важлива якість, якщо її розглядати ізольовано, не може бути єдиною підставою для вирішення питання про професійне самовизначення особистості.

Ціннісні орієнтації майбутнього фахівця узгоджені з загальними ціннісними орієнтаціями особистості, потребами, рівнем домагань, із амбіціями майбутнього спеціаліста.



Адаптувавши вислів П. Ігнатенка до фахової підготовки, отримаємо, що ціннісні орієнтації майбутніх фахівців — це ті потреби, які він спроможний втілити у свою професійну діяльність, всі ті домагання, яких майбутній спеціаліст прагне досягти під час фахового навчання і з якими пов'язує свою професійну діяльність.

Отже, потребу можна задовольнити тільки цілеспрямованими діями. ***Ієрархія потреб майбутніх фахівців:***

1. Потреба у визначенні професії за фахом.
2. Потреба в оволодінні професією за обраним фахом.
3. Потреба у реалізації професійних якостей особистості.
4. Потреба у професійному самовдосконаленні.

Для того щоб задовольнити потребу у професійному самовдосконаленні, слід задовольнити всі попередні потреби. Проте, щоб на науковому рівні сформувавши позитивну професійну «Я-концепцію», недостатньо тільки декларування ієрархії потреб, потрібне їх усвідомлення особистістю. Усвідомлення потреб відповідає за реалізацію професійного шляху особистості. Це відбувається тому, що процес професійного становлення (вибір професії, постановка та реалізація професійних цілей, актуалізація власних можливостей у процесі самореалізації) є тривалим процесом, який не починається і не закінчується у стінах навчального закладу. Професійна «Я-концепція» є складовою професійної самосвідомості, яка, у свою чергу, є втіленням у життя потреб майбутнього фахівця.

«Я-концепція» забезпечує внутрішню узгодженість особистості, відносну стійкість її поведінки. Вона має велике значення для професійного зростання студента. Позитивна «Я-концепція» сприяє розкриттю та реалізації внутрішніх можливостей студента в напрямку його успішної професійної підготовки.

Наслідком професійного зростання особистості майбутнього фахівця та розвитку його професійних здібностей є фахова компетентність, яку набуває студент.



Фахова компетентність — здатність успішно виконувати професійні завдання і обов'язки тієї посади, на яку людина претендує.

Фахова компетентність і професійна культура фахівця тісно пов'язані з **емоційним інтелектом особистості** — уміння контролювати емоції, добре розвинену інтуїцію, товариськість, незворушність у стресових ситуаціях.

У структурі особистості можна виділити сфери, які безпосередньо пов'язані з емоційним інтелектом:

- внутрішньоособистісну сферу,
- сферу керування стресом,
- сферу загального настрою,
- сферу міжособистісних стосунків,
- сферу адаптивності.

До **внутрішньоособистісної сфери** можна віднести такі компоненти:

1. **Самоактуалізація** – здатність реалізувати потенційні можливості.

2. **Самооцінка** – це здатність поважати себе, цінувати свої позитивні сторони і якості, знати свої сильні та слабкі сторони.

3. **Асертивність** (контроль над емоціями) – це вміння виражати свої відчуття та переконання без агресії та образ, відстоювати свої особистісні права – не дозволяти іншим маніпулювати вами.

До **сфери керування стресом** належать:

1. **Толерантність до стресу (стресостійкість)** – це здатність протистояти несприятливим подіям і стресовим ситуаціям, не виявляючи симптомів фізичної або емоційної напруги завдяки активному і упевненому подоланню стресу.

2. **Контроль імпульсивності** – це здатність пізнавати свої гнівні, агресивні, ворожі і безвідповідальні імпульси, бути стриманим і контролювати гнів, агресію, ворожість і безвідповідальну поведінку.

Складовими **сфери загального настрою** є задоволеність життям, оптимізм.

1. **Задоволеність життям** поєднує в собі гармонію з самим собою, загальний спокій і уміння бути щасливим.



2. *Оптимізм* – здатність не дозволяти думати і говорити деструктивно про себе та про світ, що оточує, бачити світлий бік життя і зберігати позитивний настрій перед неприємностями.

До сфери міжособистісних стосунків можна віднести таке поняття, як *міжособистісні вміння*.

До міжособистісних вмінь, які необхідні для міжособистісної ефективності, відносять: *саморозкриття, довіру, спілкування, прояв почуттів словами, невербальне вираження своїх почуттів, слухання і реагування, прийняття і підтримку, взаємодію з індивідами інших культур, послаблення бар'єрів до ефективної взаємодії*.

Сфера адаптивності – це здатність оцінювати складність проблеми та знаходити ефективні шляхи її вирішення, правильна поведінка керівника в конфлікті, яка характеризується такими поняттями, як *стратегії, тактики поведінки в конфліктах*.

Напрями професійного самовдосконалення студента реалізують за допомогою процесу самовиховання: постійне покращення своєї навчальної самостійної роботи, формування готовності до виконання подальших професійних завдань; особистісний розвиток – самовдосконалення якостей своєї особистості, необхідних для успішної майбутньої професійної діяльності.

Узагальнення вивченого: готовності магістрів до викладацької діяльності у ВТНЗ сприяє розуміння психології особистості студента, а саме: особливостей періоду розвитку особистості «пізня юність або рання дорослість», адаптації до студентського життя; ознак криз студентського віку; важливості розвитку професійної «Я-Концепції студента» та ролі емоційного інтелекту для успішної майбутньої професійної діяльності.

Підсумкові запитання і творчі завдання

1. Що входить в поняття «психологічна характеристика студента»?
2. Розкрийте суперечливості та кризи студентського віку.



3. Назвіть види та умови ефективної адаптація студента до навчання у вищій школі.
4. Обґрунтуйте типологічні особливості сучасних студентів.
5. Проаналізуйте умови професійної «Я-концепції» сучасного студента.
6. Використовуючи різні методики, складіть свій психологічний портрет.
7. Підготуйте і проведіть зі студентами молодших курсів психологічний тренінг: «Я – концепція та її складові».
8. Застосовуючи сучасні арт-технології, з метою ефективнішої адаптації студента до навчання у ВНЗ підготуйте і проведіть сюжетно-рольову гру «Знайомство».

Тема 5. Психолого-педагогічні особливості роботи зі студентською групою



Колектив – не натовп. Досвід колективного життя є не лише досвід сусідства з іншими людьми, через колектив кожен входить у суспільство.

А.С. Макаренко

1. Психологічні особливості та структура студентської групи. Соціалізація студента. Характеристика студентського колективу.
2. Проблеми керівництва та лідерства в студентській групі.
3. Міжособистісні стосунки в студентській групі.
4. Психологічні особливості студентського самоврядування.
5. Конфлікти і шляхи їх попередження у студентській групі.
6. Формування сприятливого соціально-психологічного клімату в студентському колективі.

1. Психологічні особливості та структура студентської групи

Утверджуючи у людині повагу до самого себе, ми виховуємо в ній колективізм. Бо лише той, хто поважає себе, вміє



ставити пред собою вимоги колективу, здатний активно ставитись до вчинків інших людей

В.О. Сухомлинський

Соціалізація особистості — процес і результат засвоєння та активного відтворення індивідом соціального досвіду в діяльності та спілкуванні з іншими людьми.

У студентському віці залучені всі основні ***механізми соціалізації***:

- прийняття та засвоєння нових соціальних ролей — роль студента, майбутнього фахівця, молодіжного лідера тощо;
- професійно-рольова ідентифікація («Я-студент», «Я-майбутній викладач», «Я-перспективний майбутній фахівець» тощо);
- наслідування як відтворення професійного досвіду авторитетних викладачів, стилю їхньої науково-педагогічної діяльності або манер поведінки членів референтної групи;
- інтеріоризація оцінних ставлень викладачів і однокурсників у навчально-професійній діяльності;
- орієнтація на соціальні очікування викладачів і однокурсників, щоб досягнути бажаного соціального статусу в групі;
- порівняння себе з іншими студентами та професіоналами; навіюваність і конформізм.

Результатом соціалізації студента є:

- вироблення власної системи поглядів на життя, трансформація системи ціннісних орієнтацій, формування професійного ідеалу;
- засвоєння культури людських взаємин і соціально-професійних функцій;
- формування індивідуального стилю навчально-професійної діяльності та власної моделі моральної поведінки;
- опанування професійною діяльністю та формами професійно-ділового спілкування.



Адаптація студента до ВНЗ, до навчально-професійної діяльності, його професійне зростання як фахівця відбувається у студентській групі.

Студентська група — первинна, реальна, офіційно створена (зовнішньо організована) мала група, яка може вміщувати в себе й неформальні мікрогрупи.

Студентська академічна група — більш-менш постійна в межах навчального року сукупність студентів, що об'єднані завданням гуртової навчально-професійної діяльності та перебувають у безпосередньому контакті один з одним.

Між студентами встановлюються такі зв'язки:

- *функціональні зв'язки*, які визначають розподілом функцій між студентами як членами групи;
- *емоційні зв'язки*, або міжособистісні комунікації, які виникають на основі симпатій, загальних інтересів.

У зв'язку з цим у **студентській групі** може бути така **структура**:

1. **Офіційна підструктура**, яка характеризується цільовим призначенням групи — професійна підготовка, сприяння становленню особистості майбутнього фахівця. Вона ґрунтується на авторитетності офіційного керівника — старости, який призначає дирекція (деканат), а також інших керівників, які здійснюють рольове управління групою, організують ділові стосунки між членами групи (профорг, культорг, редактор та ін.) — це *ділова сфера взаємин*.

2. **Неофіційна підструктура** виникає тоді, коли відбувається поділ групи на мікрогрупи, які виникають на основі однакових інтересів, прояву емпатії, симпатії один до одного — це *емоційна сфера взаємин*.

Характеристика студентського колективу. На думку О.Винославської, студентська група як різновид соціальної організації може розвиватися від своїх найпростіших форм — дифузної або номінальної, до найвищої — колективу. В кожній студентській групі такий розвиток проходить свій неповторний шлях. Але, на жаль, не кожна з них досягає при цьому рівня згуртованого колективу.



Оскільки кожна студентська група у той чи інший момент знаходиться на певному рівні свого розвитку, розглянемо **критерії**, за якими визначають **рівень її соціальної зрілості**. А. Лутошкін та Л. Уманський пропонують для цього використовувати такі 4 показники:

1. Організаційна єдність групи полягає у її здатності до ділового об'єднання для вирішення загальногрупових практичних завдань. Ознаками організаційної єдності є узгоджена взаємодія і взаємодопомога членів групи, їх прагнення до співробітництва як всередині групи, так і з іншими об'єднаннями у ВНЗ або поза ним.

2. Психологічна єдність — це загальний настрій, тон групи, який створює ефект захищеності для кожного її члена. Трьома сторонами психологічної єдності академічної групи виступають інтелектуальна, емоційна і вольова.

Інтелектуальна сторона виявляється у здатності знаходити спільну мову, приходити до однакових суджень і висновків із найважливіших питань групової та позагрупової діяльності, розуміти спільну відповідальність за неї.

Емоційна сторона характеризує загальну атмосферу взаємовідносин, рівень дружелюбності, взаємної толерантності до недоліків інших.

Вольова сторона психологічної єдності групи віддзеркалює здатність її членів долати перешкоди, наполегливо просуватися до мети, мобілізувати сили у важкі моменти, стримувати в інтересах групи свої почуття.

3. Підготовленість групи включає в себе досвід спільної діяльності, який накопичила група, набуті нею уміння діяти усім разом. Зрозуміло, що підготовленість групи як інтегральне утворення органічно поєднує особистий досвід, знання та уміння усіх її членів. Але це зовсім не означає, що підготовленість членів завжди свідчить про підготовленість групову: одночасне перебування студентів на заняттях хоча і створює умови для спільної діяльності, але ще не є показником підготовленості групи.



4. Моральна спрямованість групової діяльності є однією з найважливіших характеристик рівня соціальної зрілості групи. Студентська група може бути згуртованою, підготовленою до спільної діяльності, зосереджувати зусилля на доланні труднощів, але назвати її колективом можна буде лише тоді, коли її спрямованість буде співпадати з моральними нормами вищого навчального закладу і суспільства в цілому. Отже, для аналізу моральної спрямованості групи слід проаналізувати її моральні цінності та провідні мотиви діяльності.

У процесі спільної навчальної діяльності студентська група починає розвиватися. І в залежності від того, як і якою мірою представлені в студентській групі описані вище показники, можна зробити висновок про рівень, якого вона досягла у своєму розвитку.

Коли група незнайомих абітурієнтів утворює студентську групу, то спочатку вона є **дифузною групою** (дифузна група – нестійке короткочасне об'єднання людей, що виникає лише на основі особистісно-значущої діяльності.).

Номінальна група. Вона вже має певну назву, але існує лише формально, оскільки її члени ще не вступили у спільну діяльність, що здатна опосередковувати відносини між ними.

Група-асоціація. На цій стадії починається спільна життєдіяльність групи, виникають перші ознаки утворення колективу. В такій групі вже існує офіційна структура, спільна мета діяльності, але діяльність окремих студентів має переважно індивідуальний характер, у них ще відсутня потреба працювати разом, спільно розв'язувати групові завдання.

Група-корпорація. Характеризується більш чітко окресленою спільною метою та єдністю дій. Співпраця, активна взаємодія членів групи створюють груповий досвід спілкування, підготовленість у певному виді діяльності, проте психологічної єдності ще немає.

Студентська група, що знаходиться на цьому рівні розвитку, відрізняється сформованою організаційною структурою, досить високим рівнем співробітництва студентів, міжособистісні відносини в ній мають діловий характер. А термін «група-корпорація» вживають переважно для позначення груп з



антисоціальною спрямованістю, які хоча й відрізняються організаційною і психологічною єдністю, але виявляють при цьому явні ознаки групового егоїзму, відчужені від інших груп, протиставляють себе їм. Як бачимо, таке трактування не зовсім збігається з усталеною міжнародною термінологією.

Зазначимо, що відносна автономізація групи є однією з умов її саморуху до єдності, до колективу. Саме на цьому етапі студенти групи ідентифікують себе з нею («моя група»). Але надмірна автономізація часто є проявом антисоціального спрямування групової діяльності.

Колектив — наступний рівень розвитку міжособистісних відносин у групі. Група може стати колективом, якщо взаємодії і взаємовідносини студентів групи опосередковуватимуться загальними цілями, завданнями спільної діяльності, особистісно-значущим змістом цієї діяльності.

Інтергрупова активність, що виникає у колективі, має значний вплив як на членів самої групи, так і на інші студентські групи ВНЗ. Якщо студентська група у своєму розвитку досягає рівня колективу, то вона стає референтною для її членів, тобто такою, на думку якої вони зважають в першу чергу.

Розвиток взаємовідносин студентського колективу і особистості проходить через **декілька стадій**:

1. **Адаптація** суб'єкта як члена нової групи. Перед тим як реалізувати свою потребу виявити себе як особистість, він має засвоїти діючі в групі норми (моральні, навчальні й ін.) і опанувати прийоми і засоби діяльності, якими володіють усі інші її члени. Через це у нього виникає об'єктивна необхідність «бути таким, як усі», що досягається за рахунок суб'єктивно пережитої втрати тих чи інших індивідуальних рис.
2. **Індивідуалізація**. Вона полягає у загостренні протиріч між досягнутим результатом адаптації (тим, що студент став «таким, як усі») і потребою студента у максимальному прояві себе як неповторної особистості, що має свою індивідуальність, яка при цьому не задовольняється.



Студент починає шукати способи і засоби для вираження своєї індивідуальності, для демонстрації її в групі.

3. **Інтеграція** особистості в групі: студент зберігає лише ті індивідуальні риси, що відповідають необхідності й потребам групового розвитку, а також власну потребу здійснити значимий внесок у життя групи. Група при цьому певною мірою змінює свої групові норми, вибираючи ті риси студента, що визнаються групою як ціннісно-значущі для її розвитку. Так відбуваються взаємні перетворення особистості і групи.

Якщо студенту не вдається подолати труднощі адаптації, то у нього можуть сформуватися такі якості, як конформність, безініціативність, може з'явитися невпевність у собі, що призводить до заниження самооцінки. Якщо студент пройшов стадію адаптації і починає на другій стадії пред'являти групі такі свої індивідуальні відмінності, які група відкидає через невідповідність її потребам, то це може привести до розвитку в нього негативізму, агресивності, підозрливості, неадекватної завищеної самооцінки. У студента, що успішно проходить стадію інтеграції у високорозвиненій групі, формується розвинуте колективістичне самовизначення. Якщо ж група, до якої входить індивід, має асоціальну спрямованість, то в нього можуть розвинути відповідні асоціальні риси

2. Проблеми керівництва та лідерства в студентській групі

Характер людини по-справжньому можна пізнати, коли вона стане твоїм керівником.

Е. Ремарк

Найкращий керівник той, хто володіє достатнім чуттям, щоб вибрати підходящих людей, здатних виконати потрібну роботу, і достатньої стриманістю, щоб не плутатися у них під ногами, поки вони її виконують

По мірі того, як студентська група проходить шлях свого розвитку, в ній з'являються *формальні* і *неформальні* лідери. Ролі



формальних лідерів виконують обрані чи призначені старости, профорги та інші посадові особи групи, на яких покладене виконання обов'язків, встановлених у ВНЗ. Сьогодні, на жаль, немає єдності у визначенні рольових функцій формальних лідерів студентських груп. *В ролі неформальних лідерів* виступають студенти, що користуються в групі особливим авторитетом. Від них значною мірою залежить психологічний клімат у групі, самопочуття її членів, а також визнані в ній моральні норми. В академічній групі з високим рівнем розвитку підвищуються вимоги до кожного окремого її члена і особливо до лідерів.

Лідерство — це здатність окремої особистості (лідера) спонукати інших діяти, надихати їхню активність на певну діяльність.

Лідер — це особистість, за якою всі інші члени групи визнають право брати на себе найвідповідальніші рішення, які торкаються їхніх інтересів, і визначати напрям і характер діяльності всієї групи.

Ефективна діяльність групи насамперед залежить від того, які стосунки сформуються між офіційним і неофіційним лідером або лідерами групи.

Між функціями лідерства і керівництва є суттєва різниця:

1. Лідер покликаний здійснювати переважно регуляцію міжособистісних стосунків у групі, натомість керівник здійснює регуляцію офіційних відносин групи як деякої соціальної організації.

2. Лідерство виникає за умов мікросередовища (яким є мала група), керівництво — елемент макросередовища, тобто воно пов'язане з усією системою суспільних відносин у групі.

3. Лідерство виникає стихійно. Обирання або призначення керівника будь-якої реальної соціальної групи відбувається цілеспрямовано, реалізація управлінських функцій здійснюється під контролем різних елементів соціальної структури.

4. Явище лідерства менш стабільне, ніж керівництва, висунення лідера залежить від настрою та завдання групи.

5. Керівництво підлеглими порівняно з лідерством має чіткіше визначену систему санкцій.



6. Процес прийняття рішення керівником (і взагалі в системі керівництва) значно складніший. Він опосередкований багатьма обставинами, які не обов'язково мають витоки в цій групі, натомість лідер здебільшого приймає безпосередні рішення, які стосуються діяльності малої групи.

7. Сфера діяльності лідера — здебільшого мала група, де він є лідером. Сфера дії керівника ширша, оскільки він репрезентує малу групу в ширшій соціальній системі.

8. Функції і соціальні ролі лідера більш диференційовані: *організатор*, *фахівець* у певній галузі діяльності, *мотиватор* (забезпечує емоційне налаштування на спільну дію), *масовик-затійник* (наприклад, організовує вечір відпочинку), *жартівник* (знижує напругу у взаєминах між членами групи завдяки гумору), *гармонізатор* (забезпечує компроміс зі складних проблем, консолідує колектив), *стимулятор* (спонукає групу до активності) та ін.

9. Староста як керівник студентської групи застосовує більш визначену систему санкцій, повноваження застосування яких надає йому дирекція (деканат) і група, яка його обирає на цю роль (організаційні, командно-адміністративні, економічні методи впливу).

Лідерство пов'язане з регулюванням внутрішньогрупових неофіційних стосунків у мікрогрупі, які також можуть суттєво впливати на педагогічний процес, на ставлення студентів до навчання, поведінку під час занять завдяки діловим якостям особистості лідера (які йому притаманні та які визнає група).

3. Міжособистісні стосунки у студентській групі

*Залізо іржавіє, на знаходячи собі застосування,
стояча вода гниє або на холоді замерзає,
а розум людини, не знаходячи собі застосування, нидіє.*

Леонардо да Вінчі

Виникнення нових умов соціалізації молодого покоління, тверда конкуренція на ринку праці, високі вимоги до професійних й особистісних якостей людини викликають



напругу й конкуренцію і в студентському середовищі. Актуальне питання про те, як зберегти й примножити потенціал молоді, допомогти побачити шляхи реалізації в правильному напрямку, захистити від негативного впливу інформації, сприяти вибору високоморальних орієнтирів у житті. Тому виходом із ситуації, що склалася, багато вчених бачать у вивченні міжособистісних відносин у так званих групах ровесників (до яких відносять студентські колективи), тому що вони займають центральне місце в студентському мікросередовищі, у цілеспрямованому формуванні, регулюванні й корекції взаємин молодих людей, у створенні сприятливого середовища для виховання молодого покоління, у вихованні комунікативної толерантності.

Різноманітність відносин, які виникають між студентами у процесі тривалого взаємного спілкування, складає дві основні системи: *систему ділових відносин* і *систему особистісних відносин*. У міжособистісних відносинах студентів у групі значну роль відіграють *ділові відносини* (чітке виконання обов'язків активом групи та студентами), взаємоповага, довіра, досягнення однієї мети, яка стоїть перед учасниками колективу – здобуття вищої освіти.

Особистісні відносини студентів спостерігаємо у позанавчальній діяльності, що базується, в більшості випадків, на емоційному підґрунті. Студентський колектив є осередком формування міжособистісних відносин студентів. Середовище студентського колективу спочатку є більш сприятливим для саморозкриття і самореалізації, оскільки його новизна знімає деякі емоційні бар'єри, дещо нейтралізує складні установки поведінки, стимулює переоцінку цінностей, контроль за навчальною і трудовою дисципліною студентів, оперативне реагування на їх порушення.

А.Варчов доводить, що ефективне функціонування студентської групи залежить від психологічного самопочуття її членів, насамперед від розвитку та функціонування системи неформальних внутрішньо групових взаємин.

У згуртованих студентських групах спостерігаємо вищу результативність навчально-пізнавальної діяльності, взаємодопомогу, спільне оволодіння знаннями (підготовка до



лабораторних робіт, заліків, екзаменів), задоволеність міжособистісними взаєминами, відсутність конфліктів всередині групи та з викладачами чи іншими гуртами студентів. І навпаки, несконсолідованим групам притаманна низька успішність у навчанні, в інших видах діяльності, «закритість», дискомфорт їх членів, конфлікти в групі та з викладачами. Особливо слід відзначити, що вплив спілкування на процес мислення (а значить і на пізнавальну активність студентів) залежить від сформованості структури міжособистісних взаємин: позитивний вплив спостерігається тільки в тих групах (діадах), члени яких пов'язані позитивними або взаємонеутральними стосунками.

Отже, на формування міжособистісних взаємин у студентському колективі впливають такі фактори:

- позиція лідера в студентському колективі;
- групові норми в групі;
- соціально-психологічний клімат студентського колективу;
- згуртованість студентського колективу;
- приналежність студентів до певних соціометричних категорій у студентському колективі.

Одним з видів міжособистісних стосунків є *дружба*. Дружба в студентському середовищі є поширеним явищем. За роки спільного навчання у ВНЗ у багатьох студентів складаються тісні дружні відносини, які сприяють їх моральному збагаченню й подальшому особистісному розвитку.

Оскільки дружба є позитивним явищем, адміністрація ВНЗ, викладачі, наставники студентської молоді мають всіляко сприяти його поширенню і зміцненню. При цьому слід приділяти увагу не тільки організації культурних заходів та дозвілля студентів, але й враховувати можливість налагодження дружніх відносин між студентами в процесі спільної навчальної діяльності. Досвід практичної, інтелектуальної і, особливо, емоційної взаємодії, що накопичується при цьому, підсилює міжособистісну ідентифікацію партнерів. Ділова спрацьованість нерідко породжує відчуття міжособистісної сумісності і необхідності партнера вже як «значимого іншого». Досить часто це приводить до виникнення в друзів нових психологічних



мотивів спілкування: спільності поглядів, інтересів, компліментарності (взаємодоповнення) тощо.

Результати психологічних досліджень свідчать, що включення у спільну навчальну діяльність студентів протилежної статі сприяє інтенсифікації їх поведінкової, емоційної та гностичної взаємодії, і тим самим створює передумови для підсилення міжособистісної привабливості та виникнення у них нової мотивації інтимно-особистісного характеру. У подальшому саме ці мотиви можуть стати провідними при виборі супутника життя. Дуже часто роль друга студентських років залишається надзвичайно важливою впродовж усього життя.

Методи формування міжособистісних взаємин у студентському колективі:

- індивідуальна й групова бесіди зі студентами;
- доручення;
- метод висування перспективних ліній;
- регулювання діяльності лідера в студентському колективі;
- вирішення конфліктних ситуацій (метод «виходу почуттів», «позитивного ставлення до особистості», «обміну позицій», «розширення духовного обрію конфліктуючих»);
- особистий приклад викладача та інші.

Таким чином, формування взаємин студентів залежить від створення соціально-ціннісної єдності шляхом роз'яснення значення навчання, її цілей і завдань, стимулювання роботи активу по зімкненню колективу; розвитку свідомості, товариськості й дружби, розуміння взаємин у студентському колективі; зміцнення авторитету активу, підвищення його зразковості, попередження й психологічно виправданий дозвіл конфліктів; забезпечення турботи про студентів, облік їхніх запитів, інтересів, потреб, бажань.



4. Психологічні особливості студентського самоврядування

Хочете підпорядкувати собі інших - починайте з себе.

Вовенарг

Одним із прикладів ділових відносин може бути студентське самоврядування, як форма організації студентського колективу, яке забезпечує студентам право на самостійне керівництво своєю діяльністю, зміст якого складає розробка, прийняття і здійснення власних рішень по реалізації різних напрямків свого життя і діяльності в процесі професійної підготовки у ВНЗ. Діяльність органів студентського самоврядування спрямована на удосконалення навчально-виховного процесу: на якість навчання, розвиток духовності та культури, формування у студентської молоді активної соціальної позиції.

У статті 40 Закону України «Про вищу освіту» у ВНЗ та їх структурних підрозділах діє студентське самоврядування, яке є невід'ємною частиною громадського самоврядування відповідних навчальних закладів.

Студентське самоврядування — це право і можливість студентів вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні ВНЗ.

Студентське самоврядування об'єднує всіх студентів відповідного ВНЗ. Усі студенти, які навчаються у ВНЗ, мають рівні права та можуть обиратися та бути обраними в робочі, дорадчі, виборні та інші органи студентського самоврядування.

Студентське самоврядування забезпечує захист прав та інтересів студентів та їх участь в управлінні ВНЗ. Студентське самоврядування здійснюють студенти безпосередньо і через органи студентського самоврядування, які обирають шляхом таємного голосування студентів.

У своїй діяльності органи студентського самоврядування керуються законодавством, статутом ВНЗ та положенням про студентське самоврядування ВНЗ.

Органи студентського самоврядування діють на *принципах*:

- 1) добровільності, колегіальності, відкритості;



2) виборності та звітності органів студентського самоврядування;

3) рівності права студентів на участь у студентському самоврядуванні;

4) незалежності від впливу політичних партій і релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів).

Студентське самоврядування здійснюється на рівні студентської групи, інституту (факультету), відділення, гуртожитку, ВНЗ. Залежно від контингенту студентів, типу та специфіки ВНЗ студентське самоврядування може здійснюватися на рівні курсу, спеціальності, студентського містечка, структурних підрозділів ВНЗ.

Органи студентського самоврядування можуть мати різноманітні форми (парламент, сенат, старостат, студентський ректорат, студентські деканати, студентські ради тощо).

Представницькі, виконавчі та контрольно-ревізійні органи студентського самоврядування обирають строком на один рік. Студенти, обрані до складу органів студентського самоврядування, можуть бути усунені зі своїх посад за результатами загального таємного голосування студентів. Для ініціювання такого голосування потрібно зібрати підписи не менш, як 10 відсотків студентів ВНЗ.

Керівник студентського самоврядування та його заступники можуть перебувати на посаді не більш, як два строки.

З припиненням особою навчання у ВНЗ припиняється її участь в органі студентського самоврядування у порядку, передбаченому Положенням про студентське самоврядування ВНЗ.

Орган студентського самоврядування може бути зареєстрований як громадська організація відповідно до законодавства з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом.

Органи студентського самоврядування:

1) беруть участь в управлінні ВНЗ у порядку, встановленому цим Законом та статутом ВНЗ;

2) беруть участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення освітнього процесу, науково-дослідної роботи,



призначення стипендій, організації дозвілля, оздоровлення, побуту та харчування;

3) проводять організаційні, просвітницькі, наукові, спортивні, оздоровчі та інші заходи;

4) беруть участь у заходах (процесах) щодо забезпечення якості вищої освіти;

5) захищають права та інтереси студентів (курсантів), які навчаються у вищому навчальному закладі;

6) делегують своїх представників до робочих, консультативно-дорадчих органів;

7) приймають акти, що регламентують їх організацію та діяльність;

8) беруть участь у вирішенні питань забезпечення належних побутових умов проживання студентів у гуртожитках та організації харчування студентів;

9) розпоряджаються коштами та іншим майном, що перебувають на балансі та банківських рахунках органів студентського самоврядування;

10) вносять пропозиції щодо змісту навчальних планів і програм;

11) вносять пропозиції щодо розвитку матеріальної бази ВНЗ, у тому числі з питань, що стосуються побуту та відпочинку студентів;

12) мають право оголошувати акції протесту;

13) виконують інші функції, передбачені цим Законом та положенням про студентське самоврядування ВНЗ.

За погодженням з органом студентського самоврядування ВНЗ приймають рішення про:

1) відрухування студентів з ВНЗ та їх поновлення на навчання;

2) переведення осіб, які навчаються у ВНЗ за державним замовленням, на навчання за контрактом за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб;

3) переведення осіб, які навчаються у ВНЗ за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб, на навчання за державним замовленням;



4) призначення заступника декана факультету, заступника директора інституту, заступника керівника ВНЗ;

5) поселення осіб, які навчаються у ВНЗ, у гуртожиток і виселення їх із гуртожитку;

6) затвердження правил внутрішнього розпорядку ВНЗ в частині, що стосується осіб, які навчаються;

7) діяльність студентських містечок та гуртожитків для проживання осіб, які навчаються у ВНЗ.

Вищим органом студентського самоврядування є загальні збори (конференція) студентів, які:

1) ухвалюють положення про студентське самоврядування вищого навчального закладу, визначають структуру, повноваження та порядок проведення прямих таємних виборів представницьких і виконавчих органів студентського самоврядування;

2) заслуховують звіти представницьких, виконавчих і контрольно-ревізійних органів студентського самоврядування, дають їм відповідну оцінку;

3) затверджують процедуру використання майна та коштів органів студентського самоврядування, підтримки студентських ініціатив на конкурсних засадах;

4) затверджують річний кошторис витрат (бюджет) органів студентського самоврядування, вносять до нього зміни та доповнення, заслуховують звіт про його виконання;

5) обирають контрольно-ревізійну комісію з числа студентів для здійснення поточного контролю за станом використання майна та виконання бюджету органів студентського самоврядування.

Адміністрація ВНЗ не має права втручатися в діяльність органів студентського самоврядування.

Керівник ВНЗ забезпечує належні умови для діяльності органів студентського самоврядування (надає приміщення, меблі, оргтехніку, забезпечує телефонним зв'язком, постійним доступом до Інтернету, відводить місця для встановлення інформаційних стендів тощо), про що укладається відповідна угода.

Фінансовою основою студентського самоврядування є:



1) кошти, визначені вченою радою ВНЗ в розмірі не менш як 0,5 відсотка власних надходжень, отриманих ВНЗ від основної діяльності;

2) членські внески студентів, розмір яких встановлює вищий орган студентського самоврядування ВНЗ. Розмір місячного членського внеску однієї особи не може перевищувати 1% прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Кошти органів студентського самоврядування спрямовують на виконання їхніх завдань і здійснення повноважень відповідно до затверджених ними кошторисів. Органи студентського самоврядування публічно звітують про використання коштів і виконання кошторисів не рідше одного разу на рік.

Функції студентського самоврядування:

- забезпечення результативної навчальної роботи студентів,
- виконання ними щоденних навчальних завдань із врахуванням їхніх здібностей та інтересів,
- підготовка студентів як фахівців із вищою освітою до майбутньої управлінської діяльності,
- формування соціальної спрямованості їхньої активності, розвиток організаторських здібностей.

Проте сьогодні, на думку Л. Подоляк, В. Юрченко, є **недоліки і в роботі самоврядування:**

1. Більшість студентів не бере участі в роботі органів самоврядування, а тому обмежені можливості для їх самореалізації.
2. Студенти-випускники складно адаптуються до соціально-економічних реалій (наприклад, як керівники виробничого колективу або групи не вміють працювати з групою, з колективом), не готові до вирішення побутових і матеріальних проблем.
3. Для активу характерний великий прагматизм у стосунках із ровесниками, намагання у всьому мати власну вигоду, навіть на шкоду суспільним інтересам.



5. Конфлікти і шляхи їх попередження у студентській групі

Конфліктні ситуації неминучі, але розумний шукає вихід з них, а дурень – вхід.

Губарєв В.

У своєму розвитку будь-яка **група проходить такі стадії:**

– *становлення*, основними процесами якої є розвиток атракційних стосунків (почуття симпатії), обмін інформацією, орієнтація на інших і на ситуацію. Цей період характеризується пробними взаємодіями, чемними ввічливими розмовами, стурбованістю через причини невизначеності, відсутністю відомостей;

– *конфліктного періоду*, основними процесами якого є: незадоволення іншими, змагання між членами групи, незгода з діями, конфлікт; критика ідей того, хто говорить, погане відвідування занять, ворожість між членами групи;

– *нормотворення*: у цей час розвивається структура групи, зростає згуртованість і гармонія, визначаються ролі та встановлюються відносини. Цей період характеризується погодженням у правилах пошуком консенсусу, зростанням підтримки;

– *ділової активності*. Основними процесами якої є: увага до досягнення, висока орієнтація на завдання, акцент на продуктивність. Основними характеристиками процесу є прийняття рішень, вирішення проблем, посилення кооперування, спад емоційності;

– *розпаду*, за якого відбувається складання обов'язків, зменшення залежності, припинення виконання завдань. Період характеризується жалкуванням, посиленням емоційності.

П. Лузан та І. Зайцева зазначають, що **колектив академічної групи** – це не просто об'єднання індивідів, тут виникають і здійснюють свій вплив взаємодії, які мають характер співробітництва, конкуренції, конфліктів, напруженості.

Першокурсникові, що потрапив у нове оточення однолітків, доводиться налагоджувати контакти й налагоджувати відносини



часто із зовсім незнайомими людьми. Для налагодження взаємин з однолітками студентам необхідні такі соціальні навички, як *уміння дійти взаєморозуміння й домовлятися про взаємоприйнятні умови*. Ці навички дозволяють студентам брати участь у взаємодії з однолітками, що забезпечує емоційну підтримку й доступ до соціальних ресурсів через основні міжособистісні відносини, включаючи дружбу, співробітництво. Відносини з однолітками не лише забезпечують підтримку, але й змушують переборювати труднощі. Студент змушений підкорятися груповим нормам, тому що може стати вигнанцем. Він зустрічається з конфліктними ситуаціями, які йому необхідно навчитися вирішувати. Н. Лосева зазначає, що «конфлікти у ході становлення і розвитку групи не виникають, якщо моральний рівень міжособистісних стосунків у ній досить високий».

Конфлікт – це зіткнення на індивідуально-психологічному (студент-студент) або соціально-психологічному (група-окремий студент) рівнях конкурентних або несумісних потреб, мотивів, інтересів, дій, учинків, які конфлікти супроводжуються почуттям душевного дискомфорту, емоційної напруги, тривожності, стресу, станом когнітивного дисонансу тощо. Конфлікти виникають на діловому (предметному) та міжособистісному підґрунті. Відповідно до цього можна виділити навчальні та міжособистісні види конфліктів у студентській групі.

Виокремлюють два **типи навчальних конфліктів**:

1. **Предметно-ділові**. У рамках першого типу конфліктів виділяють: а) власне предметні (когнітивні) і б) організаційні. Відмінність їх полягає в тому, що перші зумовлені когнітивною, а другі – поведінковою несумісністю.
2. **Міжособистісні (особистісно-прагматичні) види конфліктів**. Конфлікт на соціально-психологічному рівні розвивається як міжособистісний, між окремими групами, а також може бути між окремою особистістю та групою загалом.



Міжособистісний конфлікт визначають як зіткнення несумісних соціальних, психологічних, духовних просторів суб'єктів, яке викликає їхню протидію.

Такі конфлікти бувають:

1. *Горизонтальними* (між рівними за ієрархією, однаковим соціальним статусом людьми, наприклад, «студент-студент») і
2. *Вертикальними* («староста-студент», «лідер-рядовий член групи» тощо).

У педагогічній психології **конфліктом** є така взаємодія людей, при якій принаймні одна сторона усвідомлює несумісність у мисленні (уявленні, сприйнятті), почуттях, волі з іншою стороною таким чином, що у своїх діях вона нашоується на протидію іншої сторони і відчуває це як нанесення їй шкоди.

Міжособистісний конфлікт – ситуація взаємодії людей, при якій вони або переслідують несумісні цілі, або дотримуються несумісних цінностей і норм, намагаючись реалізувати їх у взаємовідносинах один із одним, або одночасно в гострій конкурентній боротьбі прагнуть досягнення однієї мети, яка може бути досягнутою лише однією з конфліктуючих сторін. Відповідно до складної структури моделі діяльності особистості доцільно **міжособистісні конфлікти в педагогічному середовищі** класифікувати таким чином: *когнітивні, мотиваційні, діяльнісні, організаційні*.

На думку Є. Дурманенко, джерелами **когнітивних конфліктів** є нерозуміння й недостатня кількість інформації, що відповідно спонукає до помилок в інтерпретації явищ, подій, процесів і до неправильного реагування на них.

Конкуренція, що переходить у конфронтацію, яка призводить до зіткнення намірів і прагнень, є основою **мотиваційних конфліктів**.

Діяльнісні міжособистісні конфлікти викликаються неузгодженістю і неефективною кооперацією, незадоволенням результатами спільної праці.



Несумісність, невідповідність індивідуальних можливостей і можливостей, наданих структурі групи, спонукають до так званих **організаційних** конфліктів.

З метою попередження конфліктів у педагогічному середовищі ВНЗ важливим моментом є комплексне і системне вивчення й аналіз **факторів, які підвищують імовірність виникнення міжособистісних конфліктів:**

- особистісні індивідуально-психологічні особливості членів групи;
- особливості когнітивної сфери членів групи;
- мотиви, цілі, цінності як окремих членів групи, так і переважаючі в групі в цілому;
- формальна й неформальна структури групи;
- стиль лідерства у групі;
- наявність мікрогруп і характер відносин між ними та їх лідерами тощо.

Щодо **методів попередження міжособистісних конфліктів**, С. Дурманенко визначає такі:

- *когнітивні* – чітке і конкретне з'ясування позицій, відносин, понять; забезпечення зворотного зв'язку; збирання додаткової інформації;
- *мотиваційні* – прогнозування перспективи; спільне вирішення проблеми конструктивної конкуренції або кооперації;
- *діяльнісні* – підвищення ефективності спільної діяльності;
- *організаційні* – підвищення гнучкості системи і рольової динаміки.

6. Формування сприятливого соціально-психологічного клімату в студентському колективі

Не нехтуйте дрібницями, бо з дрібниць складається досконалість, а досконалість – це вам не дрібниця
Ленардо да Вінчі



Психологічними явищами, якими характеризується студентський колектив як цілісність, а також його соціально-психологічний клімат, є *громадська думка, групові норми, груповий настрій, групова згуртованість, колективні традиції, колективістське самовизначення.*

Ознаки позитивного морально-психологічного мікроклімату у студентському колективі:

- достатня поінформованість кожного студента про загальну мету та завдання групи;
- довіра та висока вимогливість один до одного; відповідальність кожного за справи групи; доброзичлива, ділова критика, вільне висловлювання своїх думок щодо справ групи;
- кожен член колективу забезпечує свою потребу в самореалізації, самоствердженні у своїй групі;
- кожний студент задоволений міжособистісним спілкуванням у групі, тобто її морально-психологічним мікрокліматом.

С.Каплюк зазначає, що соціально-психологічного клімат у студентській групі впливає не лише на ефективність навчальної діяльності, мотивацію навчання, а й на психічний стан учасників всього навчально-виховного процесу, і виділяє такі основні **групи факторів, які визначають стан соціально-психологічного клімату**, впливаючи на успішність, потяг до навчання, а також психічне здоров'я студентів академічної групи:

1. **Функціональні фактори** (умови навчання; забезпеченість навчання всіма необхідними засобами; режим навчання та дозвілля, чіткість розподілу функцій між студентами; функціональна визначеність структури діяльності кожного учасника, чіткість його обов'язків, прав та відповідальності; ставлення викладачів до організації навчальної діяльності студентів тощо).

2. **Економічні фактори** (система оплати навчання; своєчасність отримання стипендії).

3. **Управлінські фактори** (стиль й методи управління колективом; ставлення викладачів до студентів; згуртованість



викладацького складу; послідовність в оцінці та способів впливу на студентів; дистанція між викладачами та студентами; етика взаємодії викладацької та навчальної ланки тощо).

4. *Психологічні фактори* (характеристика стилю міжособистісних стосунків між студентами; ступінь соціально-психологічної сумісності; рівень конфліктності; рівень згуртованості, стан взаємодії між підрозділами; групова точка зору, норми та традиції поведінки; орієнтація на спільні цілі роботи, характер сприйняття та оцінки студентами один одного тощо).

5. *Фактори успішності характеристики групи* (кількість членів академічної групи; забезпечення адаптації та входження в колектив; перспектива підвищення успішності з різних предметів; обґрунтованість підбору груп у ВНЗ та інше).

Суть сприятливого соціально-психологічної природи в студентській групі полягає в тому, що прогрес психолого-педагогічного навчання і виховання, який протікає в позитивній атмосфері, створює сприятливі умови не тільки для подальшого розвитку і закріплення якостей, яких вони набули до вступу у ВНЗ, але й розвитку і формування нових професійно важливих якостей, психолого-педагогічних знань, умінь і навичок, сприяє збереженню психічного здоров'я студентів.

Сприятливий соціально-психологічний клімат в студентській групі – це стрижень цілісного формування всебічно розвинутої особистості, від сформованості якого залежить, як саме і яким чином будуть вирішуватися колективом взагалі, і кожним студентом, зокрема, професійно-педагогічні завдання.

Для створення і підтримання сприятливого соціально-психологічного клімату в студентській групі *куратору слід*



працювати над розвитком загальнолюдських компетенцій, які формуються у студентів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін:

- оволодінням студентами психологічними знаннями,
- методами і методиками побудови спілкування і взаємодій з людьми (студентами) в різних умовах їх життєдіяльності та вмілого застосування набутих знань у реальних педагогічних і життєвих ситуаціях,
- у пізнанні себе як особистості та інших людей,
- у оволодінні способами не тільки формування, розвитку й вдосконалення інших людей, але й саморозвитку та самовдосконалення,
- у формуванні світогляду, спрямованості майбутнього спеціаліста на активно-дієву роботу та суспільства в цілому.

Узагальнення вивченого: готовності магістрів до викладацької діяльності у ВТНЗ сприяє *розуміння* магістром того,

- що у студента, який успішно проходить стадію інтеграції у високорозвиненій групі, формується розвинуте колективістичне самовизначення;
- що ефективне функціонування студентської групи залежить від психологічного самопочуття її членів, факторів, які впливають на формування міжособистісних взаємин у студентському колективі;
- що самоврядування забезпечує студентам право на самостійне керівництво своєю діяльністю;
- що для створення і підтримання сприятливого СПК в студентській групі куратору необхідно *знати* ознаки і фактори СПК, *працювати* над розвитком загальнолюдських компетенцій студентів; *володіти* методами формування міжособистісних взаємин та попередження конфліктів у студентському колективі.

Пісумкові запитання і творчі завдання

1. Назвіть умови соціалізації студента.



2. Дайте характеристику студентського колективу.
3. Розкрийте проблеми керівництва та лідерства в студентській групі.
4. Охарактеризуйте особливості міжособистісних стосунків в студентській групі.
5. Окресліть види конфліктів і шляхи їх попередження у студентській групі.
6. Обґрунтуйте умови формування сприятливого соціально-психологічного клімату в студентському колективі.
7. Розкрийте психологічні особливості студентського самоврядування.
8. Підготуйте і проведіть в своїй групі тренінгове заняття + міні-лекцію на тему «Конфлікт». Метою заняття буде: Надати інформацію про суть конфлікту і причини його виникнення; допомогти студентам виробити правильну лінію поведінки для запобігання конфлікту та виходу з нього, якщо він стався; відпрацювати на практиці навички безконфліктного спілкування, посередництва в конфліктах. Розвивати комунікативні навички, терпимість, толерантність у ставленні до людей; відповідальність та обов'язковість; визнання права особистості на самостійність і незалежність. Розширювати загальний кругозір студентів. Формувати вміння доказово, аргументовано викладати свою точку зору, зберігати витримку і спокій, сприймати критику, з повагою ставитися до думки опонента. Впроваджувати елементи естетичного виховання, культури мовлення і культури спілкування. Згуртувати студентський колектив.

Тема 6. Особистість та діяльність викладача вищої школи

1. Психологічна характеристика особистості викладача.
2. Професійна самосвідомість викладача. Особливості професійного самовизначення та становлення «Я-концепції» викладача.
3. Наукова організація праці викладача як чинник його професійного самовдосконалення.
4. Психолого-педагогічна структура діяльності викладача.



5. Психологія стилів педагогічної діяльності. Типологія викладачів. Авторитет викладача.

1. Психологічна характеристика особистості викладача

Педагог виховує нову людину, людину майбутнього, тому необхідно щоб він сам уособлював у собі найвищі риси нової людини, сам являв людину з майбутнього

Ш.О. Амонашвілі

Особливості педагогічної діяльності у ВНЗ передбачають певні вимоги до особистості викладача.

Педагогічна праця викладача ВНЗ є особливою формою висококваліфікованої розумової діяльності творчого характеру. Вона спрямована на навчання, виховання і розвиток студентів, формування у них професійних знань, умінь і навичок, виховання активної життєвої позиції.

Об'єктом педагогічного впливу у ВНЗ є юнаки та дівчата із певними задатками, потребами, нахилами, інтересами, інтелектом, волею, почуттями. Цей цінний «матеріал» педагогічної праці робить її особливо відповідальною.

***Український педагог Василь Сухомлинський
застерігав, що в жодній справі
помилки і невдачі не призводять до таких тяжких
наслідків, як у педагогічній.***

Якщо впродовж усієї історії людства у функціональній структурі педагогічного впливу помітно переважав інформаційний аспект, то з розвитком засобів масової комунікації викладач поступово втрачає свою провідну роль як джерела нової інформації. Зараз *викладач є провідником студента у світі знань*. Він навчає майбутнього фахівця



мистецтву життя в сучасному суспільстві, все більше передаючи студентові функції самоконтролю, самоорганізації, самооцінки.

Студент потребує допомоги у пошуку сенсу свого життя й індивідуального стилю діяльності, у подоланні бар'єрів пізнання і вирішення особистісних проблем, тому питання психології діяльності та особистості викладача вищої школи є актуальним.

Успішне вирішення завдань підготовки майбутніх фахівців, які стоять перед вищою школою, значною мірою залежить від викладачів, їхнього науково-творчого потенціалу, рівня загальної та психологічної культури, педагогічної майстерності й професіоналізму. На науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників, згідно із Законом України «Про вищу освіту» (ст.58, 2014 р.), покладають складні й відповідальні обов'язки.

Науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники ВНЗ зобов'язані:

1) забезпечувати викладання на високому науково-теоретичному і методичному рівні, провадити наукову діяльність (для науково-педагогічних працівників);

2) підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, наукову кваліфікацію (для науково-педагогічних працівників);

3) дотримуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у ВНЗ, прищеплювати їм любов до України, виховувати їх у дусі українського патріотизму і поваги до Конституції України та державних символів України;

4) розвивати в осіб, які навчаються у ВНЗ, самостійність, ініціативу, творчі здібності;

5) дотримуватися статуту ВНЗ, законів, інших нормативно-правових актів.

Специфіка педагогічної діяльності полягає в тому, що основним знаряддям праці викладача є його власна особистість, яка й визначає результативність практичної педагогічної роботи. Особливості педагогічної діяльності у ВНЗ передбачають певні *вимоги до особистості викладача.*



Педагогічні здібності — комплекс якостей особистості, які відповідають вимогам педагогічної діяльності та забезпечують оволодіння цією діяльністю і досягнення у ній високих результатів.

Актуальне дослідження, присвячене проблемі формування педагогічних здібностей, було проведено Н.Кузьміною, яка обгрунтувала такі положення:

- глибина та різнобічність знань викладачів не завжди співпадає з продуктивністю їхньої педагогічної діяльності — у цьому разі очевидно, що компенсація відбувається завдяки спеціальним педагогічним здібностям;

- рівень розвитку педагогічних здібностей часто не співпадає з рівнем ставлення педагога до справи, набагато перевищуючи його, або, навпаки, відстаючи від нього;

- педагогічний досвід (стаж роботи) сам по собі не призводить до структурних змін у педагогічній діяльності, які характерні для високого рівня майстерності. Оволодінню педагогічною майстерністю, ймовірно, завжди сприяють педагогічні здібності;

- залежно від швидкості входження в педагогічну діяльність та її успішність розрізняють два рівні педагогічних здібностей: перцептивно-рефлексивний, спрямований на об'єкт і суб'єкт, та проєктивний, спрямований на способи впливу на об'єкт.

Для *перцептивно-рефлексивного рівня педагогічних здібностей* характерні такі ознаки:

- особлива чутливість до об'єктів дійсності, які спричинюють інтелектуальний та емоційний відгук у суб'єкта педагогічного впливу, сильне почуття емпатії, що виявляється у швидкій, порівняно легкій проникливості у психологію вихованця («відчуття об'єкта»);

- особлива чутливість до змін, які відбуваються в об'єкті педагогічної діяльності під впливом різноманітних засобів педагогічного впливу, та причин, які викликали ці зміни («відчуття міри»);

- особлива чутливість до переваг та недоліків своєї педагогічної діяльності, які виявляються під час взаємодії з вихованцями.



Проективний рівень педагогічних здібностей пов'язаний із виробленням стратегії педагогічного впливу і також виявляється в особливій чутливості:

- до конструювання способів педагогічного впливу;
- до організації педагогічної дії;
- до комунікації зі студентами;
- до аналізу причин успіхів і невдач під час здійснення педагогічної діяльності.

Умовно всі *педагогічні здібності* можна поділити на три групи (Н.Кузьміна):

- особистісні (є якостями, властивостями особистості),
- дидактичні (пов'язані з переданням інформації іншим),
- організаційно-комунікативні (пов'язані з організаторською функцією і спілкуванням).

I. Особистісні здібності:

1) *Прихильність до студентів* — це основа у структурі педагогічних здібностей. Йдеться про любов до студентів, прихильне ставлення до них, бажання спілкуватися та працювати з ними. Студенти спостережливі і тонко це відчують. Зазвичай вони відповідають взаємністю, якщо відчують прихильність до себе.

2) *Витримка та самоконтроль*. Для викладача важливо у будь-якій непередбаченій ситуації володіти собою, управляти власними емоціями, не втрачати контролю над своєю поведінкою. Велике значення має здібність швидко орієнтуватися, вирішувати, як потрібно поводитися в конкретних умовах.

3) Важливою здібністю викладача є *здібність постійно перебувати на занятті в оптимальному* для студентів психічному стані. Щоб не трапилося, викладач завжди повинен заходити до аудиторії оптимістично налаштованим, у хорошому настрої, стримуючи негативні емоції. Це надзвичайно важливо, адже психічне самопочуття студентів залежить від настрою викладача, який є сильним психогенним чинником. Якщо викладач зайшов до аудиторії похмурим, незадоволені — це відразу несприятливо позначається на емоційно-вольовій сфері студентів, гальмує їхню пізнавальну активність на занятті.



II. Дидактичні здібності:

1) *Здібність пояснювати* — це здібність зрозуміло доносити власну думку до іншого. Такий викладач робить зміст навчального процесу доступним, зрозуміло пояснює теоретичний матеріал або дає уявлення про суть наукової проблеми, викликає інтерес до навчального предмета й науки, стимулює студентів до активного самостійного мислення, виявляє методичну винахідливість. Викладач уміє, якщо потрібно, складне для розуміння зробити легким, складне для опанування — простим, основою для цього є настанова на обов'язкове врахування психологічних особливостей студентів, рівня їхнього інтелектуального розвитку і попередньої підготовки (що вони вже знають і що не опанували, а що вже могли забути), передбачає та запобігає їхнім можливим пізнавально-інтелектуальним труднощам. Досвідчений викладач може уявити себе на місці студентів, зрозуміти та прийняти їхні погляди.

2) *Експресивно-мовні здібності* — це здібність зрозуміло, чітко та правильно висловлювати власні думки та виявляти почуття за допомогою грамотної літературної мови, емоційно забарвленого та мімічно виразного мовлення.

3) *Академічні здібності* у певній галузі науки і відповідного навчального предмета. Це наукова ерудиція та фахова компетентність викладача, який аналізує результати досліджень інших учених, вивчає педагогічний досвід своїх колег, запозичує все цінне, але ніколи сліпо не копіює їхню роботу, сам активно займається наукою, розроблює навчально-методичні комплекси вивчення дисципліни.

III Організаційно-комунікативні здібності:

1) *Організаційні здібності*, які виявляються, по-перше, у здібності викладача організувати навчально-пізнавальну діяльність студентів, роботу академічної групи, згуртування студентського колективу, надання йому достатньої ініціативності й самостійності. По-друге, у здібності викладача організувати свою науково-педагогічну діяльність, що передбачає усвідомлення мети і чіткість завдань, послідовність їхнього виконання, уміння правильно планувати свою роботу і



здійснювати самоконтроль. Так, наприклад, у досвідчених викладачів виробляється своєрідне «відчуття часу» — уміння «вкладатися» на занятті в заплановані часові інтервали.

2) *Комунікативна здібність* — це здібність викладача вибрати правильний стиль педагогічного спілкування і модель взаємин зі студентами (групою або окремим студентом), враховуючи їхні вікові та індивідуальні психологічні особливості. У цьому разі викладачеві необхідно втримуватися від крайнощів. Не слід відчужено ставитися до студентів, підкреслювати різницю соціального статусу, тримати їх «на дистанції». Проте не слід припускатися й протилежної помилки — дозволяти псевдодружні стосунки зі студентами, стирати будь-яку соціально-психологічну межу між собою та ними.

3) *Соціально-перцептивні здібності* — це педагогічна спостережливість, здібність проникати у внутрішній світ студента. Соціально-перцептивна проникливість пов'язана з тонким розумінням особистості студента та його тимчасового психічного стану. Здібний викладач за ледве помітними ознаками, незначними проявами поведінки і діяльності студента помічає найдрібніші зміни у його внутрішньому світі, правильно інтерпретує, що означають ці зміни.

4) *Сугестивна здібність* — це здібність ставити педагогічні вимоги і домагатися їхнього виконання шляхом вольового емоційно-інформаційного впливу на студентів. Сугестивна здібність залежить від розвитку волі викладача, великої впевненості в собі, почуття відповідальності за навчання та виховання студентів.

5) *Педагогічний такт* — виявляється у здібності викладача знаходити найдоцільніші міри впливу на студентів, зважаючи на їхні вікові та індивідуальні психологічні особливості, та залежно від конкретної педагогічної ситуації. Суть педагогічного такту полягає в умілому поєднанні поваги до студента та вимогливості до нього, довіри та систематичного педагогічного контролю.

6) Для успішної педагогічної діяльності важливе значення мають також *предметні професійні здібності*: музичні, художні, математичні тощо (відповідно до предмета викладання).



Рівень розвитку педагогічних здібностей викладача визначають результативністю його педагогічної діяльності (за Н.Кузьміною):

1) *Репродуктивний рівень*: викладач, який перебуває на цьому найнижчому рівні, навчає інших так, як навчали його (або за відомою методикою викладання предмета).

2) *Адаптивний рівень*: викладач розпочинає передавати свій досвід із деякими перетвореннями, щоб зробити його доступнішим для інших.

3) *Локально-моделювальний рівень*: викладач володіє стратегіями навчання студентів з окремих розділів навчального курсу, вміє формулювати педагогічну мету, передбачати результат і створити систему та послідовність включення в навчально-пізнавальну діяльність тих студентів, хто хоче і може навчатися.

4) *Системно-моделювальний рівень*: викладач володіє стратегіями формування потрібної системи знань, умінь і навичок студентів зі своєї дисципліни.

5) *Системно-реалізаційний діяльність і поведінку рівень*: викладач володіє стратегіями перебудування своєї дисципліни в засіб формування особистості студента як майбутнього фахівця, задоволення його потреби в професійному самовихованні, самоосвіті та саморозвитку.

2. Професійна самосвідомість викладача. Особливості професійного самовизначення та становлення «Я-концепції» викладача

Педагогічна теорія – абстракція.

Її практичне застосування – завжди високе мистецтво.

Іван Підласий

Усвідомлення себе особистістю — тривалий історичний процес, формування цього поняття пов'язане з розвитком певної цивілізації, котра кожна по-своєму формувала свій ідеал особистості. Безумовно, усвідомлення себе визначає становлення індивідуального «Я», яке ототожнюється із

самосвідомістю особистості внаслідок виокремлення себе з довколишнього світу.

Позитивна «Я-концепція» викладача визначає його поведінку, потребу в самоактуалізації, в удосконаленні, стимулює творчість, гуманне ставлення до студентів.

При цьому **позитивна «Я-концепція» викладача ВНЗ містить:**

- *позитивний «Я-образ»*, — те що викладач сам думає про себе, стрижнем чого виступає самоповага;

- *«Я-реальне»* — це те, ким є викладач насправді, воно багато в чому залежить від оцінки довколишніх. Оцінка відповідності між «Я-образом» і «Я-реальним» дозволяє викладачу аналізувати й удосконалювати власну поведінку, стосунки зі студентами, колегами, визначити близькі й далекі перспективи розвитку колективу, а також власного спрямування.

- *«Я-ідеальне»* — це те, що береться викладачем за взірць, до чого він прагне у професійному напрямку. Різниця в оцінках «Я-реального» та «Я-ідеального» визначає напрямок професійного зростання за умов, що «Я-ідеальне» — це не хибне уявлення.

- *«Я-імідж»* — це «Я-зовнішнє», те, як людина презентує себе.

Науково-педагогічного працівника з позитивною «Я-концепцією» характеризує відчуття власної гідності та значущості, впевненості в собі як викладачеві, спроможність викликати до себе повагу та користуватися авторитетом, наявність гнучкого, творчого мислення, потреби до постійного самовдосконалення.



Рівень продуктивності діяльності викладача значною мірою залежить від його професійно-педагогічної спрямованості — сукупності стійких мотивів, потреб, інтересів, переконань, ціннісних орієнтацій, які виражають світогляд людини і спрямовують на досягнення певного результату.

Професійно-педагогічна спрямованість має такі різновиди:

1) *Справжня педагогічна спрямованість* передбачає наявність у викладача стійкої настанови на розвиток особистості майбутнього фахівця засобами свого навчального предмета, формування в студентів позитивної мотивації учіння, потреби в професійних знаннях і уміннях, якими володіє сам педагог.

2) *Формально-педагогічна спрямованість*, яка пов'язана з прагненням викладача будь-що виконувати навчальний план і робочу програму. Ця потреба затьмарює собою особистість студента, його бажання і можливості, успіхи і невдачі (це формально-бюрократичний стиль педагогічного управління).

3) *Хибно-педагогічна спрямованість* — спрямованість викладача на самого себе, власне самовираження і самопрезентацію, свою професійну кар'єру. На заняттях у таких викладачів студенти малоактивні, продуктивність їхньої праці низька, зникає бажання навчатися. Викладачів із такою негативною професійно-педагогічною спрямованістю мало, але вони, на жаль, є.

Велике значення особистісні характеристики викладача мають ще й тому, що *мета підготовки* майбутнього фахівця з вищою освітою передбачає формування в нього професійно значущих особистісних якостей. Проте життєві цінності не можуть передаватися студентові так само, як знання, уміння і навички. Єдиним шляхом розвитку духовності, формування ціннісних орієнтацій і життєвих смислів у студентів є духовність і моральна культура викладача (його емоційний світ), що виявляється через його ставлення до навколишнього світу, подій, студентів і самого себе. Якраз ці якості викладача визначають його педагогічний імідж.



Імідж — це самопрезентація, конструювання людиною свого образу. Стосовно підприємця – це оцінка оточуючими його морально-особистісних, інтелектуальних, професійних та етичних якостей.

Імідж викладача здійснює великий вплив на його взаємини зі студентами, на ефективність їхньої сумісної праці. Імідж набуває рис символу особистості викладача, стає його візиткою, рисою його характеру та формує ставлення студентів і до нього, і навіть до навчального предмета, який він викладає. У зв'язку з цим згадаємо А.Макаренка, який казав: «Визначальним чинником навчально-виховного процесу завжди залишається прекрасна особистість педагога».

Індивідуальність викладача насамперед виявляється в його **зовнішності**, яка спрямована на інших людей. Емоційна виразність, спосіб і сила виявлення хвилювань і почуттів визначають як **експресивність**. Вид і форма експресії значною мірою впливає на динаміку й особливості міжособистісних взаємин викладача і студентів. Через це серед особистісних якостей викладача визначають **педагогічний артистизм** — здатність управляти собою, виявляти весь арсенал своєї експресивної виразності. Артистизм викладача виконує такі **функції**:

- **мотиваційну** (викликає інтерес студентів до особистості викладача і до предмета, який він викладає);
- **мобілізаційну** (викликає в студентів налаштування на позитивну домінанту, наприклад, сприймання інформації);
- **атракційну** (приваблює, притягує інших до своєї особи);
- **стимулювальну** (викликає активну роботу студентів);
- **фасилітаторську** (полегшує педагогічну взаємодію, сприяє організації уваги студентів, сприяє виявленню у них здібності до вивчення дисципліни).

Усе це свідчить про те, що викладач вищої школи повинен демонструвати не тільки зразки науково-педагогічної діяльності, а й певні якості особистості, які мають таке ж важливе значення, як і його професійні знання і вміння. Цим пояснюється підвищення вимогливості до професіоналізму особистості сучасного викладача.



Можна сказати, що викладач повторює себе у своїх студентах. Вони переймають від нього не тільки професійно-наукові знання, а й уроки життя, професійний досвід, моральні й життєві цінності, погляди та переконання, манери поведінки, спосіб мислення, окремі звички тощо.

Особистісне, переконливе, захоплююче ставлення викладача до навчального матеріалу посилює його вплив на студентів, викликає у них інтерес до нього. Тому **до зовнішніх складників іміджу викладача** відносять:

- виконання ним вимог педагогічного спілкування,
- дотримання правил поведінки, норм етикету у процесі сумісної професійної діяльності (форма звертання, манера спілкування і навіть форма ділового одягу — все це є нормами ділового етикету).

Зовнішній складник іміджу викладача не повинен розходитися з **внутрішньою стороною** — рівнем його духовного розвитку, який виявляється у системі цінностей (загальнолюдських, національних, громадянських та ін.), до яких належать і такі **педагогічні цінності**:

1) *Людина (студент) як цінність, її життя, фізичне й психічне здоров'я.* У викладача ця цінність повинна виявлятися в любові до студента, проте це не лише і не стільки позитивна емоція, скільки поважне ставлення до людини, віра в її розсудливість і благородство, надія на її майбутнє, здатність перейматися її хвилюваннями, бути чутливим до її проблем тощо.

Це відповідає відомій педагогічній позиції викладача — розуміти, визнавати, приймати студента, намагання створити всі умови для реалізації ним своїх творчих потенцій. Педагогічна віра виявляється також у прагненні зробити того, кого вчиш, *центром свого життя і служіння.* Віра в іншу людину виявляється через глибокі й достовірні гуманітарні знання, які дають змогу усвідомлювати межі власної компетентності, своїх творчих сил. Саме тому для викладача дуже важливо бути *освіченою людиною з психологічного боку.*

2) *Цінності знання* — орієнтація на систематичне поповнення і вдосконалення професійних знань як необхідної



умови професійно-педагогічної діяльності й педагогічної творчості, професійного зростання загалом. *«Учитель живе доти, доки він учиться. Як тільки він перестас вчитися, у ньому вмирає вчитель»*, — говорив К.Ушинський.

3) Ціннісно-мотиваційна *настанова на розвиток* своїх творчих потенційних можливостей, прагнення до самореалізації та саморозвитку — це цінність особистісного зростання у професійній сфері.

4) *Цінності ставлення*, які відображають ставлення педагога до самого себе як суб'єкта діяльності, його «Я-концепцію», а також динаміку цього ставлення (почуття честі, гідності). Зі зміною самоставлення змінюється також ставлення до своєї професійної діяльності. Тому й важливо для викладача мати постійне прагнення до професійного зростання, намагання поставити й вирішувати все нові й нові завдання, постійно підвищувати свою педагогічну й наукову кваліфікацію.

Ціннісні орієнтації для суб'єкта розкривають у природі той зміст, який виробила культура. Формування ціннісних орієнтацій — шлях входження до культури. Етапи сходження до ціннісного бачення: за фактом побачити явище, в явищі побачити закон життя, а закон приймати за норму життя. *Осн*

3. Наукова організація праці майбутнього викладача як чинник його професійного самовдосконалення

Я кажу вам: без прагнення до наукової роботи викладач підпадає під владу трьох педагогічних демонів: механічності рутинності, банальності. Він дерев'яніє, кам'яніє, опускається.

А. Дістервег

Сучасний стан розвитку суспільства свідчить про те, що підготовка висококваліфікованого фахівця — це довготривалий процес, який не обмежується лише часом навчання у ВНЗ.

Головною проблемою вищої освіти є не стільки передання знань майбутнім фахівцям ВНЗ, скільки формування їхньої творчої особистості.



При цьому необхідно не лише докладати зусиль для розвитку творчих здібностей особистості, але й сформуванню в неї стійку потребу до професійного самовдосконалення, яке починають розглядати як специфічний вид професійної діяльності фахівців, як необхідний компонент їхньої підготовки та перепідготовки.

Формування потреби самовдосконалення — процес складний, зовнішньо тісно пов'язаний з процесом самоорганізації праці майбутнього професіонала, і зокрема, з науковою організацією праці (НОП).

Основи НОП закладались у роботах І. Сеченова, М. Введенського, О. Леонт'єва та інших. Особливу увагу в середині 50-х років минулого століття почали приділяти науковій організації педагогічної праці (І. Раченко, В. Паламарчук та ін.).

Наукова організація праці майбутнього науково-педагогічного працівника — це вивчення складу його праці й таку її організацію, яка базується на головних положеннях педагогіки, психології, фізіології стосовно вимог до діяльності викладача вищого технічного навчального закладу, враховує можливості та вікові особливості його організму, створює сприятливі умови для його розвитку.

Вимоги НОП охоплюють усі сторони життя науково-педагогічного працівника, як у сфері науково-дослідної діяльності, так і стосовно вільного часу.

НОП майбутнього викладача ВТНЗ має подвійний характер, оскільки майбутні науково-педагогічні працівники не лише повинні опанувати головні принципи НОП навчальної діяльності, але й оволодіти основами наукової організації педагогічної праці, уміннями організації НОП студентів.

Складовими НОП майбутнього викладача ВТНЗ є:

- уміння визначати мету своєї діяльності, шляхи її реалізації;
- уміння планувати процес діяльності, контролювати її результати і відповідно до цього визначати подальшу самоосвітню діяльність.



Зовнішній бік НОП майбутнього викладача ВТНЗ навчального закладу забезпечується умінням раціонально організувати та дотримуватися режиму професійної діяльності чи вільного часу, доцільним розподілом у часі різних видів діяльності, визначенням послідовності їх виконання, підготовкою робочого місця тощо.

Внутрішній бік НОП майбутнього викладача ВТНЗ полягає у визначенні мети своєї роботи, з'ясуванні її засобів, правильному доборі прийомів виконання, плануванні, контролі (контроль та самоконтроль) і в разі необхідності корекції подальшої діяльності (корекція).

Самостійна освітня діяльність — це один із методів навчання і самоосвіти, у процесі якої майбутній науково-педагогічний працівник виступає як активна творча особистість.

Основою такої діяльності є навчальна самосвідомість, тобто усвідомлення магістром мотивів, цілей, прийомів учіння, усвідомлення самого себе як суб'єкта навчальної діяльності, який організовує, спрямовує і контролює процес навчання.

Активність особистості магістра проявляється у постановці цілей самостійної роботи, її плануванні, визначенні способів, самоконтролі, оцінці результатів тощо. Самостійна навчальна діяльність студентів має професійну спрямованість, при цьому значно посилюються професійні мотиви самоосвіти та самовиховання.

Сутність планування самостійної освітньої діяльності полягає в побудові системи цієї роботи. Системний підхід — це водночас і планомірний, цілісний підхід, який потребує не тільки внутрішньої, але й зовнішньої упорядкованості діяльності з урахуванням усіх чинників та обставин.

Ефективна організація самостійної освітньої діяльності передбачає:

- постановку мети;
- продумування способу праці;
- раціональне виконання мисленневих операцій (аналізу, узагальнення, порівняння, доказу тощо);
- зіставлення мети роботи за її результатами.



Активна позиція, яка необхідна в процесі такої роботи, потребує *високого рівня сформованості організаційних умінь*.

Процес планування самостійної освітньої діяльності — процес творчий, який прогнозує цю діяльність і дає змогу бачити перебіг подій і результати праці.

Планування дає змогу визначити послідовність навчальних дій, а це, у свою чергу, сприяє виявленню причинно-наслідкових зв'язків між окремими завданнями, блоками матеріалу.

Планування самостійної освітньої діяльності сприяє розвитку у майбутнього викладача ВТНЗ рефлексії. *Рефлексія в навчальній діяльності* — це мисленнєво-діяльнісний або такий, що чуттєво переживається, процес усвідомлення суб'єктом своєї діяльності. Рефлексія — джерело внутрішнього досвіду, спосіб самопізнання, вона дає змогу магістру усвідомлювати свою індивідуальність і знаходити засоби підвищення ефективності своєї навчальної діяльності у подальшому. На основі рефлексії магістр може не лише планувати майбутню професійну діяльність, але й будувати її реалістичну структурну основу.

Специфічним видом професійної діяльності є **професійне самовдосконалення**. Особливість його полягає в тому, що у процесі самовдосконалення воно сприяє розвитку таких якостей, які забезпечують успіх особистості у професійній діяльності. Отже, процес професійного самовдосконалення узгоджує розвиток особистісних професійно значущих якостей з вимогами, що їх висуває суспільство до фахівця.

В основі цього процесу, на думку А. Водальова, В. Сластьоніна, знаходиться психічний механізм постійного подолання внутрішніх протиріч між, наявним рівнем професіоналізму і тим, якого людина прагне досягти.

Таким чином, можна стверджувати, що *основою самовдосконалення є різниця між «Я-реальним професійним» і «Я-ідеальним професійним»*. Від того, наскільки особистість усвідомлює цю різницю, залежить її професійне зростання, на цій основі формується потреба у самовдосконаленні. Оскільки «Я-реальне професійне» і «Я-ідеальне професійне» складові «Я-концепції», яка, у свою чергу, синергетично пов'язана з



мотиваційною сферою, зокрема налаштованістю на досягнення успіху, стає очевидним, що **рушійною силою процесу самовдосконалення виступає відповідна мотивація**. Водночас найсуттєвішими *зовнішніми силами*, що викликають процес самовдосконалення, є **соціальні умови**, які відображають вимоги суспільства до фахівців та потреби ринку праці.

Складність і подвійний характер процесу самовдосконалення викладача викликає необхідність з'ясувати механізми його виникнення і формувати потребу до нього у майбутніх викладачів ще в період навчання у ВНЗ. При цьому слід ураховувати, що **процесу самовдосконалення викладача** відбувається поетапно.

На першому етапі формується самосвідомість, налаштована на самовдосконалення, на основі чого приймається рішення про необхідність займатися такою діяльністю.

Другий етап передбачає планування та відпрацювання програми самовдосконалення.

Третій етап — етап саме практичної діяльності, у процесі якої реалізуються прийняті плани та завдання.

Четвертий етап — самоконтроль і самокорекція діяльності.

Етап формування самосвідомості починається з самопізнання, з самооцінки та зіставлення їх із тими вимогами до фахівця, які існують у суспільстві і відповідають власному професійному ідеалу.

***Усвідомлення «Я-ідеального професійного»
викликає бажання самовдосконалюватися.***

Це бажання конкретизується на етапі планування і саме на цьому етапі НОП магістра розглядають як провідний чинник цього процесу, оскільки така організація шляхів і методів формування позитивної «Я-концепції» майбутнього науково-



педагогічного працівника як демократичного, толерантного, упевненого в собі, вимогливого, добросердного та чуйного викладача.

4. Психолого-педагогічна структура діяльності викладача Основні напрями діяльності викладача ВНЗ

Тільки особистість може впливати на особистість і визначення особистості, тільки характер можна сформувати характер.

К. Ушинський

Викладач ВНЗ свою педагогічну діяльність здійснює у кількох напрямках: *навчальна, методична, дослідницька, виховна.*

Визначальною функцією праці викладача є **навчальна діяльність**, яка спрямована на організацію процесу навчання відповідно до нормативних документів. Вона поєднує теоретичну складову, пов'язану з розкриттям сутності науки, нових закономірностей, і практичну, яка спрямована на розв'язання педагогічних завдань. Викладач визначає мету і завдання навчання з конкретного предмета у взаємозв'язку з іншими дисциплінами; обмірковує зміст навчання, сучасні форми і методи, що сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності студента, форми контролю.

Основні види навчальної діяльності:

- лекції,
- лабораторні заняття,
- практичні заняття,
- семінарські заняття,
- консультації,
- заліки,
- екзамени,
- рецензування,
- організування захисту курсових робіт і проєктів,
- керівництво практикою та навчально-дослідною роботою студентів,
- керівництво дипломними роботами тощо.



З навчальною роботою тісно пов'язана **методична діяльність** щодо підготовки навчального процесу, його забезпечення та удосконалення.

До *методичної діяльності* відносять:

- підготовку до лекційних, лабораторних, практичних, семінарських занять, навчальної практики;
- розроблення і підготовку до видання конспектів лекцій, збірників вправ і задач, лабораторних практикумів, методичних матеріалів з курсових і дипломних робіт;
- поточну роботу щодо підвищення педагогічної кваліфікації (читання методичної і навчальної, науково-методичної літератури);
- вивчення передового досвіду з представленням звітності і рецензування конспектів лекцій, збірників задач і лабораторних практикумів;
- складання методичних розробок, завдань, екзаменаційних білетів, тематики курсових робіт;
- розроблення графіків самостійної роботи студентів тощо.

У процесі методичної роботи підвищується рівень майстерності викладача:

- він засвоює зміст нових навчальних програм, технологій і реалізовує їх;
- постійно ознайомлюється з досягненнями психолого-педагогічних наук і методик викладання навчальних дисциплін;
- вивчає і впроваджує передовий педагогічний досвід;
- удосконалює власні навички самоосвіти тощо.

Важливе місце в діяльності викладача навчального закладу належить **організаційно-методичній роботі**:

- робота на підготовчому відділенні, у приймальній комісії,
- організація різних видів практик,
- підготовка матеріалів на засідання кафедри, ради факультету, ради ВНЗ,



- робота з підготовки науково-методичних семінарів та ін.

Педагогічна діяльність викладача повинна поєднуватись з **дослідницькою**, яка збагачує внутрішній світ, розвиває творчий потенціал, підвищує науковий рівень знань. У свою чергу педагогічна діяльність спонукає до глибоких узагальнень і систематизації матеріалу, до досконалішого формулювання ідей, висновків і нових гіпотез. Педагогічна наука може розвиватися лише за умови збагачення її новими фактами, здобутими у процесі науково-дослідної роботи.

Сучасний викладач, щоб краще й глибше оволодіти своєю навчальною дисципліною, ознайомлюється з новою науковою літературою, стежить за розвитком цієї науки за кордоном, аналізує основну методичну літературу, уважно опрацьовує науково-методичні журнали зі своєї дисципліни, вивчає досвід навчально-виховної роботи своїх колег за фахом, експериментально перевіряє доцільність запровадження у власну практику педагогічних новацій і результати досліджень публікує у фахових виданнях, опробовує їх, беручи участь у наукових конференціях. Працюючи над науковим матеріалом, викладачеві слід його переосмислити, виявити те, що доцільно застосувати у своїй навчально-виховній діяльності.

Виховну діяльність викладач здійснює передусім у процесі навчання, використовуючи потенційні можливості навчальних дисциплін, а також під час спілкування у позалекційний час. Важливо, щоб кожен викладач усвідомив важливість свого виховного впливу на майбутніх фахівців і реалізував цю функцію не лише через співбесіди, кураторську роботу, керівника клубів, роботу в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій тощо, а й на власному прикладі.

Усі розглянуті функції викладача виявляються в єдності, хоча у різних викладачів може одна превалювати над іншими: у деяких переважає педагогічна спрямованість, у інших — дослідницька, у третіх — однаково виражена педагогічна і дослідницька.

Професіоналізм викладача ВНЗ виявляється в умінні на основі аналізу педагогічних ситуацій бачити і формулювати



педагогічні завдання та знаходити оптимальні способи їх вирішення. А це вимагає творчого підходу до педагогічної діяльності.

Для ефективного виконання педагогічних функцій сучасному науково-педагогічному працівнику важливо усвідомлювати основні компоненти психолого-педагогічної структури своєї діяльності, а також педагогічні дії і професійно важливі вміння та психологічні якості, необхідні для її реалізації.

Психолого-педагогічна структура діяльності — система дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через вирішення педагогічних завдань.

Структуру діяльності викладача розглядають у двох аспектах (Н. Кузьміна).

Перший її аспект передбачає взаємозв'язок знань і умінь:

— *спеціальних* (знання теорії своєї науки та практичні вміння застосовувати їх в педагогічній діяльності);

— *педагогічних* (знання дидактики вищої школи, теорії виховання, усвідомлення основної мети навчання і виховання у ВНЗ, діагностика професійних даних майбутнього спеціаліста, прогнозування його фахового зростання);

— *психологічних* (знання психологічних основ викладання обраного предмета, психічних станів студентів і свого власного, закономірностей вікових та індивідуальних особливостей сприймання студентами змісту навчання);

— *методичних* (знання шляхів, методів, прийомів і засобів донесення наукової інформації до студентів).

Другий аспект структури педагогічної праці викладача — це його гносеологічний, конструктивний, організаційний, комунікативний.

1. Гносеологічний (грец.— пізнавальний) *компонент* охоплює вивчення кожного студента і колективу; визначення сфери застосування усіх методів навчання й виховання; вивчення методичних вказівок та інструкцій, розмежування в них об'єктивного і суб'єктивного; аналізування власного досвіду і досвіду інших викладачів, узагальнення його і перенесення ефективних форм, методів і прийомів у практику своєї роботи; самоосвіта і самовиховання.



2. *Конструктивний компонент* передбачає добір і композицію навчальної інформації, яку слід донести до студентів; планування діяльності студентів щодо цієї інформації; проектування власної діяльності і поведінки для взаємодії зі студентами. Молодим викладачам слід передусім навчитися конструювати навчальний матеріал, виділяти в ньому головне і правильно розподіляти за часом, щоб цей матеріал легко сприймався аудиторією.

3. *Організаційний компонент* охоплює: структурування інформації в процесі її повідомлення студентам; організацію різних видів діяльності студентів таким чином, щоб результати відповідали цілям системи; організацію власної діяльності і поведінки в процесі безпосередньої взаємодії зі студентами.

4. *Комунікативний компонент* передбачає налагодження педагогічно доцільних стосунків з тими, на кого спрямований вплив (визнання моральної, інтелектуальної і політичної вищості як керівника і організатора — «взаємини по горизонталі»); встановлення правильних відносин з тими, хто виступає в ролі керівників даної системи (дисциплінованість, принциповість, творчість — «взаємини по вертикалі») і партнерів; співвіднесення своєї діяльності з державним завданням, доведеним до керівника як громадянина.

Підготовка висококваліфікованого фахівця у вищій школі передбачає не лише запам'ятовування масивів інформації, а й розвиток навичок самостійного творчого мислення, здатності продукувати нові знання, уміння застосовувати їх на практиці.

Продуктивне мислення формується тільки у проблемних ситуаціях, які сприймаються як протиріччя між наявними і новими знаннями. Ефективним навчання може бути лише в процесі дослідження. Тому у вищій школі у навчальний процес впроваджують методи науково-дослідної діяльності, прищеплюють студентам уміння володіти методологією наук як інструментом здобування нових знань.

Викладач ВНЗ перетворюється на вченого-дослідника, теоретика і практика, керівника дослідницького студентського колективу, психолога-вихователя, управліня навчально-пізнавальною діяльністю студентів

За результатами роботи педагогів відносять до кількох рівнів (Н. Кузьміна):

- 1) репродуктивний (недостатній) полягає в умінні розповісти те, що знає сам;
- 2) адаптивний (низький) — передбачає уміння пристосувати своє повідомлення до особливостей аудиторії;
- 3) локально-моделюючий (середній) — полягає у володінні педагогом стратегіями передавання знань з окремих розділів і тем;
- 4) системно-моделюючий (високий) — полягає в умінні формувати систему знань, умінь, навичок з предмета загалом;
- 5) системно-моделюючий діяльність і поведінку (вищий) — передбачає здатність педагога перетворювати свій предмет на засіб формування особистості вихованців.

Викладачі першого і другого рівня не володіють свідомими стратегіями педагогічної діяльності та здійснюють її здебільшого завдяки інтелектуальним якостям. Власне педагогічні здібності виявляються на третьому рівні, коли домінанта зміщується із себе на вихованців. На четвертому і п'ятому рівнях уже очевидна педагогічна обдарованість, що виявляється у спроможності підпорядковувати власні інтереси педагогічній меті, створювати оригінальні системи навчально-виховної роботи. На високих рівнях педагогічної діяльності виявляються спеціальні здібності (художні, артистичні), які також спрямовуються на досягнення педагогічних цілей.

Викладач-початківець може проживати такі ***етапи професійного зростання:***



1) Самостійне вирішення деяких педагогічних завдань за вже відомими теоріями та методиками, проте виникає розчарування в їхній ефективності.

2) Спроби працювати по-новому, але з'являється зневіра у власних педагогічних здібностях.

3) Звернення до теоретико-методологічного апарату психології як науки, однак виникає сумнів у можливості отримати готові відповіді на свої запитання.

4) Педагогічна імпровізація та професійна творчість із виходом за межі науки, яка викладається, та усвідомлення своєї місії в ширшому соціокультурному контексті.

Ускладнюють проходження цих етапів високий рівень тривожності та недостатньо сформована «Я-концепція» викладача. Межевими смислами для молодого фахівця є моральні та релігійні цінності, самовдосконалення та саморозвиток, професійна самореалізація (за К. Дмитренко).

На жаль, не всі викладачі досягають високого (навіть необхідного) рівня вимогливості до себе, тому й існує типологія викладачів за сукупністю притаманних їм професійних якостей і особистісних рис.

5. Психологія стилів педагогічної діяльності.

Типологія викладачів. Авторитет викладача

*Чудова думка втрачає свою цінність,
коли вона погано висловлена.*

Ф. Вольтер

Педагогічна діяльність, як і будь-яка інша, характеризується певним індивідуальним стилем.

Стиль — це стійка система способів і прийомів, які виявляються в різних умовах життєдіяльності людини. Стиль зумовлюється як специфікою самої діяльності, так і індивідуальними психологічними особливостями суб'єкта діяльності.

З огляду на стосунки зі студентами виокремлюють такі **стили педагогічної діяльності**:



авторитарний стиль, який перетворює одного з учасників комунікативної взаємодії на пасивного виконавця;

демократичний стиль, який ґрунтується на глибокій повазі, довірі й орієнтації на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу, покликаний донести мету діяльності до свідомості кожного студента і залучити всіх до активної участі у спільній справі;

ліберальний стиль — у викладача немає стійкої педагогічної позиції, вона виявляється у невтручанні, низькому рівні вимог до виховання.

Індивідуальний стиль діяльності (за Є. Клімовим) — це зумовлена типологічними особливостями людини стійка система засобів і прийомів, що формується в людини, яка прагне до найкращого здійснення своєї діяльності.

Індивідуальний стиль педагогічної діяльності — це педагогічний «почерк» викладача, який визначає його манеру працювати, педагогічну майстерність, яка пов'язана з його педагогічними здібностями.

Є такі **критерії і показники оцінки індивідуального стилю педагогічної діяльності** (за Л.Макаровою):

1) **Ціннісна орієнтація на професійно-педагогічну діяльність:**
- професійно-орієнтоване мислення;
- мотиваційна спрямованість;
- професійне самовизначення і максимальна самореалізація у педагогічній діяльності, що виявляється у високому рівні задоволеності нею.

2) **Ступінь розвитку професійних якостей і здібностей:**
- самостійність;
- готовність до особистісної взаємодії в системі «викладач-студент»;
- здатність до емпатії;
- високий рівень громадянської зрілості.

3) **Творча активність:**
- вільна імпровізація в діях, евристичний підхід до вирішення професійних завдань;
- оригінальність педагогічного мислення, здібність до педагогічних інновацій;



- надситуативна активність у всіх видах педагогічної діяльності.

4) *Здібність до професійного саморозвитку:*

- професійне самопізнання;
- самоорганізування у професійній діяльності;
- професійна самоосвіта;
- професійне самовдосконалення.

5) *Рефлексивна саморегуляція:*

- здатність адекватно діагностувати і аналізувати діяльність;
- здібність критично оцінювати, прогнозувати результати.

Для успішного розвитку індивідуального стилю педагогічної діяльності викладачеві необхідно аналізувати конкретні педагогічні ситуації, проявляти готовність до професійного зростання, формувати здібність до самовдосконалення (знати, як це робити), уміти втілювати задуми в реальність — коригувати свою професійну діяльність; максимально забезпечувати суб'єктну позицію педагога.

Особливості «Я-концепції» викладача впливають на індивідуальний стиль його педагогічної діяльності (табл.1)

Таблиця 1

Індивідуальний стиль педагогічної діяльності викладача залежно від особливостей його «Я-концепції»

Викладач із позитивною «Я-концепцією»	Викладач із негативною «Я-концепцією»
Спокійний, упевнений у собі	Надмірно хвилюється, підвищений рівень тривожності; <i>«нервовий сам і нервує дітей»</i> (П.Блонський)
Гуманна щирість, емоційно-ціннісна налаштованість на міжособистісні взаємини зі студентами	Мінімізація міжособистісних контактів зі студентами, превалювання формальних стосунків



продовження табл. 1

Виявляє готовність спілкуватися з кожним студентом і приймати його таким, яким він є	Вибірковість у взаєминах зі студентами, має у групі «улюбленців»
Приязний у взаєминах зі студентами, поважає їхню гідність	Часто вдається до дисциплінарних засобів впливу на вихованця з приниженням його гідності (підвищення голосу, зневажливі вислови, «ярлики» тощо); багато часу витрачає на організаційні моменти
Жвавий, життєрадісний, із тонким почуттям гумору; моделює ситуації для вияву студентами позитивних емоцій	Емоційно скутий, «сухий», не виявляє власного ставлення до змісту заняття; не стимулює позитивних переживань студентів
Надає перевагу активним, неформальним методам навчання; поважає думку майбутнього фахівця, допомагає актуалізувати його творчий потенціал	Схильний до стереотипного, формального педагогічного мислення та догматичного стилю роботи; на занятті переважно активний сам і репрезентує лише себе
Індивідуальний підхід до навчання студентів, опора на їхні психологічні особливості	Здебільшого орієнтація на всю аудиторію без урахування індивідуальних психологічних особливостей студентів
Адекватно оцінює конкретні вчинки, риси й досягнення студентів; залучає їх до взаємооцінювання, стимулює їхню самооцінку	Суб'єктивний в оцінюванні; часто занижує можливості й досягнення студентів; нехтує їхньою самооцінкою та не залучає однокурсників до взаємооцінювання

Дослідження думки студентів щодо викладачів дозволили виокремити типології викладачів.



Типологія викладачів за результатами досліджень студентів:

1) *Вічні студенти*: високий рівень професіоналізму й інтелекту, завжди в пошуках нового, добре розуміють проблеми студентів і поважно до них ставляться, з ними легко спілкуватися та можна дискутувати на різні теми.

2) *Військові*: авторитарні, встановлюють армійську дисципліну (команди, накази), нав'язують свою точку зору, не беруть до уваги поглядів студентів, суворо контролюють і запроваджують систему покарань.

3) *Викладачі, які лише відбувають свої обов'язки*: формально виконують свою роботу, студентам дозволяють робити все, аби ті їм не заважали.

Типологія викладачів за результатами наукових досліджень:

Ціннісний тип (70%). Такі викладачі схильні управляти педагогічним процесом, у них переважає вербальний інтелект, вони володіють грамотною і багатомовною мовою, проте виявляють емоційну відчуженість від студентів, педантизм і мають великі соціальні претензії.

Гедоністи (15%), мета гедоністичного життя яких – вищі блага. Це викладачі-виконавці, які поширюють знання, мають розвинутий інтелект. Вони відповідальні, соціально рефлексивні та здатні до емоційної співпраці зі студентами.

Реалісти (3%): мають розвинутий вербальний інтелект, але часто емоційно дискомфортні.

Творчі (12%): здатні генерувати ідеї, гармонійно гнучкі, активні, мають високий інтелектуальний потенціал і здатність до емоційної співтворчості зі студентами.

Моделі поведінки і діяльності зарубіжного викладача, які виокремив американський психолог М. Талон:

Модель 1: «*Сократ*» — викладач із репутацією любителя дискусій, суперечок, які навмисне сам провокує в аудиторії. Він часто бере на себе роль «адвоката диявола», який обстоює непопулярні погляди. Йому властиві високий індивідуалізм, відсутність систематичності в навчальному процесі. Через



постійну конфронтацію, що нагадує перехресний допит, студенти активно відстоюють власні позиції.

Модель 2: «*Керівник групової дискусії*», який головним у своїй діяльності вважає досягнення згоди і забезпечення співробітництва між студентами. Одночасно собі відводить роль посередника, для якого пошук демократичної згоди важливіший за результат дискусії.

Модель 3: «*Майстер*» — це викладач, який є зразком для наслідування, який студент повинен обов'язково копіювати не стільки в навчальному процесі, скільки у ставленні до життя взагалі.

Модель 4: «*Генерал*», який уникає будь-якої двозначності, підкреслено вимогливий, жорстко домагається слухняності, оскільки вважає, що завжди і в усьому має рацію, а студент, як армійський новобранець, повинен беззаперечно виконувати його накази.

Модель 5: «*Менеджер*». Цей стиль поширений у радикально орієнтованих університетах і пов'язаний з атмосферою ефективної педагогічної діяльності, індивідуальним підходом до студентів, заохоченням їхньої ініціативи й самостійності. Такий викладач прагне до обговорення з кожним студентом змісту його навчального завдання, забезпечує якісний контроль за його виконанням і об'єктивно оцінює кінцевий результат.

Модель 6: «*Тренер*», атмосфера спілкування якого в аудиторії пройнята духом командної належності. Студенти є членами єдиної команди, не мають значення як індивідуальності, але разом вони можуть «зрушити гори». Викладачеві відведена роль натхненника групових зусиль, головним для нього є кінцевий результат, вагомий успіх, блискуча перемога.

Модель 7: «*Гід*» — втілений образ «ходячої енциклопедії», лаконічний, точний і стриманий. Відповіді на всі запитання (як і можливі запитання) йому відомі заздалегідь. Технічно бездоганний, і саме тому дуже часто відверто нудний.

Як бачимо, багато чого спільного між українськими і зарубіжними викладачами, їм притаманні як професійні достоїнства, так і недоліки педагогічної діяльності, вади особистості.

Сукупність професіоналізму діяльності та професіоналізму особистості створюють авторитет викладача.

Авторитет (лат. — влада, вплив) — визнання права викладача приймати відповідальне рішення, яке заслуговує повної довіри.

Є така залежність: чим більш піднесені ідеали людини, тим масштабніша особистість, яскравіший зміст її життя, тим вимогливіша вона до себе і вищий її авторитет. Авторитетний викладач викликає в багатьох студентів бажання брати з нього приклад. Вони запозичують його думки, ставлення до праці, навіть деякі манери поведінки (неусвідомлене наслідування).

Авторитетний викладач (і куратор) є також важливим чинником формування студентського колективу і виховання кожного студента.

Коли викладач по-справжньому авторитетний, будь-яка його сувора оцінка не принижує студента, а викликає у нього бажання усунути власні хиби, виправити помилки. Якщо висока оцінка чесно відпрацьована у авторитетного викладача, вона підвищує самооцінність студента, а отримані ним знання стають вагомішими. У авторитетного викладача і вчитися цікавіше.

За відгуками студентів, узагальнений **портрет авторитетного викладача** виглядає так:

- високий загальний інтелектуальний рівень, широка ерудиція і глибокі знання своєї науки;
- підвищена інтелектуально-творча, громадянська, політична та інша активність;
- моральна культура, інтелігентність, здібність до емоційного співробітництва;



- здатність брати на себе відповідальність, коли виникають якісь педагогічні проблеми;

- професійна чесність і людська совість.

Студенти ставлять такі вимоги до своїх викладачів:

- доброта, чуйність і педагогічний такт;

- професійні якості в діяльності й поведінці;

- справедливість у педагогічних вимогах і об'єктивність в оцінюванні.

Студенти знаходять моральне виправдання високої вимогливості до них викладача за умови, якщо він вимогливий до самого себе. Через недотримання цієї умови у студентів буває надмірно критичне ставлення до окремих викладачів, нерозуміння їхніх слабкостей і хиб, неприйняття їхніх вимог.

Хибний авторитет викладача — це авторитет пригнічення, придушення; авторитет відстані; авторитет педантизму; авторитет резонерства; авторитет лібералізму; авторитет байдужості.

У роботі з майбутніми викладачами ВТНЗ треба вказувати, які ***рис*** ***цілком непридатні для науково-педагогічного працівника:***

- нелюбов до студентів;

- невміння спілкуватися, нездатність будувати стосунки на основі взаємоповаги;

- безтактність;

- лінощі, безініціативність;

- пасивна настанова, що студенти «повинні» та ін.

Студентам слід зрозуміти головну ідею: не чекати, поки викладач їм сподобається, запропонує щось цікаве й організує сумісну діяльність із ними. Їм слід поступово самим проявляти ініціативу в цьому питанні. Пряме педагогічне управління можливе лише тоді, коли студент самостійно не може виконати завдання або дотримуватися норм поведінки, і водночас чутливий до соціального схвалення. Проте джерелом його дій завжди повинно бути самоуправління і внутрішній самоконтроль.

Отже, молодому викладачеві ВТНЗ можна запропонувати такі загальні настанови:



- заходить у студентську групу слід завжди бадьорим, впевненим, жвавим;
- загальне самопочуття — мажорне, оптимістичне;
- комунікативний настрій — позитивний, яскраво виражена готовність до спілкування зі студентами;
- прояв комунікативної ініціативи — енергійний, налаштований на професійну діяльність, прагнення передати цей стан аудиторії;
- створення під час заняття позитивного соціально-психологічного клімату.
- управління самопочуттям, контроль за своїми емоціями під час спілкування зі студентами. Забезпечення продуктивності педагогічного спілкування: оперативність змісту, гнучкість стилю, дотримання соціальної дистанції, єдність спілкування і педагогічного впливу;
- мовлення — яскраве, образне, емоційно насичене, культурне;
- міміка і пантоміміка — педагогічно доцільна виразна, адекватна жестикуляція.

Узагальнення вивченого: рівень готовності до педагогічної діяльності майбутніх науково-педагогічних працівників ВТНЗ визначається рівнем розвитку особистісних рис, професійної самосвідомості, системою дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через вирішення педагогічних завдань, прагненням до професійного самовдосконалення

Підсумкові запитання і творчі завдання

1. Проаналізуйте психологічну характеристику особистості викладача.

2. Розкрийте поняття «професійна самосвідомість викладача».

3. Охарактеризуйте особливості професійного самовизначення та становлення «Я-концепції» викладача.

4. Обґрунтуйте складові наукової організації праці викладача як чинника його професійного самовдосконалення.

5. Проаналізуйте психолого-педагогічну структуру діяльності викладача.



6. Окресліть психологію стилів педагогічної діяльності.
7. Охарактеризуйте типологію викладачів.
8. Проаналізуйте поняття «авторитет викладача ВНЗ».
9. Підготувати і провести семінар-тренінг «Роль особистості викладача у формуванні майбутнього фахівця».
10. Організувати і провести тренінг для педагогів на тему: «Робота з педагогічною фрустрацією». Мета: Оволодіти сучасними методами навчання, пропрацювати основні фрустраційні реакції педагогів.

Тема 7. Педагогічне спілкування

Є люди, яких можна слухати.

Є люди, яких не можна слухати,

а є люди, яких не можна не слухати

1. Сутність та особливості педагогічного спілкування.
2. Стили педагогічного спілкування. Структура особистісно-групового педагогічного спілкування.
3. Бар'єри в спілкуванні «викладач-студент». Моделі спілкування педагога і студентів.
4. Стратегії, прийоми, методи вирішення педагогічних конфліктів. Правила педагогічного спілкування.

1. Сутність та особливості педагогічного спілкування

*Слово – це ніби той місток,
через який наука виховання переходить
у мистецтво, майстерність.*

В. Сухомлинський

Педагогічне спілкування – це професійне спілкування викладача зі студентами в процесі навчання і виховання.

Особливостями педагогічного спілкування є те, що воно спрямоване на створення умов для всебічного розвитку особистості, дозволяє соціально-психологічними процесами в студентському колективі та забезпечити працездатний клімат.



Складовою педагогічної майстерності викладача є його мовлення. Це інструмент професійної діяльності педагога, за допомогою якого можна вирішити різні *педагогічні завдання*:

- зробити складну тему заняття цікавою, а процес її вивчення — привабливим;
- створити щирю атмосферу спілкування в аудиторії, встановити контакт, досягти взаєморозуміння зі студентами;
- сформувати в них відчуття емоційної захищеності, вселити в них віру в себе.

Вимоги до комунікативних якостей *мовлення викладача* зумовлені насамперед *функціями*, які воно виконує в педагогічній діяльності:

- а) *комунікативна* — встановлення і регуляція взаємовідносин між викладачем і студентами, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку студентів;
- б) *психологічна* — створення умов для забезпечення психологічної свободи студента, прояву індивідуальної своєрідності його особистості; зняття соціальних затисків, які заважають цьому;
- в) *пізнавальна* — забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації студентами, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань;
- г) *організаційна* — забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності студентів і інші.

Продуктивна мовленнєва комунікація викладача передбачає також розвиток у нього низки *спеціальних здібностей*:

- 1) *соціально-перцептивних* (розуміти внутрішній стан партнера через сприйняття його зовнішньої поведінки, вигляду);
- 2) *здібності до ідентифікації* (здатність поставити себе на місце іншої людини й передбачити її можливу реакцію);
- 3) *саморегуляцій, вольового впливу, навіювання, керування своїм психічним станом у спілкуванні*.

Ефективність педагогічного спілкування залежить і від рівня педагогічної техніки викладача.

Педагогічна техніка — це вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу. Тобто,



це — володіння комплексом прийомів, який допомагає викладачеві глибше, яскравіше, талановитіше виявити себе і досягти успіхів у виховній роботі.

Поняття «педагогічна техніка» містить дві групи складових.

Перша група пов'язана з **умінням викладача керувати своєю поведінкою:**

техніка володіння своїм організмом (мімікою, пантомімікою);

керування емоціями, настроєм для зняття зайвого психічного напруження, збудження творчого самопочуття;

опанування уміння соціальної перцепції (техніка керування увагою, уявою);

техніка мовлення (керування диханням, дикцією, темпом мовлення).

Друга група пов'язана з **умінням вплинути на особистість і колектив:**

техніка організації контакту,

управління педагогічним спілкуванням,

організація колективних творчих справ тощо.

Складові першої і другої груп педагогічної техніки спрямовані або на організацію внутрішнього самопочуття викладача, або на вміння це почуття адекватно виявити зовні.

Тому умовно *педагогічну техніку* можна поділити на *внутрішню і зовнішню* відповідно до мети її використання.

Внутрішня техніка — для створення внутрішнього переживання особистості, психологічне настроювання викладача на майбутню діяльність через вплив на розум, волю і почуття.

Психоемоційний стан викладача не є особистою справою, бо його настрій відбивається і на студентах, і на колегах, впливає на стосунки в аудиторії, створює певну атмосферу у навчанні. Досягти оптимального внутрішнього стану у педагогічній діяльності складно, бо сама вона емоційно напружена, «це робота серця і нервів, це буквально щоденна і щогодинна витрата великих душевних сил».

Викладач повинен вміти зберігати працездатність, володіти ситуаціями для забезпечення успіху в діяльності і збереження



свого здоров'я. Для цього важливо працювати над таким **синтезом якостей і властивостей особистості**, які дадуть змогу впевнено, без зайвого емоційного напруження здійснювати свою професійну діяльність:

- педагогічний оптимізм;
- впевненість у собі, відсутність страху перед аудиторією;
- вміння володіти собою, відсутність емоційного напруження;
- наявність вольових якостей (цілеспрямованість, самовладання, рішучість).

Усі ці якості характеризують *психологічну стійкість у професійній діяльності*. В її основі — позитивне емоційне ставлення до себе, студентів, праці. Саме позитивні емоції активізують, надихають викладача, надають йому впевненості, зумовлюють почуття радості, позитивно впливають на стосунки з студентами, колегами. Негативні емоції гальмують активність, дезорганізують поведінку і діяльність, викликають тривожність, страх, підозру.

Доброзичливий вираз обличчя потрібний не лише для того, щоб налаштуватися на позитив. Він збуджує центри позитивних емоцій і створює хороший настрій. При такій грі прийоми поведінки закріплюються і характер змінюється. Тому не можна ходити з похмурим, нудьгуючим обличчям навіть тоді, коли настрої у вас погані.

Зовнішня техніка викладача — для втілення внутрішнього переживання особистості викладача в його тілесній природі, міміці, голосі, мовленні, рухах, пластиці.

Для успішного творчого процесу слід знати про поєднання внутрішнього змісту діяльності і зовнішнього його вияву. Тому викладач повинен навчитися адекватно й емоційно виразно відбити свій внутрішній стан, свої думки, почуття.

Складовими зовнішньої техніки викладача є *вербальні* (мовні) й *невербальні засоби*. Саме через них викладач виявляє свої наміри, саме їх «читають» і розуміють студенти.

Ораторська майстерність викладача незаперечно залежить від рівня володіння **вербальними засобами** спілкування.



Для формування професійної майстерності викладач повинен володіти прийомами ораторського мистецтва. П'ятдесят років тому відомий спеціаліст з ораторської майстерності Є. Адамов сформулював шість вимог до оратора, які він образно назвав «шість Е»: *ерудиція, енергія, емоційність, експресивність, етика, естетика*.

1. Ерудиція. Це найважливіша якість оратора. У наш час ми стикаємося з найрізноманітнішими питаннями, тому актуальним є старе правило: *«треба знати небагато про багато що і багато про небагато»*.

Що означає «багато про небагато»? Це знання оратора про предмет його мовлення. А «небагато про багато що»? Це загальнокультурний рівень. Існує три виміри ерудиції:

- *глибина* — проникнення до джерел знань з фаху;
- *широта* — охоплення суміжних галузей знання;
- *достовірність* — відповідність знань останнім даним науки.

Проте жодна ораторська школа, тренінги, практикуми не допоможуть тому, хто має вузький кругозір та поверхові знання.

2. Енергія. Мовлення повинне бути енергійним, пружним. Млявого, неенергійного оратора аудиторія не сприймає.

3. Емоційність. Це здатність не тільки інформувати, переконувати, а й запалювати слухачів, змушувати їх переживати те, про що говориться. Люди не тільки слухають промову, а й бачать та відчувають її. Слова, що не викликають образів, стомлюють. Емоції мовця впливають на аудиторію і, навпаки, емотивне сприйняття мовлення слухачами стимулює діяльність оратора.

Емоційній виразності мовлення сприяють дієслова. Наприклад, надають промові динамічності та передають емоційний стан людини такі дієслова:

- *захоплення*: насолоджуватись, милуватися, пишатися, надихатися та ін.;
- *здивування*: вразитися, здивуватися;
- *любові та ненависті*: обожнювати, боготворити, цінувати, ненавидіти, зневажати та ін.;



— *невдоволення*: нарікати, гарчати, ремствувати, дутися, злитись, обурюватися та ін.;

— *хвилювання*: боятися, переживати, тремтіти, хвилюватись, тріпотіти та ін.;

— *турботи, хвилювання та скорботи*: уболівати, тужити, сумувати, турбуватися, журитись та ін.

4. Експресивність. Суть цієї вимоги полягає у виразності мовлення, його образності, вмілому використанні стилістичних та риторичних засобів (приказок, прислів'їв, афоризмів, цитат, віршованих рядків, думки відомої людини та ін.).

5. Етика. Простота та відповідальність, природність і доброзичливе ставлення до слухачів, комунікабельність — усі ці якості проявляються по-різному; залежно від індивідуальності оратора, вони повинні вберегти від зарозумілості, зверхності та неповажного ставлення до слухачів. У чому ж може проявитися неповага? У запізненні, порушенні регламенту, недоброзичливому ставленні до реплік і запитань, в ігноруванні інтересів і запитів слухачів.

6. Естетика. Це практично найскладніше питання ораторського мистецтва — виступати не тільки змістовно, цікаво, а ще й красиво, естетично привабливо. Чи потрібен артистизм ораторові? Можливо, в тому вигляді, в якому він необхідний для актора, ораторові не потрібен. Однак елементи артистизму можуть бути корисними. Які саме? Те, що К. Станіславський називав «внутрішнім баченням» того матеріалу, який оратор збирається викладати. Важливо працювати над голосом та дикцією. Говорять, що правильна дикція — це ввічливість актора. Проте й оратора також.

Невербальні засоби — зовнішні особливості і способи вираження свого «Я» (успадковані — зріст, комплекція, форма носа, розріз очей тощо; сформовані — зачіска, хода, постава, міміка, дикція, одяг тощо).

Зовнішній вигляд викладача повинен бути естетично виразним.

Пантоміміка — виражальні рухи всього тіла або окремої його частини, пластика тіла. Вона допомагає виділити у зовнішності головне, малює образ:



1. Викладач має виробити манеру правильно стояти (ноги на ширині 12—15 см, одна нога трохи висунута вперед).

2. Усі рухи і пози повинні відзначатися витонченістю і простотою.

3. Жест викладача мусить бути органічним і стриманим, без різких широких махів і гострих кутів. Перевагу слід віддавати округлій і скупій жестикуляції.

4. Основні вимоги до жестів: невимушеність, стриманість і доцільність. Слід враховувати, що жести, як і інші рухи корпусу, найчастіше попереджають хід висловлюваної думки, а не йдуть за нею.

5. Для того щоб спілкування було активним, слід мати відкриту позу: не схрещувати руки, стояти обличчям до аудиторії, зменшити дистанцію, що створює ефект довір'я.

6. Рекомендують рухи вперед і назад по аудиторії, а не в сторони.

7. Крок уперед підсилює значущість повідомлення, допомагає зосередити увагу аудиторії.

Міміка — виразальні рухи м'язів обличчя. Нерідко вираз обличчя і погляд впливають на студентів сильніше, ніж слова. Жести і міміка, підвищуючи емоційну значущість інформації, сприяють кращому її засвоєнню.

Студенти «читають» з обличчя викладача, згадуючи його ставлення, настрій, тому обличчя повинно не лише виражати, а й приховувати деякі почуття: не слід «нести» до аудиторії тягар домашніх турбот, негараздів. Слід показувати на обличчі і в жестах те, що стосується справи, сприяє здійсненню навчально-виховних завдань.

Досягнення виразності педагогічної техніки — лише одна із сходинок до педагогічної майстерності.



2. Стилі педагогічного спілкування

Справа не стільки в тому, про що ви говорите, стільки в тому як говорите.

Квінтіліан

Викладач обирає найзручніші для нього способи організації діяльності студентів: або він захоплює власним прикладом, або вміло радиться щодо справи, або ж наказує зробити. Стиль керівництва, як і ставлення, є складником загального стилю спілкування викладача.

За В. Кан-Каліком, виділяють головні **стилі педагогічного спілкування**:

1. **Спілкування на підставі захоплення спільною творчою діяльністю.** Засадовим для нього є активно-позитивне ставлення до студентів, любов до справи, що передається студентам, співроздуми та співпереживання щодо цікавих і корисних заходів. За такими викладачами студенти ходять слідом, бо вони сповнюють їхнє життя радістю, гордістю за успіхи у колективних справах.

2. **Стиль педагогічного спілкування, що ґрунтується на дружньому ставленні.** Демонстрація дружнього ставлення — запорука успішної взаємодії. Цей стиль базується на особистісному позитивному сприйнятті студентами викладача, який виявляє приязнь, повагу до них. Це позитивний стиль спілкування, проте в перспективі його розвитку слід мати творчий союз на підставі захоплення справою. Окремі викладачі неправильно інтерпретують стиль дружби і перетворюють дружні стосунки на панібратські, що негативно впливає на весь навчально-виховний процес.

3. Інколи молоді викладачі, не вміючи встановити дружніх стосунків на ґрунті самовіддачі, вдаються до обмеження спілкування формальними взаєминами і обирають стиль **спілкування-дистанція**. У цих викладачів в цілому може бути позитивне ставлення, але організація діяльності ближча до авторитарного стилю, що знижує загальний творчий рівень спільної зі студентами роботи.



4. Спілкування-дистанція є певною мірою перехідним етапом до такого негативного стилю, як **спілкування-залякування**. Вдаються до нього молоді викладачі, котрі не в змозі організувати спільну діяльність, адже для цього потрібні професійні навички. Ось форма ситуативного вияву спілкування-залякування: *«Не чекайте на іспиті відмінних балів. Знайте, що негативних балів на вашому курсі хоч кілька, але буде», «Слухайте уважно, а то зараз викличу...»*. Така форма спілкування свідчить про те, як діяти не слід. Загалом, жорстка регламентація руйнує творчу атмосферу.

В особистісно-груповому педагогічному спілкуванні, з одного боку, виступає викладач, а з іншого — студентська група. **У психологічній структурі особистісного групового спілкування можна виокремити кілька етапів.**

1. Підготовка викладача до спілкування. На цьому етапі викладач мусить спланувати процес і зміст спілкування з урахуванням цілей і змісту заняття. При цьому заздалегідь обирається емоційний настрій на майбутнє заняття, виходячи зі складу і кількості студентів у групі, індивідуальних особливостей студентів, набутого досвіду спілкування. Обдумуються «ліричні відступи» як можливе заповнення пауз, способи реагування на очікувану поведінку студентів тощо. За такої підготовки необхідно уникати повторення (те, що було вдалим в іншій аудиторії або на іншому потоці, зовсім не обов'язково буде вдалим цього разу). Шаблон у груповому спілкуванні дуже зменшує авторитет викладача.

2. Вступ до педагогічного контакту і початковий момент взаємодії з групою. На цьому етапі з'ясовується можливість реалізації задуманого плану спілкування. При встановленні контакту в спілкуванні важливу роль відіграє не шаблонність, а оригінальність поведінки викладача.

Увійшовши до аудиторії, слід звернути увагу присутніх на щось незвичайне (а незвичайне є завжди і в усьому: в аудиторії, в розміщенні студентів, в підготовці методів навчання, в санітарному стані приміщення та ін.). Реакція на це незвичайне «тут і зараз» завжди сприймається аудиторією позитивно, за



умови, звичайно, що ця реакція доброзичлива, безпосередня і нестандартна.

3. Організація і управління спілкуванням у ході проведення заняття (лекції, семінару). На цьому етапі викладач здійснює задуману систему комунікацій, підбирає і реалізує адекватні ситуації, способи спілкування і передавання інформації, підтримує контакт із аудиторією.

На третьому етапі реалізується комплекс комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу на трьох *рівнях*:

1. *Емоційний*, поверховий рівень визначає зручність ситуації спілкування, але не характеризує змістовних його сторін.

2. *Когнітивний рівень* пов'язаний з предметним боком спілкування. На цьому рівні вирішуть пояснювальний процес — стрижневий елемент особистісно-групового педагогічного спілкування.

3. *Соціально-психологічний рівень (індивідуально-психологічні властивості студентів)*. Спілкування на соціально-психологічному рівні визначає міжособистісні і групові стосунки викладача зі студентами. Тут мистецтво спілкування тісно переплітається з технологією навчання, організацією роботи студентів.

Однак не слід забувати, що в будь-якій педагогічній технології головним є студент. Тому при реалізації тієї чи іншої технології, керуючи поведінкою студентів, не слід забувати про індивідуальні особливості особистості студентів.

У будь-якій педагогічній технології головним є студент

Наприклад, викладчеві потрібно знати, як можуть поводитися студенти різного типу темпераменту. Тому треба починати з вивчення індивідуальних особливостей, що допоможе знайти



індивідуальний підхід до кожного студента, зрозуміти його поведінку і його можливості.

Кожен темперамент має свої плюси і мінуси, і до представників кожного темпераменту викладач повинен знайти свій підхід, виходячи з визначених психологічних принципів.

1. *«Ні хвилини спокою»* — такий принцип підходу до холерика, що спирається на використання його плюсів: енергійності, захопленості, пристрасності, рухливості, цілеспрямованості, — і нейтралізацію мінусів: запальності, нестриманості, конфліктності. Холерик увесь свій час повинен бути чимось зайнятий.

2. *«Довіряй, але перевірай»* — це вже підхід до сангвініка, що має плюси: життєрадісність, захопленість, чуйність, товарицькість і мінуси: схильність до зазнайства, легкодумство, поверховість, ненадійність. Мила людина сангвінік завжди обіцяє, щоб не скривдити людини, але далеко не завжди виконує обіцяне, тому треба проконтролювати, чи виконав він свою обіцянку.

3. *«Не квап»* — таким повинен бути підхід до флегматика, що має плюси: стійкість, сталість, активність, терплячість, надійність і, звичайно, мінуси: повільність, байдужість, сухість, «товстошкірість». Головне, що флегматик не може працювати в дефіциті часу, йому потрібний індивідуальний темп, тому його не потрібно підганяти, він сам розрахе час і зробить справу.

4. *«Не зашкодь»* — це девіз роботи з меланхоліками, що також має свої плюси: висока чутливість, м'якість, людяність, доброзичливість, здатність до співчуття і, звичайно ж, мінуси: низька працездатність, поміркованість, замкнутість, сором'язливість. Викладачеві категорично заборонено кричати, давати різкі і тверді вказівки, тому що такий студент дуже чутливий до слів, інтонації.

Викладач має пам'ятати, що відповідно сенсорного досвіду студенти можуть бути *візуалами, аудіалами, кінетиками*.

Візуальний тип. Вся інформація сприймається у вигляді яскравих картин, зорових образів. Розповідаючи щось, ці люди часто жестикулюють, ніби малюючи в повітрі образи, що уявляють. У розмові часто користуються фразами: *«От,*



подивіться...», «Давайте уявимо...», «Я бачу, що...», «Рішення вже вимальовується...».

Аудіальний тип. Ці люди вживають в основному аудіальні слова: «Я чую, що ви говорите», «Тоді пролунав дзвінок», «Мені співзвучно це», «От послушайте...», «Це звучить так...» та ін. Те, що людина цього типу згадує, ніби говорить йому його внутрішній голос або він чує іншого. При згадуванні погляд звернений вправо, вліво або уліво вниз.

Кінестетичний тип. Ці люди добре запам'ятовують відчуття, рухи. Згадуючи, ці люди ніби спочатку відтворюють, повторюють рухи і відчуття тіла. Згадуючи, вони дивляться вниз або вправо вниз. У розмові в основному використовують кінестетичні слова: «взяти, схопити, відчутти, складний», «Я почуваю, що...», «Мені складно», «Не можу схопити думку...» та ін.

Природно, кожна людина має всі види систем, але одна з трьох систем звичайно розвинута більше, ніж інші. І цю особливість викладачеві обов'язково слід враховувати в своїй практичній діяльності.

Провідна сенсорна система людини робить свій вплив на сумісність і ефективність спілкування з іншими людьми. Визначити провідну сенсорну систему іншої людини можна, звертаючи увагу на слова, що позначають процеси (дієслова, прислівники і прикметники), які інша людина використовує, щоб описати свій внутрішній досвід. Якщо ви зацікавлені у контакті зі студентом, ви можете використовувати ті ж самі процесуальні слова, що і він. Якщо ви хочете встановити дистанцію, то можете навмисно вживати слова з іншої системи, яка відрізняється від системи співрозмовника.

3. Бар'єри в спілкуванні «викладач-студент». Моделі спілкування викладача і студентів

Виховання словом – найскладніше і найважче з усього, що є в педагогіці.

В. Сухомлинський

Володіння таємницями педагогічного спілкування — завдання складне для викладача-початківця. На шляху до

досягнення цієї мети він натрапляє на перешкоди — бар'єри в спілкуванні зі студентами.

Серед причин виникнення бар'єрів у спілкуванні зі студентами є упереджене ставлення викладача до студента.

Упередженість неприпустима у педагогічному спілкуванні. Вона є наслідком особливої психологічної установки викладача, учасником якої часто був він сам.

Наведемо причини такої установки.

1. *Необ'єктивні стереотипи до сприйняття людини за зовнішніми даними.* Скажімо, цей — в окулярах, значить розумний, цей — спортсмен з вигляду, значить нерозумний тощо. Установка на зовнішність часто стає причиною помилок, що з рештою відображаються в педагогічних прорахунках.

2. *Приписування чеснот чи недоліків людині, виходячи лише з її соціального статусу.* У цьому випадку студенти опиняються не в кращому становищі: їх соціальний статус менший від статусу викладача.

3. *Суб'єктивізм, штампи, трафарети, попередня інформація, яку викладач отримує про студента.* У цьому випадку викладач стає на неправильний шлях педагогічного спілкування або взагалі виявляється за його межами.

Вищезазначені причини можуть породжувати бар'єри у спілкуванні «викладач-студент» і негативно впливати на навчально-виховний процес.

Бар'єри виникають непомітно, і спочатку викладач може не усвідомлювати їх. Якщо причину, що породжує бар'єри в спілкуванні, не усунуто, то це призводить до формування негативного стилю спілкування. У зв'язку з цим важливо знати причини комунікативних бар'єрів.

Серед багатьох чинників, котрі впливають на особливості організації взаємодії між викладачем і студентом, особливе



значення мають *соціальний, психологічний, фізичний і смисловий (когнітивний)*.

Відповідно, у спілкуванні викладача виокремлюють *соціальний, психологічний, фізичний і смисловий бар'єри*.

Соціальний бар'єр зумовлений домінуванням рольової позиції викладача в системі педагогічної взаємодії. Викладач підноситься над особистістю студента, постійно демонструє свій соціальний статус.

Фізичний бар'єр пов'язаний із організацією фізичного простору взаємодії. Так, неправильно організований простір спілкування спричинює ізольованість викладача. Він неначе віддаляє себе від студентів, намагаючися сховатися за стіл, стілець чи в куток.

Смисловий бар'єр, як правило, пов'язаний з неадаптованим до рівня сприйняття студентів мовленням викладача, яке занадто насичене незрозумілими словами, науковими термінами, які використовують без коментаря. Це стає причиною зниження інтересу в слухачів, утворює дистанцію у взаємодії.

Найтипівіші з них:

— **бар'єр несівпаданнн настанов**: викладач приходить на заняття із цікавим задумом, захоплений ним, а студенти байдужі, незібрані, неуважні, внаслідок чого недосвідчений викладач роздратований, нервує;

— **бар'єр боязнн аудиторн**: характерний для викладачнв-початкнвнв, вони добре володнють матеріалом, добре підготовленн до заняття, але сама думка про безпосередннй контакт зн студентами лякає нх;

— **бар'єр вндсутностн контакту**: викладач входить до аудиторнн н замнсть того, щоб швидко органнзувати взаємоднню зн студентами, починає дняти «автономно» (наприклад, пише пояснення на дощчн);

— **бар'єр звуженнн функцнн спнлкуваннн**: викладач враховує тнльки ннформацнннн завдання спнлкуваннн, залишаючи поза увагою соцнально-перцептнвнн, комуннкатнвнн функцнн спнлкуваннн;

— **бар'єр негатнвннн установкн на аудиторнню**;



— **бар 'єр попереднього негативного досвіду**: спілкування з аудиторією чи студентом;

— **бар'єр боязні педагогічних помилок** (запізнитися на заняття, не вкластися в час, неправильно оцінити відповідь студента тощо);

— **бар 'єр наслідування**: молодий викладач наслідує манери спілкування іншого викладача, не враховуючи власної педагогічної індивідуальності.

Моделі спілкування викладача і студентів. Наявність зазначених бар'єрів спілкування, як правило, породжує малоефективні моделі спілкування викладача і студентів.

1. Першу модель умовно називають **«Монблан»**, тому що викладач підноситься над аудиторією, як гірська вершина. Він відірваний від студентів, мало цікавиться особистістю студента та своїми взаєминами з ним. Спілкування зводиться лише до повідомлення інформації. Подібна модель формалізує всю систему навчально-виховного процесу, формує в студентів пасивну позицію у педагогічній взаємодії.

2. Друга модель — **«Китайська стіна»**. Характеризує таке спілкування викладача зі студентом, коли він намагається підкреслити свою зверхність, виявляє зневажливе ставлення до нього.

3. Третя модель — **«Локатор»**. За цієї моделі переважає вибірковість викладача в організації взаємовідносин зі студентами. Він зосереджує свою увагу або на групі слабких або, навпаки, сильних студентів. Внаслідок цього не створюється цілісна й безперервна система спілкування.

4. Модель четверта — **«Робот»**. Вона характеризує поведінку викладача, який цілеспрямовано й послідовно діє на підставі певної програми, незважаючи на обставини, що вимагають змін у спілкуванні.

5. П'ята модель — **«Я сам»**. Сутність цієї моделі організації педагогічної взаємодії полягає в тому, що викладач постає в ролі головної дійової особи, нерідко гальмуючи цим усі вияви ініціативи з боку студентів.

6. Шоста модель — «*Гамлет*» — характеризує дії викладача, для якого властиві постійні сумніви: чи правильно його зрозуміють, чи адекватно відреагують на зауваження тощо.

7. Сьома модель — «*Друг*». Тут викладач може втратити діловий контакт у спілкуванні.

8. Восьма модель — «*Глухар*» — характеризує викладача, який під час взаємодії зі студентами чує лише себе, не спрямований на студента, не усвідомлює його переживань і потреб у ситуації контакту.

Викладачу ВНЗ необхідно перевірити будь-яку інформацію і переоцінити попередні установки, щоб пізнати студента як реальну людину, її плюси і мінуси і будувати спілкування, опираючись на плюси, усвідомлюючи, що кожна людина у чомусь є кращою за інших.

4. Стратегії, прийоми, методи вирішення педагогічних конфліктів. Правила педагогічного спілкування

*Конфлікт між педагогом і дитиною, між педагогом і колективом – велика біда для школи... думайте про дитину справедливо – і конфліктів не буде...
Вміння уникнути конфлікту – одна з рис, які за самою сутністю своєю є педагогічною мурістю вчителя.*

В. Сухомлинський

Конфліктні ситуації між викладачем і студентом називають **педагогічними конфліктами**. Конфлікт виникає не одразу,



початком його буває інцидент, непорозуміння, коли ще немає відкритого протистояння, є лише невдоволення студентів. На таку ситуацію викладачу необхідно звертати увагу, тому що нерідко студенти трактують таку ситуацію як конфлікт. Якщо викладач не усвідомить цього і вчасно не внесе корективи, ситуація може набути деструктивного характеру.

Для ефективного подолання конфліктної ситуації викладачеві необхідно володіти стратегіями і методами вирішення навчальних конфліктів.

У педагогічній практиці виділяють такі **стратегії вирішення педагогічних конфліктів**.

Конфлікти діяльності. Ймовірні варіанти педагогічної тактики:

— *відстрочення* виконання педагогічної вимоги, коли викладач не наполягає на негайному виконанні його розпорядження і висловлює впевненість у тому, що студент сам зрозуміє його необхідність. Замість погроз і образ застосовують віру в розсудливість студента;

— *компроміс* виявляється або в послабленні вимоги, дозволі на її часткове виконання, або невиконанні її за певних умов;

— *поступка*. Зумовлюється тим, що викладач ніби погоджується з аргументами студента або розуміє його почуття і скасовує своє рішення, не висуваючи ніяких умов, висловлюючи віру в його поведінку в майбутньому.

Конфлікти поведінки, вчинку вирішують складніше, бо в них втягуються здебільшого «складні» студенти. Найважливішим при цьому є уникнення стереотипів, перебільшень, негативних узагальнень. Студенти сприймають негативні зауваження як вияв недобррозичливості з боку викладачів і відповідають грубощами, пустощами, підтримуючи тим самим стан конфлікту. Студенти зі складним характером (збудливістю, образливістю, надмірним потягом до самоствердження) потребують більшої уваги до себе. Тому демонстрація викладачем миролюбних намірів є ефективним засобом погашення конфлікту.

Конфлікти взаємин — найскладніші щодо їх усунення через вияв упередженості, ворожнечі. Ці почуття заважають



студентові і викладачеві бути привітними та приязними, без чого складно покращити стосунки. Виправлення їх є найскладнішим випробуванням професіоналізму викладача, оскільки він повинен стати вище від почуття образи, неприязні та показати студентові культуру, шляхетність у стосунках. Переломним моментом при цьому може стати розмова зі студентом, у якій викладач відверто визнає свої помилки чи упередженість щодо нього, вибачається, пропонує забути образи.

Далі потрібно *зміцнити нові стосунки посиленням співробітництва та дружнього спілкування через такі прийоми:*

— **«Я-звернення»**, в якому викладач використовує форму не вимоги або зауваження (*«Не розмовляйте!»*, *«Припинити витівки!»*), а у м'якій манері висловлює власні враження та побажання, пов'язані з небажаною поведінкою студента (*«Мені б не хотілося, щоб ви розмовляли»*, *«Ваша поведінка мене непокоїть»*). Хоча, на перший погляд, може здаватися, що між зауваженням і «Я-зверненням» немає відмінності, проте вона досить істотна. Враження викладача є начебто його власною справою, яка безпосередньо не стосується виховання, що сприяє позитивному сприйняттю ним слів викладача. Застосовується певна маніпуляція, обхідний маневр, що є в подібних випадках педагогічно доцільним і корисним.

— **«Ми-підхід»** — прийом, за допомогою якого викладач представляє проблему студента як спільну, начебто підключається до неї. Замість *«Не розмовляйте»* він говорить: *«Давайте спробуємо не розмовляти»*, замість *«Вам треба замислитися над своєю поведінкою»* — *«Нам треба поміркувати, як можна поводити себе краще»*. Це створює у студента враження спільності, а не розмежування з викладачем.

— **Чотириступенева формула прохання**. Її складові: *я бачу..., я відчуваю..., я потребую..., я хотів би...* *«Я бачу, що ви недостатньо старанно готуєтесь; я відчуваю тривогу за ваші результати; мені потрібна більша впевненість у тому, що у вас все буде гаразд; я хотів би попросити вас приділяти навчання більше уваги»*. Така форма створює більш переконливе



обґрунтування вимоги викладача, ніж традиційне зауваження або вказівка.

За конфліктної ситуації викладач може спрямувати свою активність на краще розуміння свого співрозмовника, регуляцію особистого психологічного стану для погашення конфлікту. В першому випадку вирішити конфліктну ситуацію можна, відновивши взаєморозуміння. Проблема відновлення взаєморозуміння не є простою, її вирішенню сприяє володіння й використання кількох **методів вирішення конфліктів**.

Метод інтроспекції. Полягає у вмінні поставити себе на місце іншого, уявити його думки, почуття, зробити висновки про мотиви та зовнішні подразники його поведінки. Цей метод ефективний, але межує із загрозою прийняти власні думки та почуття за думки і почуття іншого, неправильно відтворити образ опонента. Ставлячи себе на місце іншого, потрібно порівнювати дії та поведінку людини з уявленнями про неї.

Метод емпатії. Заснований на техніці проникнення у переживання іншої людини. Ефективно послуговуються ним емоційні, здатні до інтуїтивного мислення особи, котрі, довіряючи своєму інтуїтивному відчуттю, завчасно зупиняють інтелектуальні інтерпретації.

Метод логічного аналізу. Зорієнтований на людей із раціональним мисленням. Щоб зрозуміти співрозмовника, така людина відтворює систему інтелектуальних уявлень про нього, ситуацію, в якій він перебуває. В іншому випадку викладач, зберігаючи внутрішній спокій і стабільність, намагається уникнути конфлікту.

Проблема спілкування з'являється у викладчів найчастіше в «гострих» випадках, коли студент і викладач або обидва незадоволені чи роздратовані, як, наприклад, після кількох зауважень, зроблених студентові за порушення дисципліни. В таких ситуаціях слід дотримуватись таких **правил педагогічного спілкування**:

— необхідно *вдало вибрати час для розмови*. Розмова «по гарячих слідах» приречена на невдачу, тому що роздратованість — поганий союзник. Викладачеві потрібно набратися терпіння і знайти час для розмови (гострота пройде, студент заспокоїться).

Крім того, за цей час він сам зрозуміє помилковість власної поведінки;

— *обрати вдале місце для розмови.* Розмова зі студентом перед групою викликає у студента бажання продемонструвати сміливість і незалежність. Невдалою для ширшої розмови є присутність інших викладачів, які розпочинають висловлювати власні коментарі і претензії до студента.

Отже, навіть за найнапруженішої ситуації викладачеві слід пам'ятати мудрість:

*Перш ніж грукати дверима, подумай, як
зайдеш знову до аудиторії!*

Отже, *готовності викладача ВТНЗ до педагогічного спілкування сприятиме:*

- розуміння особливостей, функцій і структури педагогічного спілкування;
- володіння стратегіями і тактиками, методами, прийомами педагогічного спілкування;
- формування комунікативної культури викладача і студента.

Підсумкові запитання і творчі завдання

1. Розкрийте сутність педагогічного спілкування, його особливості, функції та структуру.
2. Проаналізуйте стилі та моделі педагогічного спілкування викладача і студента.
3. Обґрунтуйте методи, прийоми вирішення педагогічних конфліктів.
4. Проаналізуйте бар'єри та ускладнення у процесі комунікації.
5. Окресліть правила педагогічного спілкування.
6. Проведіть дослідження, використовуючи методи емпіричного дослідження, схарактеризуйте причини конфліктів



між викладачами й студентами у вашому ВНЗ. Запропонуйте шляхи попередження конфліктних ситуацій.

7. Як ви розуміє вислів А.Дістервега: «Поганий учитель повідомляє істину, а хороший – навчає її знаходити»?

8. Проаналізуйте навчальну гру «Зірване заняття» (за посібником Ільїна Є.Н. «Культура спілкування». С. 262-263) з метою виявлення помилок педагога та порушення ним норм педагогічного спілкування.

Змістовий модуль 2. Методики викладання у вищій школі

Тема 8. Організація освітнього процесу у ВНЗ

... Усі науки ... самі по собі мають важливе значення: але крім такої самостійної, теоретичної позитивної якості, вони ще можуть набути й практичного значення, що називається їхньою корисністю. Немає науки, користь якої була б очевиднішою за ту, що її може дати педагогіка. Її благотворний вплив на все життя людське визнаний усіма мислячими людьми.

П.Г. Редкін

1. Дидактика вищої школи як галузь педагогіки вищої школи.
2. Сутність процесу навчання у вищій школі.
3. Структура діяльності суб'єктів навчального процесу: викладання і учіння.
4. Закономірності і принципи навчання у вищій школі.
5. Зміст освіти у вищій школі.

1. Дидактика вищої школи як галузь педагогіки вищої школи

Усе що тільки можна, надавати для сприйняття почуттями: видиме – для сприйняття зором; те, що можна чути – слухом; запахи – нюхом; що має смак – смаком; що підлягає сприйняттю дотиком – дотиком. Якщо якісь предмети можна сприймати кількома почуттями, слід створювати для цього умови.

Золоте правило дидактики

Цілеспрямована і планомірна підготовка майбутніх фахівців



різного профілю у ВНЗ є основним завданням процесу навчання. Вирішуючи його, ВНЗ водночас досягають і загальної цілі, яка передбачає всебічний розвиток студентів, виховання активних і свідомих громадян України.

Навчання як основна категорія педагогіки вищої школи тісно пов'язане з таким розділом педагогіки вищої школи, як дидактика, яка досліджує закономірності процесу навчання.

Термін «дидактика» (*грец.* — *повчальний*) запровадив у науковий обіг німецький педагог Вольфганг Ратке (Ратихій) (1571—1635), який назвав свій курс лекцій «Короткий звіт із дидактики або мистецтво навчання Ратихія». Відомий як автор проекту реформи школи і суспільства, він робив спробу створити нові методи викладання мов.

У такому ж значенні вжив його і чеський педагог Ян-Амос Коменський (1592—1670), який опублікував у 1637 р. в Амстердамі свою працю «Велика дидактика», що представляє універсальне мистецтво навчання усіх усьому.

Дидактичні погляди В.Ратке і Я.-А. Коменського відрізнялися. Якщо Ратке відводив учням у навчальному процесі пасивну роль, то Я.-А.Коменський був прихильником заохочення учнів до самостійності і активності.

Тепер **дидактика** (*грец.* — *повчальний*) **вищої школи** — галузь педагогіки вищої школи, яка розробляє теорію освіти і навчання у ВНЗ, а також виховання у процесі навчання.

Екскурс в історію педагогіки допоможе висвітлити одне принципове питання.

Вища школа і навчально-виховний процес в ній, як відомо, має багатовікову історію; щодо педагогіки вищої школи і дидактики вищої школи як її складової, то заговорили про ці науки 20-25 років тому. Вже було зазначено, що сама педагогіка почала відокремлюватися від філософії у XVII ст., що пов'язано з ім'ям Я.-А. Коменського, і потім майже 300 років розвивалася, не враховуючи проблеми вищої школи. Навіть К.Ушинський не вважав навчання і освіти у ВНЗ об'єктом дослідження педагогіки. Щодо цього він писав: «У педагогіки надзвичайно широка основа і надзвичайно вузьке верхів'я: дидактика



початкової освіти може наповнювати томи; дидактика читання лекцій в університеті може бути висловлена двома словами: «Знай добре свій предмет і ясно викладай його». Виникає закономірне запитання: що викликало до життя у другій половині ХХ століття такий активний розвиток педагогіки і дидактики вищої школи? Чому менш, ніж за 100 років спостереженн висновки Ушинського застаріли, а з цієї проблеми сьогодні надруковано тисячі наукових праць?

Відповідь, мабуть, потрібно шукати у розвитку вищої освіти, науки, техніки, культури в ХХ-ХІ століттях, що кардинально змінило концепцію вищої освіти. Зокрема, зросло значення університетів, що стали науковими та науково-методичними центрами вищої освіти.

Сьогодні сучасна дидактика вищої школи спрямована на забезпечення ефективної підготовки майбутніх фахівців. Цьому повинні сприяти такі **методологічні підходи** (В. Лозова):

— *особистісний*, який полягає у визнанні особистості як продукту соціального розвитку, носія культури, інтелектуальної і моральної свободи, права на повагу. Він передбачає опору на природний процес саморозвитку, самореалізацію, самоствердження, створення для цього відповідних умов;

— *діяльнісний*, спрямований на організацію діяльності суб'єкта, яка б забезпечувала його активність у пізнанні, праці, спілкуванні, саморозвитку;

— *системний*, який орієнтує на визначення навчання як цілеспрямовану творчу діяльність його суб'єктів, мета, завдання, зміст, форми і методи якої взаємопов'язані;

— *гуманістичний*, який передбачає духовно-особистісну спрямованість кожного навчального предмета, формування стосунків між студентами, викладачами й студентами на основі поваги, довіри, чуйності, доброзичливості, уваги, співчуття, віри у можливість людини;

— *ресурсний*, що зосереджений на питаннях організації навчання, орієнтованого на виявлення і розвиток потенційних можливостей кожного студента;

— *синергетичний* (грец.— той, що діє разом), який полягає у



здійсненні самореалізації і саморозвитку особистості на основі постійної взаємодії із навколишнім середовищем, яке сприяє формуванню нових якостей особистості;

— *аксіологічний* (грец. — цінність), який забезпечує вивчення явищ з метою виявлення їх можливостей задовольняти потреби людини, вирішувати завдання гуманізації суспільства, в якому людина є найвищою цінністю;

— *компетентнісний* (лат. — належний, відповідний), що передбачає аксіологічні, мотиваційні, рефлексивні, когнітивні, операційно-технологічні та інші результати навчання, які відображають розширення не тільки знань, умінь і навичок, а й досвіду емоційно-ціннісного ставлення до дійсності.

Більшість фахівців під професійною компетенцією розуміють сукупність *ключової* (психологічної, громадянської, культурної, комунікативної, здоров'язберігаючої (ортобіотичної), володіння інформаційними технологіями), *базової* (відображає специфіку певної професійної діяльності: педагогічної, інженерної тощо) і *спеціальної* — *інтегрованої* (реалізація ключових і базових компетенцій у певній сфері професійної діяльності) компетентностей.

На Всесвітньому конгресі з інженерної освіти було розглянуто такі **вимоги до випускника ВТНЗ**:

- професійна компетентність (поєднання теоретичних знань і практичної підготовленості, здатність здійснювати усі види професійної діяльності, визначені освітнім стандартом спеціальності або спеціалізації);
- комунікативна готовність (володіння літературною діловою письмовою й усною мовою, знання однієї з європейських мов, уміння розробляти технічну документацію і користуватися комп'ютерною технікою та іншими засобами зв'язку й інформації, знання психології та етики спілкування, володіння навичками управління професійною групою та колективом);
- розвинута здатність до творчих підходів у вирішенні професійних завдань, уміння орієнтуватися в нестандартних ситуаціях і умовах, аналізувати



- проблемні ситуації, умови, завдання; розробляти план дій; готовність до реалізації плану і відповідальність за його виконання;
- стійке усвідомлення та позитивне ставлення до своєї професії, прагнення до постійного особистісного та професійного удосконалення;
 - володіння методами техніко-економічного аналізу виробництва з метою його раціоналізації, оптимізації, а також методами екологічного забезпечення виробництва й інженерного захисту навколишнього середовища;
 - розуміння тенденцій і основних напрямків розвитку науки і техніки.

Найважливіші *завданнями дидактики вищої школи*:

- розкриття педагогічних закономірностей, що діють у межах освіти і навчання, і використання їх з метою вдосконалення навчального процесу у вищій школі;
- розроблення теорії вищої освіти;
- конструювання (модернізація) освітніх технологій;
- удосконалення змісту підготовки фахівців різних профілів (визначення оптимальних шляхів, вибір методів, форм, технологій навчання).

Будучи теоретичною наукою, дидактика вищої школи водночас займається формуванням дидактичних відношень у педагогічній практиці. Йдеться про дидактичні знання. Вони, а також їх творче застосування, сприяють формуванню педагогічної майстерності викладача вищої школи. Просте вивчення, засвоєння і використання педагогічного досвіду інших викладачів — необхідна, але недостатня умова педагогічної творчості, а просте копіювання навіть найунікальнішого досвіду без знання об'єктивних закономірностей педагогічного процесу може дати негативні результати.

Функції дидактики. Дидактика розглядає навчання як об'єкт вивчення і як об'єкт конструювання. З огляду на це виокремлюють дві *функції дидактики*: науково-теоретичну і конструктивно-технологічну (В. Попков і А. Кожухов).



Науково-теоретична функція полягає у вивченні, систематизації та узагальненні педагогічного досвіду, його науковому обґрунтуванні, поясненні на основі відкритих психологією закономірностей і механізмів пізнавального, психомоторного розвитку особистості.

Конструктивно-технологічна функція дидактики — це розроблення змісту, ефективних методів, прийомів і засобів навчання, конструювання навчальних технологій. Вона допомагає з'ясувати, як, враховуючи об'єктивні закономірності пізнавального розвитку студентів, організувати навчальний процес для забезпечення його максимальної ефективності; які форми, методи і засоби є оптимальними в конкретних ситуаціях; якими принципами і правилами слід керуватися викладачу та ін.

Отже, найнадійнішим шляхом удосконалення педагогічної майстерності викладача ВТНЗ є дидактичне осмислення свого досвіду і звернення до дидактики як до галузі знань, що є основним орієнтиром у питаннях навчання у вищій школі.

Основні категорії дидактики. Дидактика як галузь педагогіки, що має свій предмет і сферу дослідження, вирішує чітко окреслене коло питань. Вона оперує певним колом понять.

Як педагогічна дисципліна дидактика оперує загальними поняттями педагогіки: «виховання», «педагогічна праця», «освіта» тощо. Але як теорія освіти і науки вона послуговується власними поняттями. До них належать

- процес навчання;
- принципи навчання;
- зміст освіти;
- методи навчання;
- форми організації навчання.

2. Сутність процесу навчання у вищій школі

Процес навчання – це цілеспрямована взаємодія вчителів та учнів у оці якій вирішуються завдання освіти, виховання і загального розвитку.

Ю. Бабанький

Навчання студентів охоплює весь процес фахової



підготовки спеціаліста з вищою освітою, знання якого завжди можуть бути застосовані на практиці.

Навчання як основна категорія дидактики об'єднує процеси передавання, засвоєння, збереження і застосування інформації для вирішення конкретних дидактичних завдань.

Процес навчання – це цілеспрямований процес взаємодії викладача і студента, в ході якого здійснюється навчання, виховання і розвиток студента.

У **структурі навчального процесу** виділяють такі елементи:

1. Методологічна основа процесу навчання — у сучасній дидактиці це наукова теорія пізнання, яка передбачає єдність історичного і логічного у педагогічних процесах, аналіз дидактичних понять.

2. Структура безпосередньо процесу навчання, складовими якої є:

- мета (навчальна, розвивальна, виховна — враховувати крім навчальної, виховну і розвивальну цінність навчального матеріалу);
- зміст (план заняття);
- методи (традиційні, інноваційні);
- організаційні форми (лекція, семінар, практична робота, лабораторна робота, консультація);
- результат (визначення за допомогою контролю рівня якості знань студентів).

3. Основні функції навчального процесу. Навчальний процес, забезпечуючи реалізацію завдань, що стоять перед вищою школою, реалізує чотири основні функції:

1. Сутність **освітньої функції** полягає у наданні студентам можливості здобути наукові систематизовані знання відповідно до навчального плану за профілем підготовки, а також набути відповідних умінь і навичок із метою застосування їх на практиці. Реалізація цієї функції створює передумови для підвищення фахового рівня студентів.

2. **Виховна функція** спрямована на формування всебічно розвиненої особистості, її індивідуальних і професійно значущих якостей. Досягти цього можливо завдяки досконало



вибудованому змісту навчальних дисциплін, що сприяє формуванню світогляду і загальної культури студентів; завдяки політичним, моральним, естетичним і етичним якостям викладачів.

3. *Розвивальна функція* навчання зорієнтована на формування творчої особистості. За усвідомленого підходу до можливостей розвивального навчання вона орієнтує на те, що пізнавальні процеси продуктивно впливають на розвиток мислення, пам'яті, уваги, спостережливості, мови. Головна цінність цієї функції навчання полягає в тому, що студенти навчаються знаходити в навчальному матеріалі те, що впливає на їх розвиток.

4. Значення *професійної функції* виявляється в тому, що навчально-виховний процес набуває професійної спрямованості. Вона успішно реалізовується за усвідомлення її важливості викладацьким складом ВНЗ.

Отже, реалізація завдань вищої школи залежить від чіткого і вмілого структурування навчального процесу, що забезпечується виконанням усіх його функцій.

4. Викладання і учіння. Навчання визначають у дидактиці як двосторонній процес, який здійснюється викладачем і студентом у їх взаємодії. У процесі навчання у вищій школі беруть участь два діючі суб'єкти — викладачі і студенти, отже, складовими навчання є викладання і учіння.

3. Структура діяльності суб'єктів навчального процесу: викладання і учіння

Мистецтво навчання є мистецтвом пробуджувати в юних душах допитливість і потім задовольняти її.

А. Франс

Суб'єктами навчального процесу у ВНЗ є викладачі і студенти. Успішність їх взаємодії залежить і від структури їх діяльності, сутність якої полягає в організуванні і керуванні діяльністю студентів із засвоєння навчального матеріалу.

Викладання — діяльність викладача, спрямована на управління навчально-пізнавальною діяльністю студента на



основі врахування об'єктивних і суб'єктивних закономірностей, принципів, методів, організаційних форм і засобів навчання.

У процесі викладання перед студентами ставлять пізнавальні завдання, надають нові знання, організовують самостійну роботу із засвоєння, закріплення і застосування знань, проводять перевірку якості знань, умінь і навичок.

Процес *управління навчально-пізнавальною діяльністю (дяльність викладача – викладання)* охоплює 5 компонентів:

1. Планування передбачає підготовку робочих програм із навчальних дисциплін, складання планів семінарських, практичних і лабораторних занять, розроблення індивідуальних завдань для студентів, тематики рефератів, курсових і дипломних робіт, методичних рекомендацій із їх підготовки тощо.

2. Організування навчальної роботи здійснюють у два етапи:

а) підготовчий — передбачає підготовку плану проведення конкретного заняття, технічних засобів навчання, наочності, дидактичних і роздавальних матеріалів; попереднє проведення дослідів, демонстрування, перегляд діафільмів; підбір методичної літератури і ознайомлення з нею;

б) виконавчий — полягає в організуванні власної діяльності викладача під час заняття та діяльності студентів; викладач ставить перед студентами навчальні завдання, створює сприятливі умови для їх виконання, чітко розподіляє функції між ними на практичних заняттях.

3. Стимулювання і мотивацію навчально-пізнавальної активності студентів викладач здійснює, застосовуючи різні методи і прийоми: використання цікавих прикладів, розкриття практичної значущості навчального матеріалу для майбутнього фаху, опора на життєвий досвід тощо. Процес викладання заснований на мотивації. Завдання викладача – допомогти студентам засвоїти набутий людством досвід, необхідний для їх майбутньої професійної діяльності.

4. Сутність контролю і регулювання полягає у спостереженні за діяльністю студентів. Контроль у формі поставлених запитань, невеликих завдань дає змогу виявити



рівень засвоєння студентами знань програмового матеріалу, опанування відповідними практичними вміннями та навичками, а також з'ясувати недоліки і складнощі процесу навчання. Це допомагає своєчасно вносити необхідні корективи і регулювати процес навчання додатковими поясненнями, виконанням вправ тощо.

5. Аналіз досягнутих результатів завершує процес викладання. Здійснюють його на основі отриманих через контроль результатів. Під час аналізу виявляють рівень знань фактичного матеріалу, вміння використовувати їх у практичній діяльності з фаху. Аналіз передбачає зіставлення досягнутих результатів із навчальними цілями.

Викладання навчальної дисципліни даватиме відмінні результати за **дотримання викладачем вимог** (С. Сисоєва):

— програма повинна враховувати детальне і поглиблене вивчення найважливіших проблем, ідей і тем, які сприяють розвитку пошуково-перетворювального стилю мислення;

— викладання навчальної дисципліни має забезпечувати якісне засвоєння базових знань, умінь і навичок, розвиток дивергентного мислення (здатність запропонувати декілька підходів до вирішенні задачі та міняти їх, бачити проблеми, об'єкти в різних ракурсах) і навичок його практичного застосування, що сприяє переосмисленню здобутих знань і генерування нових ідей;

— забезпечення можливості студентам отримувати нову інформацію, прищеплення їм бажання самостійно набувати знання;

— наявність відповідного матеріально-технічного забезпечення навчального процесу, надання студентам можливості вільного використання художніх, наукових і навчальних джерел;

— заохочення ініціативи та самостійності у навчанні; сприяння бажанню до професійної діяльності, розвитку усвідомлення своїх обов'язків щодо інших людей, природи тощо.



Діяльність студентів (учіння). *Учіння* — цілеспрямований процес засвоєння студентами знань, умінь і навичок, регламентований навчальними планами і програмами.

Процес навчання визначається зовнішніми (об'єктивними) і внутрішніми (суб'єктивними) чинниками.

До *внутрішніх чинників* відносять особистісні якості людини, рівень розвитку, мислення, пам'ять, пізнавальні можливості, рівень рефлексії, вміння усвідомлювати те, що відбувається з нею в навколишньому світі, попередній досвід, категоріальний апарат, мотивація учіння, стиль навчально-пізнавальної діяльності.

До *зовнішніх чинників* належать зміст навчання, знання, вміння викладача тощо. Ефективність процесу учіння найбільшою мірою залежить саме від особистості викладача, рівня, змісту і структури його знань.

Учіння є специфічним видом трудової діяльності. *Специфіка учіння* полягає в тому, що:

- воно постає як система, елементи якої взаємопов'язані;
- у процесі учіння студенти створюють базу знань для майбутньої професійної діяльності;
- навчально-пізнавальна праця студентів здійснюється у теоретичній і практичній формах, які взаємопов'язані і спрямовані на формування знань і умінь;
- учіння, з одного боку, протікає під впливом викладачів, з іншого — його успіх значною мірою зумовлений рівнем організації самостійної пізнавальної роботи студентів;
- навчальна діяльність студентів у ВНЗ має продуктивно-перетворювальний характер, а під час практики — творчо-продуктивний.

Ефективність учіння визначають його формами:

1. Слухання. Сутність його полягає у сприйманні на слух інформації, яку студент отримує на лекціях, семінарських, практичних та інших заняттях. Для того щоб він зумів усвідомити і засвоїти (тобто персоніфікувати) мовну інформацію, *викладач повинен* відчувати аудиторію, реагувати на труднощі студентів (не всі можуть виокремити головне,



швидко зробити записи), змінюючи темп читання лекції, тембр і гучність мовлення, повторюючи і уточнюючи сказане.

2. **Читання.** Це форма самостійної роботи студента. Рациональне читання є науково обґрунтованою технологією, що забезпечує персоніфікацію максимального обсягу інформації за найкоротший час з мінімальними витратами праці. Тому викладач повинен ретельно готувати завдання до самостійної роботи студентів, дотримуватися певних принципів і правил.

3. **Конспектування.** Студенти здійснюють його в процесі слухання і читання. В обох випадках вони вдаються до кількох способів конспектування:

- записують детально без осмислення;
- записують головне і одночасно осмислюють записане;
- ведуть опорний конспект з глибоким осмисленням тексту.

При самостійному читанні ступінь персоніфікації інформації значно ґрунтовніший.

4. **Виконання вправ, розв'язування задач.** Основною метою цієї форми роботи є формування умінь при вивченні конкретних дисциплін. Задачі і вправи доцільно використовувати з усіх навчальних дисциплін, оскільки вони сприяють розвитку аналітичного мислення студентів, їх самостійності. У процесі виконання вправ студенти повинні вникнути в їх сутність, вибрати оптимальні шляхи своїх дій, пояснити і довести їх правильність або правомірність.

5. **Проведення дослідів.** Цю форму діяльності використовують у процесі вивчення природничих дисциплін. Вона передбачена навчальним планом ВНЗ. Проведення дослідів потребує відповідної теоретичної підготовленості, вміння користуватися лабораторним устаткуванням, матеріалами, володіння технологією організації дослідної роботи. Цінність цієї форми діяльності полягає в тому, що студенти здобувають уміння і навички проведення наукового дослідження, поглиблюють теоретичні знання, розвивають у собі допитливість, відповідальність, самостійність.

6. **Навчальні дослідження.** До навчальних досліджень належать курсові і дипломні роботи, реферати, проекти. Виконання навчально-дослідної роботи вимагає від студентів



високого рівня самостійності і пізнавальної активності. Цей вид роботи сприяє розвитку умінь здійснення наукового пошуку і формуванню аналітичного мислення, поглибленню інтересу до певної науки. Часто реферат стає основою курсової роботи, а курсова — дипломної робота, яка згодом може стати основою для кандидатської дисертації.

7. Професійне моделювання. Застосовують його під час виробничої практики. Це планування і здійснення фрагментів виробничої діяльності, наближених до реального виробничого процесу, моделювання різних його варіантів, тобто програвання ролей, які їм доведеться виконувати у майбутній професійній діяльності, набутті професіоналізму.

У психолого-педагогічній літературі (Г. Костишина) виділяють два **рівні навчально-пізнавальної діяльності студентів:**

1. Емпірично-інтуїтивний рівень характеризується поверховими уявленнями студентів про цілі, зміст, методи і результати навчально-пізнавальної діяльності. Процеси мислення, що забезпечують функціонування знань, системи дій на цьому рівні, мають характер відтворювання. Студенти усвідомлюють «свій» рівень практичної готовності до майбутньої професійної діяльності і прагнуть до реалізації своїх інтелектуальних можливостей.

2. Рефлексивно-творчий рівень характеризується сформованістю у студентів структури ціннісних орієнтацій, домінуючою в якій є орієнтація на успішність майбутньої професійної діяльності. Прийоми мислення, які забезпечують такий рівень знань, є творчими. Студенти адекватно усвідомлюють рівень практичної готовності і свої інтелектуальні можливості, розуміють важливість здобутих способів дій і знань.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми *особливостей навчально-пізнавальної діяльності студентів ВТНЗ* дозволив виявити, що завданням навчально-пізнавальної діяльності як складової професійної підготовки майбутніх фахівців є не тільки формування фундаментальних знань і системи дій, які є основою розвитку *технічного мислення, умінь*



досліджувати, моделювати технологічні і виробничі процеси, але й розвиток пізнавального інтересу, активності, рефлексивного ставлення до цілей, змісту, методів і результатів навчання; застосовувати теоретичні знання для формування системи дій; розвивати пізнавальні та конструкторські здібності, увагу, спостережливість, уяву залучати студентів до науково-дослідної роботи.

4. Закономірності і принципи навчання у вищій школі

... Хто не усвідомив принципи в усій логічній повноті і послідовності, в того не тільки в голові плутанина, а й у справах нісенітниця.

М. Чернишевський

Стійкі залежності між усіма елементами навчання — діяльністю викладача, діяльністю студента та об'єктом засвоєння, тобто змістом навчання, відображають закономірності навчання.

Закономірності навчання у ВНЗ — об'єктивні, стійкі та істотні зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність.

Загалом закономірності навчання у ВНЗ відповідають закономірностям навчання в загальноосвітній школі чи будь-якому навчальному закладі. Їх поділяють на **об'єктивні і суб'єктивні**.

Об'єктивні закономірності навчання:

1. Виховний і розвивальний характер навчання. У процесі навчання у ВНЗ студенти засвоюють знання, і на цій основі у них формуються науковий світогляд, моральні, трудові, естетичні, фізичні якості, відповідне ставлення до процесу навчання. Водночас відбувається розвиток особистості, її пізнавальних сил — мислення, пам'яті, уваги, уяви, мовлення тощо. Специфіка цієї закономірності у ВНЗ полягає в тому, що зміст навчання має спеціалізований характер, тобто зорієнтований на здобуття певної професії. Тому першорядними завданнями викладача є навчити студентів мислити професійно,



виховувати в них прагнення до професійного самовдосконалення.

2. Зумовленість навчання суспільними потребами. Кожен етап розвитку людської цивілізації передбачає певний рівень вихованості і освіченості членів суспільства, що забезпечується їх навчанням. Становлення і розвиток Української держави потребують високоосвічених, усебічно розвинених громадян, висококваліфікованих спеціалістів, на що повинен бути зорієнтований навчальний процес у ВНЗ.

3. Залежність результатів навчання від умов, в яких відбувається навчальний процес. Йдеться про навчально-матеріальну базу (кабінети, майстерні, їх оснащення приладами, інструментами, комп'ютерною технікою, дидактичними матеріалами тощо). Якісне її забезпечення є однією з умов високих результатів навчання.

4. Врахування реальних навчальних можливостей студентів. Воно зумовлене рівнем розвитку інтелектуальної, емоційної та вольової сфер, знань і вмінь, навичок до навчання, ставленням до нього, фізичним станом і працездатністю, набутих впродовж навчання в школі.

5. Рівень активності студента. Тобто результати навчання залежать від характеру навчально-пізнавальної діяльності й рівня розвитку його мотиваційної сфери.

6. Цілеспрямована взаємодія викладача, студента і навчального матеріалу. Навіть якщо студент опановує дисципліну самостійно, викладач має спрямовувати його пізнавальну діяльність і контролювати її.

Суб'єктивні закономірності навчання залежать від особливостей діяльності викладача, його характеру:

- поняття можуть бути засвоєні лише тоді, коли пізнавальна діяльність студентів спрямована на визначення чітких і зрозумілих співвідношень між ними;
- навички формуються лише за умови відтворення операцій і дій, покладених в їх основу; міцному засвоєнню змісту навчального матеріалу сприяє його



- систематичне повторення і включення в систему вже засвоєного раніше змісту;
- опанування складних способів діяльності залежить від успішного оволодіння простими видами діяльності, що входять до складних, і від готовності визначити ситуацію, в якій ці дії можуть бути виконані;
 - рівень і якість засвоєння знань студентів залежать від урахування викладачем ступеня значущості для них засвоюваного змісту;
 - використання варіативних завдань передбачає застосування знань у важливих для студентів ситуаціях, що сприяє формуванню готовності до перенесення засвоєних знань і пов'язаних з ними дій у нову ситуацію.

Отже, закономірності існують незалежно від того, знає їх викладач чи ні, і виявляються в практичній діяльності. Однак визначення мети діяльності і врахування усіх закономірностей сприятиме ефективному впливу на особистість.

Процес навчання у ВНЗ має свої особливості (І. Кобилянський, Л. Рувінський):

1. **Вивчення кожної науки в її розвитку.** Кожна наука вивчається студентами в її розвитку. Майбутній фахівець оволодіває знаннями про виникнення, становлення і розвиток певної науки, ознайомлюється з її проблемами і можливостями їх вирішення. З огляду на це викладач повинен викладати на рівні сучасного стану науки і перспектив її розвитку.

2. **Єдність навчального процесу і наукових досліджень.** Це вимагає від викладача поєднання викладання і активної дослідної роботи в галузі науки, яку він викладає. Тому одним із важливих напрямів удосконалення навчального процесу у ВНЗ є розвиток наукових досліджень на усіх кафедрах і підпорядкування їх підвищенню рівня підготовки фахівців.

3. **Висока активність самостійної навчально-пізнавальної і дослідної діяльності студентів.** Під час самостійної роботи студент опрацьовує різні наукові джерела, розширюючи і доповнюючи здобуті на лекціях знання. Самостійності і



творчого підходу, дослідницьких і *технічних рішень* вимагає підготовка до семінарських і практичних занять, рефератів, курсових і дипломних робіт.

4. **Професіоналізація у викладанні усіх наук.** ВНЗ готують фахівців на рівні вимог ринкової економіки і науково-технічного прогресу. Тому *ідея професіоналізму повинна пронизувати викладання усіх наук*. Це вимагає знання викладачами специфіки професійної діяльності майбутніх фахівців, провідних професійних функцій і зосередження на них уваги у процесі навчання.

Тому і викладачі, і студенти повинні ставитися до навчання як до усвідомлення і передавання суспільно-історичної практики, досвіду попередніх поколінь, а не просто передавання знань. На цьому акцентують українські вчені Г.Атанова й І.Пустинникова:

— при проектуванні і організуванні навчання первинними мають бути задані характером майбутньої спеціальності діяльність і дії, а не знання;

— кінцевою метою навчання є формування способів дій, що забезпечує здійснення майбутньої професійної діяльності, а не запам'ятовування знань;

— змістом навчання є необхідна для майбутньої спеціальності система дій і тільки ті знання, які забезпечують виконання цих дій;

— знання не самодостатні, вони є засобом виконання дій і навчання, а не його метою, оскільки виконують службову роль, пояснюючи практичні дії і готуючи до них;

— навчаючись, студенти повинні здійснювати діяльність, яка моделює майбутню професійну діяльність, а не просто накопичувати знання;

— механізмом здійснення навчальної діяльності є розв'язування задач, а не опрацювання навчального матеріалу, і якщо студент не розв'язує їх, то це означає, що його навчальна діяльність не організована;

— у сучасному розумінні «знати» означає за допомогою знань здійснювати певну діяльність, а не просто пам'ятати інформацію;



— навчання є сукупністю двох взаємопов'язаних, але самостійних діяльностей — діяльність викладача і діяльність студента (або навчальна діяльність), а не «цілеспрямований педагогічний процес»;

— завдання викладача полягає в проектуванні навчальної діяльності, в її організуванні і управлінні нею, а не в «передаванні» знань.

Усе це свідчить про те, що повноцінне здійснення процесів викладання і учіння має ґрунтуватися на усвідомленні кінцевої мети вищої освіти, тобто професійній підготовці громадян.

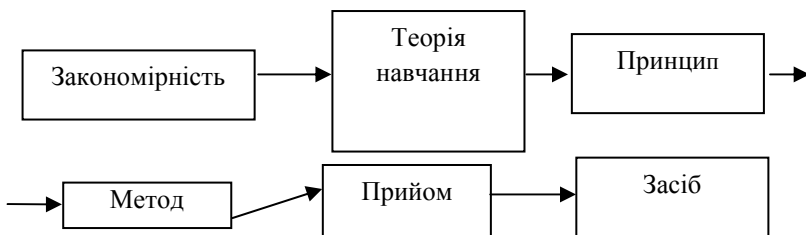
Принципи навчання. Навчальна діяльність у ВНЗ має свої закономірності і підпорядкована певним принципам, від чого залежить її ефективність.

Процес навчання здійснюють на основі обґрунтованих і перевірених практикою дидактичних принципів, зумовлених закономірностями і завданнями освіти. Першим дидактичні принципи навчання запропонував Я.-А.Коменський.

Принципи (лат. — *початок, основа*) **навчання** — основні положення, що визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи.

Відображаючи якийсь істотний аспект процесу навчання, принцип навчання стає підґрунтям для формулювання правил навчання. Правила навчання залежать від принципу навчання, конкретизують його, підпорядковуються йому і сприяють його реалізації. Вони функціонують як практичні вказівки, якими користуються в конкретних навчальних ситуаціях.

Для розуміння сутності і ролі принципів дидактики важливо побудувати логічний ланцюг із понять, які розміщені — від теорії до практики.





У навчальному процесі вищої школи дотримуються *загально-дидактичних* принципів навчання та *специфічних*, характерних для процесу навчання у вищій школі.

До загальнодидактичних принципів належать:

1. **Принцип науковості.** Його сутність полягає в тому, що всі факти, знання, положення і закони, що вивчають, повинні бути науково правильні. Цим вимогам мають відповідати спосіб обґрунтування положень і законів, формування понять у процесі навчання. Реалізація цього принципу передбачає вивчення системи важливих наукових положень і використання у навчанні методів, близьких до тих, якими послуговується певна наука. Навчальний процес вищої школи динамічний, тому передбачає врахування не лише стану розвитку науки і техніки, а й усіх особливостей і тенденцій розвитку сучасного суспільства й освіти.

2. **Принцип системності і послідовності навчання** зорієнтований на системне і послідовне викладання і вивчення навчального матеріалу (систематична робота над собою, фіксування уваги студента на основних питаннях, логічний перехід від засвоєного матеріалу до нового тощо). Залежно від змісту роботи, її цілей викладач застосовує певну систему методів навчання, спрямовуючи студентів від простого відтворення до самостійних творчих дій із вивченим матеріалом. Навчальний матеріал повинен бути вибудований на системі взаємозв'язків елементів світу, який оточує студента.

3. **Принцип доступності навчання.** Успішність та ефективність навчання визначають відповідністю його змісту, форм і методів віковим особливостям студентів, їх можливостям. Реалізація цього принципу передбачає дотримання правил: від простого — до складного, від відомого — до невідомого, від близького — до далекого, а також врахування рівня розвитку студентів, їх індивідуальних особливостей. Він вимагає визначення норм витрат часу і праці, рівня напруження і культури розумової та фізичної праці студентів. У навчальному процесі недопустимі як перенавантаження, так і недовантаження студентів, що



передбачено освітніми стандартами і рівнями навчання, тобто йдеться про диференціацію навчально-виховного процесу.

4. Принцип зв'язку навчання з життям. Він ґрунтується на об'єктивних зв'язках науки і виробництва, теорії і практики. Теоретичні знання є основою сучасної продуктивної праці, яка конкретизує їх, сприяє свідомому засвоєнню. Реалізацію цього принципу забезпечують: використання на заняттях досвіду студентів, застосування набутих знань у практичній діяльності, розкриття практичної значущості знань тощо.

5. Принцип свідомості і активності у навчанні. Цей принцип визначає головне спрямування пізнавальної діяльності студентів та управління нею. Свідомому засвоєнню знань сприяють: роз'яснення мети і завдань навчальної дисципліни, значення його для подолання життєвих проблем і для перспектив студента; використання у процесі навчання мислительних операцій (аналізу, синтезу, узагальнення, індукції, дедукції); позитивні емоції і мотиви навчання; належний контроль і самоконтроль. Активізації пізнавальної діяльності сприяють: позитивне ставлення до навчання, інтерес до навчального матеріалу, тісний зв'язок навчання з життям, використання на практиці засвоєного матеріалу, проблемне навчання, диференційований підхід, використання ТЗН.

6. Принцип наочності у навчанні («золоте правило» дидактики). Цей принцип ґрунтовно розроблено в дидактиці середньої школи і його застосовують у педагогічному процесі вищої школи. Дотримання його сприяє свідомому, активному сприйманню, осмисленню і засвоєнню матеріалу, виховує спостережливість, формує новий соціальний досвід, удосконалює потенційні психофізичні можливості студентів.

7. Принцип міцності засвоєння знань, умінь і навичок. Головною ознакою міцності є свідоме й ґрунтовне засвоєння фактів, понять, ідей, правил, глибоке розуміння істотних ознак і сторін предметів і явищ, зв'язків між ними і в середині них. Реалізація цього принципу передбачає: повторення навчального матеріалу за розділами і структурними частинами, запам'ятовування нового матеріалу у поєднанні з вивченим, виділення при повторенні головних ідей, використання



різноманітних методик, форм і підходів; вправ, самостійної роботи щодо творчого застосування знань тощо.

Зростаючий обсяг інформації, розвиток наукових галузей вимагають відбору потрібних наукових відомостей, які слід запам'ятати, і мотивації студентів на таке запам'ятовування.

Принцип міцності тісно пов'язаний із важливою для вищої школи вимогою — забезпеченням надійності навчання. Надійність навчання розглядають як імовірність того, що фахівець після закінчення навчання у вищій школі творчо, ініціативно виконуватиме свої професійні функції і продовжуватиме навчатися.

8. **Принцип індивідуального підходу** дає змогу в умовах колективної навчальної роботи кожному студентові оволодівати навчальним матеріалом по-своєму, зважаючи на рівень розвитку, знань і вмінь, пізнавальної та практичної самостійності, інтересів, волі, працездатності.

9. **Принцип емоційності навчання.** У процесі пізнавальної діяльності в студентів виникає певний емоційний стан, почуття, які можуть сприяти успішному засвоєнню знань або перешкоджати йому. Тому викладач, реалізуючи цей принцип, повинен впливати на формування емоцій, які активізують навчально-пізнавальну діяльність, і запобігати появі тих, які негативно позначаються на ній. Цього можна досягти шляхом логічного викладання дисципліни, наведення цікавих прикладів, використання наочності тощо. Важливу роль у цьому відіграє особистість викладача.

Навчальний процес у ВНЗ характеризується особливостями:

- орієнтація на вивчення не основ наук, а самої науки в розвитку, що сприяє зближенню самостійної роботи студентів з науково-дослідною роботою викладача;
- поєднання у діяльності викладача навчального і наукового: він навчає і водночас є дослідником у своїй галузі знань;
- процес викладання у ВНЗ спрямований на професіоналізацію.



Ці особливості передбачають дотримання *специфічних принципів навчання у вищій школі*:

1. **Принцип єдності наукової і навчальної діяльності кафедр і викладачів.** Він зумовлений передусім специфікою вищої освіти, яка полягає в єдності наукових досліджень і навчальної діяльності. Проблематика досліджень кафедр відповідає профілю підготовки фахівця. Майбутній фахівець за час навчання у ВНЗ повинен бачити перспективи розвитку науки, яку вивчає. Науково-дослідна робота сприяє вдосконаленню усього навчального процесу, підвищує кваліфікацію професорсько-викладацького складу.

Ефективність викладацької діяльності визначається дослідницькою роботою викладача, вмінням своєю творчістю захопити студентів. Залучаючи у такий спосіб студентів до науки, він формує у них допитливість і прагнення до знань. За таких умов студенти охоче беруть участь в обговоренні наукових проблем, які організують кафедри, є слухачами й учасниками наукових конференцій.

2. **Принцип участі студентів у науково-дослідній роботі.** У процесі навчання студенту надається можливість набувати певний досвід проведення досліджень за фахом. Орієнтація студентів на дослідну роботу ефективно впливає на розвиток їхніх творчих здібностей. Здобутий у ВНЗ досвід дослідження допомагає вирішувати творчі завдання на виробництві.

3. **Принцип органічної єдності теоретичної і практичної підготовки студентів** ґрунтується на положенні про єдність теорії і практики. Фахівець, який володіє інтелектуальними, науковими і професійними навичками, здатний творчо втілювати теорію науки в практику. Орієнтація на практику в процесі вивчення фахового, загальнонаукового і соціально-гуманітарного циклу дисциплін сприяє формуванню фахівця-діяча, людини з активною життєвою позицією. Успіх реалізації цього принципу залежить і від правильного співвідношення теоретичних і практичних занять, що має бути передбачено навчальними програмами ВНЗ.

4. **Принцип урахування особистих можливостей кожного студента.** Кожен студент є неповторною особистістю зі своїми



здібностями і можливостями, кожен обдарований. Завдання викладачів розкрити творчі сили студентів, виявити талановитих і розвивати їх здібності. З огляду на особисті можливості кожного студента створено передбачені навчальним планом курси за вибором, спецкурси, спецсемінари тощо.

Повноцінний процес навчання у ВНЗ визначають «академічною чесністю» (В. Андрушенко). Це чесність професора, який не може читати лекції з поживтілих від часу конспектів; це позиція студента, який не користується шпаргалками; це установка батьків, які прагнуть дати своїм дітям освіту відповідно до їх здібностей і потреб, а не в гонитві за престижем навчального закладу чи спеціальності; це прозорий вступ до ВНЗ. Принципи навчання тісно взаємопов'язані, зумовлюють один одного, жоден з них не може бути використаний без урахування інших. Тому в процесі навчання викладач повинен керуватися всіма принципами.



5. Зміст освіти у вищій школі

*Оновлення змісту освіти визначальною складовою реформування освіти в Україні.
Державна національна програма «Освіта»
(«Україна XXI століття»)*

Сучасний фахівець працює за умов нагромадження науково-технічної інформації, постійного оновлення технологічних циклів у багатьох галузях виробництва. Усе це не лише ускладнює його працю, а й зумовлює швидку зміну структури багатьох професій, зникнення одних і появи інших. Ці процеси вимагають наукового обґрунтування змісту освіти у вищій школі як однієї з центральних проблем навчально-виховного процесу.

Зміст освіти — науково обґрунтована система дидактичного та методично оформленого навчального матеріалу для різних рівнів та ступенів вищої освіти.

Визначають зміст освіти відповідно до стандартів вищої освіти («Закон України про вищу освіту» (ст. 9-10)) —



сукупності вимог до змісту та результатів освітньої діяльності ВНЗ і наукових установ за кожним рівнем вищої освіти в межах кожної спеціальності такими нормативними документами:

- освітня (освітньо-професійна, освітньо-наукова) програма;
- навчальний план;
- навчальна і навчально-методична література.

Освітня (освітньо-професійна чи освітньо-наукова) програма — система освітніх компонентів на відповідному рівні вищої освіти в межах спеціальності, що визначає вимоги до рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за цією програмою, перелік навчальних дисциплін і логічну послідовність їх вивчення, кількість кредитів ЄКТС, необхідних для виконання цієї програми, а також очікувані результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач відповідного ступеня вищої освіти.

Стандарт вищої освіти визначає такі **вимоги до освітньої програми**:

- 1) обсяг кредитів ЄКТС, необхідний для здобуття відповідного ступеня вищої освіти;
- 2) перелік компетентностей випускника;
- 3) нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах результатів навчання;
- 4) форми атестації здобувачів вищої освіти;
- 5) вимоги до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти;
- 6) вимоги професійних стандартів (у разі їх наявності).

Навчальний план. У ВНЗ на підставі освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми за кожною спеціальністю розробляють навчальний план, який визначає перелік та обсяг навчальних дисциплін у кредитах ЄКТС, послідовність вивчення дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, графік навчального процесу, форми поточного і підсумкового контролю. Для конкретизації планування навчального процесу на кожний навчальний рік складають робочий навчальний план, що затверджують.



Для кожної навчальної дисципліни, що входить до освітньої програми дисципліни та навчального плану, у ВНЗ складають **робочу навчальну програму дисципліни**, яка є нормативним документом ВНЗ. Вона містить виклад конкретного змісту навчальної дисципліни, послідовність, організаційні форми її вивчення, визначає форми та засоби поточного і підсумкового контролю.

Складовими робочої програми є:

- тематичний план,
- пакет методичних матеріалів для здійснення поточного і підсумкового контролю,
- перелік навчально-методичної літератури, засобів наочності, технічних засобів навчання тощо.

Робочі навчальні програми нормативних і вибіркових навчальних дисциплін розробляють відповідні кафедри (предметні або циклові комісії).

Вимоги до робочих навчальних програм:

- високий науковий рівень із урахуванням досягнень науково-технічного прогресу;
- виховний потенціал;
- генералізація навчального матеріалу на основі фундаментальних положень сучасної науки;
- групування його довкола провідних ідей і наукових теорій; розвантаження програм від надто ускладненого і другорядного матеріалу;
- реалізація міжпредметних зв'язків;
- реалізація ідеї взаємозв'язку науки, практики і виробництва тощо.

Зміст освіти визначається навчальними програмами, конкретизується в підручниках, навчальних посібниках і методичних вказівках.

Підручник — книга, яка містить основи знань з певної навчальної дисципліни, викладені на рівні сучасних досягнень науки згідно з цілями навчання, визначеними програмою і вимогами дидактики.

Підручник повинен забезпечити науковість матеріалу, точність, доступність його викладу, чіткість формулювань,



правил, законів, ідей, правильний розподіл навчального матеріалу за розділами і параграфами. Основний матеріал повинен бути проілюстрований малюнками, схемами, діаграмами. Ілюстрації мають бути або рівнозначні тексту, доповнювати його або бути об'єктом для запитань, завдань.

Складовими підручника є два компоненти:

- **текстовий**, який містить основний, додатковий і пояснювальний тексти;
- **позатекстовий**, до якого належать: апарат організації засвоєння (запитання, завдання); інструктивні матеріали (пам'ятки, зразки розв'язання задач і прикладів); ілюстративний матеріал (фотографії, малюнки, плани, карти тощо); апарат орієнтування (вступ, зміст, бібліографія).

Зміст навчального матеріалу в підручнику може формуватися за такими принципами:

- **генетичними** (в історичній послідовності),
- **логічними** (відповідно до сучасної логічної структури конкретної науки),
- **психологічними** (з урахуванням пізнавальних можливостей студентів).

За основним методом викладу матеріалу розрізняють тексти:

- **репродуктивні** (високоінформативні, структуровані, зрозумілі студентам, які відповідають завданням пояснювально-ілюстративного навчання);
- **проблемні** (переважно проблемний монолог, у якому для створення проблемних ситуацій висувають суперечності, вирішують проблему, аргументують логіку розвитку думки);
- **програмовані** (подають частинами, а засвоєння кожного «кроку» інформації перевіряється контрольними запитаннями);
- **комплексні** (містять певний обсяг інформації, необхідний студентам для розуміння проблеми, а проблема визначається за логікою проблемного навчання).



Окрім основного тексту підручник містить додаткові тексти, які покликані розширити, поглибити знання студентів із важливих компонентів змісту навчального матеріалу (документи, історичні довідки тощо).

Запитання і завдання, вміщені в підручнику, можуть бути *репродуктивними* (сутність їх у відтворенні знань без змін) або *продуктивними* (передбачають трансформацію знань, зміни в структурі їх засвоєння, пошукові знання).

Останнім часом широкого застосування в навчальному процесі набули *електронні підручники*. Вони можуть бути доповненням до класичного підручника, замінити його цілком, тобто стати альтернативою друкованому підручнику.

За схемою викладу матеріалу виділяють кілька ***типів електронного підручника***:

- *текстовий підручник*;
- *гіпертекстовий* (виклад у вигляді «дерева»);
- *довідковий* (виклад матеріалу у вигляді довідника);
- *ігровий* (виклад матеріалу у вигляді ділової гри).

Навчальний матеріал у них може мати вигляд *статичний* (змінюється під впливом управлінських команд студента) і *динамічний* (змінюється під впливом програмного налаштування), *однокольоровий* і *багатокольоровий*, *без звукової підтримки*, *зі звуковою підтримкою*.

За характером взаємодії студента і комп'ютера виокремлюють підручники:

- *інформаційні* (виклад у класичному навчальному вигляді);
- *«запитання — відповідь»* (виклад з акцентуванням на окремі запитання, проблеми і задачі);
- *інформаційно-контролюючі* (чергування навчального матеріалу і перевірочних запитань);
- *зі зворотним інформаційним зв'язком* (інтерактивний підручник, що передбачає постійне оцінювання знань студента і рекомендації щодо подальшого «руху» матеріалами підручника);



- з пороговими рівнями контролю (перехід до наступної частини матеріалу тільки після опрацювання контрольних запитань).

Основна проблема використання електронних підручників полягає у складності читання великих текстів з монітора. З метою її подолання у підручниках використано два режими навчання: текстовий і звуковий.

Текстовий режим можна вважати вдосконаленим аналогом книги, а *звуковий* — аналогом добре проілюстрованої лекції або навчального відеофільму. У текстовому режимі матеріал запропоновано у вигляді гіпертексту, ілюстрованого графічною інформацією: схемами, графіками, діаграмами, картами, фотографіями, анімацією та відео.

У звуковому режимі відтворюється дикторський текст, який супроводжується озвученими слайд-шоу. Поєднання візуальної і аудіоінформації покращує ефективність навчання.

У навчальному процесі використовують **навчальні посібники** — навчальні видання, що доповнюють або частково (повністю) замінюють підручник, а також **методичні вказівки** — навчальні або виробничо-навчальні видання роз'яснень з певної теми, розділу або питань навчальної дисципліни, виду практичної діяльності.

Реалізація змісту освіти повинна допомогти випускникам ВНЗ визначити своє місце в житті, ефективно засвоїти свої професійні ролі, цілеспрямовано використовувати свій потенціал для професійної самореалізації.

Отже, підвищенню рівня готовності майбутніх фахівців вищих технічних навчальних закладів до педагогічної діяльності сприятиме розуміння, оперування і застосування в професійній педагогічній діяльності:

- основних категорій дидактики, структури навчально-пізнавального процесу;
- алгоритму діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу;
- закономірностей та принципів навчання у вищій школі;
- змісту освіти.



Підсумкові запитання і творчі завдання

1. Проаналізуйте основні категорії дидактики.
2. Назвіть складові процеси навчання у вищій школі.
3. Прокоментуйте структуру діяльності суб'єктів навчального процесу.
4. Окресліть закономірності і принципи навчання у вищій школі.
5. Розкрийте зміст освіти у вищій школі.
6. Відвідайте кілька занять з дисциплін вашого майбутнього фаху. Визначте їх тип та структуру. Як реалізовано на цих заняттях принципи навчання і форми організації навчально-пізнавальної діяльності студентів?
7. Проаналізуйте навчальну програму з дисципліни за своїм фахом і простежте, чи реалізовано в ній принципи навчання.

Тема 9. Організаційні форми, методи і засоби навчання у ВНЗ

Будь-яка програма викладання, будь-яка метода виховання, якою б гарною вона не була, якщо не перейша в переконання, залишається мертвою буквою, що насправді не має ніякої сили.

К. Ушинський

1. Форми організації навчання, види навчальних занять у вищій школі та методика їх проведення. Методи і засоби навчання у вищій школі.
2. Організація та методика проведення самостійної роботи студентів.
3. Організація та методика проведення практичної підготовки студентів.
4. Організація та методика проведення контрольних заходів. Система моніторингу якості освіти та навчального процесу у ВНЗ.
5. Методи і засоби навчання у вищій школі.



1. **Форми організації освітнього процесу, види навчальних занять у вищій школі та методика їх проведення**

*Вічним законом хай буде: вчити і вчитися
всьому через приклади, настанови
й застосування на практиці.*

Я.А. Коменський

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.) **навчальний процес** – система науково обґрунтованих організаційних, методичних і дидактичних заходів, спрямованих на реалізацію змісту освіти на певному рівні вищої освіти відповідно до державних стандартів освіти за допомогою обраної моделі його організації. Організація навчального процесу регламентується Положенням про організацію освітнього процесу у ВНЗ.

Навчальний процес у ВНЗ відбувається за такими **організаційними формами**:

- 1) навчальні заняття;
- 2) самостійна робота;
- 3) практична підготовка;
- 4) контрольні заходи.

Навчальні заняття. Основними видами навчальних занять у ВНЗ є лекція, лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття, консультація.

Лекція – це основна організаційна форма проведення навчального заняття, що є логічно вивершеним, науково обґрунтованим і систематизованим викладом певного наукового чи науково-методичного питання; ілюстрована за необхідності засобами наочності та демонстрацією результатів досліджень.

Лекція покликана формувати у студентів основи знань з певної наукової галузі, а також визначати напрям, основний зміст і характер усіх інших видів навчальних занять і самостійної роботи студентів із відповідної науки (дисципліни).

Лекція повинна охоплювати все нове, що є в законодавчих та інших нормативно-правових актах, у фаховій і навчальній літературі, висвітлювати динаміку змін та актуальні проблемні



питання. У процесі викладення лекційного матеріалу слід використовувати результати науково-дослідної роботи лектора і викладачів кафедри, лекція повинна мати проблемний характер.

Лектор, якому доручено читати курс лекцій, зобов'язаний перед початком відповідного семестру подати на кафедру складений ним конспект лекцій, контрольні завдання для проведення підсумкового контролю, передбаченого навчальним планом і програмою для певної науки (дисципліни).

Лектор, який вперше претендує на читання курсу лекцій, може бути зобов'язаний завідувачем кафедри до проведення проблемних лекцій за участю викладачів і наукових співробітників кафедри. Лектор зобов'язаний дотримуватися робочої навчальної програми з науки (дисципліни) з тем лекційних занять, але не обмежуватися в питаннях трактування навчального матеріалу, формах і засобах доведення його до студентів.

Лекція повинна бути структурована і містити вступ, основну частину і висновки (щоправда, ні загальну структуру лекції, ні її окремі частини не можна стандартизувати. Все залежить від творчості викладача). Вступ має бути коротким і виразним. У ньому викладач зосереджує увагу студентів на предмет лекції, її меті і завданнях, прикладному значенні. Більшу частину лекції відводять розкриттю основного змісту, передбаченого планом лекції. Завершується виклад лекції висновком.

Ефективність лекції значною мірою залежить від чіткості та послідовності розгортання її змісту. Цьому сприяє план, який доцільно повідомити на початку лекції або в кінці попередньої. Обсяг і зміст матеріалу відбираються відповідно до навчальної програми або підручника з навчальної дисципліни.

Отже, в процесі підготовки до лекції необхідно пам'ятати, що будь-яка лекція включає три **основні етапи**:

I – вступна частина: оголошення теми лекції (для запису студентами), плану лекції (3-4 пункти); формулювання мети та завдань лекції; стисла характеристика проблеми; характеристика стану її розробки; список літератури, навчальних джерел з теми (6-7 джерел).



II – викладення: докази, факти, аналіз понять, висвітлення подій, демонстрація доказів, аудіо-відеоматеріалів; характеристика різних думок; зв'язок з практикою; галузі застосування набутих знань.

III – висновки: формування загального висновку; установка та завдання для самостійної та пошукової роботи; методичні поради, відповіді на запитання.

Лекції відрізняються передусім за видами, метою та рівнем методичного забезпечення.

У педагогічній практиці вищої школи використовують такі **види лекцій:**

- вступна,
- інформаційна,
- оглядова,
- настановча,
- підсумкова.

Зазначені види лекцій можна читати, використовуючи різні *методи*: проблемний (проблемна лекція), діалогічний (бінарна лекція або лекція вдвох), наочності (лекція-візуалізація), пошуку помилок (лекція із запланованими помилками), запитань і відповідей (лекція-прес-конференція) лекція-бесіда або діалог з аудиторією тощо.

Проблемна лекція належить до активних методів навчання. На відміну від інформаційної лекції, під час якої студенти отримують готову інформацію, яку необхідно запам'ятати, на проблемній лекції нове подається як невідоме, яке слід «відкрити». Викладач, створивши проблемну ситуацію, спонукає студентів до пошуків її вирішення, крок за кроком підводячи до цілі. Проблемні лекції сприяють розвитку теоретичного мислення, пізнавального інтересу до предмета, забезпечують професійну мотивацію, корпоративність.

Лекція-візуалізація виникла як результат пошуку нових можливостей реалізації принципу наочності. Викладач на такій лекції використовує демонстраційні матеріали, форми наочності, які не лише доповнюють словесну інформацію, а й самі є носіями змістовної інформації. Підготовка такої лекції



полягає у реконструюванні, перекодуванні змісту лекції або її частини у візуальну форму для подання студентам через технічні засоби. Читання її зводиться до коментування підготовлених матеріалів. У візуальній лекції важливі візуальна логіка, ритм подання матеріалу, його дозування, майстерність і стиль спілкування викладача з аудиторією.

Бінарна лекція, або лекція-дискурс є продовженням і розвитком проблемного викладу матеріалу у діалозі двох викладачів, які моделюють реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома спеціалістами, наприклад, представниками двох різних наукових шкіл чи теоретиком і практиком. Перевагами такої лекції є актуалізація наявних у студентів знань, необхідних для розуміння діалогу та участі у ньому; створення проблемної ситуації, розгортання системи доведення тощо. Наявність двох джерел змушує порівнювати різні точки зору, приймати якусь з них чи формувати власну. Під час такої лекції виховують культуру дискусії, вміння вести діалог сучасного пошуку і приймати рішення. Підготовка бінарної лекції передбачає попереднє обговорення теоретичних питань її учасниками, їх інтелектуальну і особистісну сумісність; володіння розвинутими комунікативними вміннями; наявність швидкої реакції і здатність до імпровізації.

Лекція із задалегідь запланованими помилками передбачає визначену кількість типових помилок змістового, методичного, поведінкового характеру. Їх список викладач дає студентам на початку лекції і завданням студентів є фіксування цих помилок на полях конспекту впродовж лекції. На аналіз помилок викладач відводить 10—15 хвилин. Така лекція виконує стимулювальну, контрольну і діагностичну функції.

На **лекції-прес-конференції** викладач пропонує студентам письмово поставити йому запитання з названої ним теми. Протягом двох—трьох хвилин студенти формулюють запитання і передають їх викладачеві. Таку лекцію читають як зв'язний текст, у процесі якого дають відповіді на запитання. Її доцільно проводити на початку теми для виявлення інтересів групи або



потоків, їх установок, можливостей; в середині — для залучення студентів до вузлових моментів курсу і систематизації знань; у кінці — для визначення перспектив розвитку засвоєного змісту.

Для аналізу проведеної лекції необхідно спиратися на такі вимоги:

1. Оголошення мети лекції і належне її мотивування.
2. Доступність і науковість викладу.
3. Включення механізму зворотного зв'язку.
4. Повторення важливих теоретичних положень.
5. Завершення кожного питання лекції підсумком і мотивованим переходом до наступного.
6. Вміння і здатність керувати увагою студентів.
7. Емоційність викладу, яка досягається насамперед чіткою, живою, образною, інтонованою мовою викладача.
8. Налагодження контакту зі студентами.
9. Створення проблемних ситуацій.

Семінарське заняття – організаційна форма навчального заняття, де викладач організовує дискусію навколо попередньо визначених тем, до яких студенти готують тези виступів і презентації на підставі індивідуально виконаних завдань.

Підготовка студентів до семінарських занять. Якість проведення семінарських занять залежить від рівня підготовки студентів і викладачів. Існує три *форми підготовки студентів до семінарських занять*:

- 1) усі студенти готують повідомлення з основних питань;
- 2) кожен студент готує реферат на певну тему;
- 3) студент самостійно готує доповідь творчого характеру, яка містить елементи дослідницького характеру.

Усі форми підготовки студентів до семінарських занять дають змогу виявити не лише знання студентів і їх підготовленість до самостійної роботи, а й їхнє ставлення до навчання.

Підготовку до семінару здійснюють у кілька етапів: прослуховування лекції з теми семінару, підбір літератури, вивчення і конспектування рекомендованої літератури, складання тексту виступу (план, тези, доповідь), безпосередня участь у проведенні семінару.



На лекції студент повинен уважно вислухати оголошені викладачем питання, які розглядатимуть під час семінару. Опрацьовувати рекомендовану літературу слід заздалегідь. При цьому необхідно законспектувати весь матеріал, що дасть змогу правильно зорієнтуватися в інформації.

Відбираючи матеріал для виступу, потрібно враховувати його цінність, інформативність. Необхідно уникати перерахування фактів, оскільки нагромодження деталей перешкоджає переконливо вибудувати доведення, розкрити внутрішні зв'язки між явищами. Форма викладу матеріалу теж має бути чіткою, літературно грамотною, але без дослівних книжних висловлювань.

Підготовка і проведення семінарського заняття викладачем. Ефективність семінарського заняття значною мірою залежить від готовності викладача, що передбачає опрацювання літератури, рекомендованої студентам; необхідні записи для себе; ретельне продумування додаткових запитань, які можна і необхідно поставити студентам; вступного і заключного слова з окремих питань і теми загалом.

Важливо, щоб лекції і семінари вів один викладач. За цих умов можливі єдиний підхід до бачення окремих тем чи питань курсу, здійснення систематичного контролю за самостійною роботою студентів тощо. Істотну роль у процесі підготовки до семінарських занять відіграють наочні посібники (плакати, таблиці, карти і схеми, альбоми, окремі фото, діафільми, діапозитиви і кінофільми тощо).

Не менш важливими в організації семінарських занять є підведення підсумків, аналіз виступів окремих студентів і роботи всієї групи, оцінювання їхніх знань, умінь формувати і відстоювати свою точку зору, визначення конкретних завдань на наступне заняття.

Підсумкові оцінки за кожне семінарське заняття викладач вносить у журнал. Отримані студентами оцінки враховують при виставленні підсумку з навчальної дисципліни.

Вчені виокремлюють такі *види семінарських занять*:

- семінар-розгорнута бесіда,
- семінар-доповідь (повідомлення),



- семінар-розгорнута бесіда,
- обговорення рефератів і творчих письмових робіт,
- коментоване читання,
- семінар-розв'язування задачі,
- семінар-прес-конференція,
- семінар-«мозковий штурм».

Семінар-розгорнута бесіда. На такому семінарі тему поділяють на невеликі за обсягом, але органічно пов'язані між собою питання. Формулюють їх як пізнавальні, проблемні завдання. Виконання одного завдання є основою для виконання наступного. Це дає змогу залучити до обговорення максимум студентів. Доцільно заохочувати слухачів виступати з уточненнями і доповненнями. Цей вид семінару не передбачає письмових доповідей чи рефератів. Його структура: організація групи — вступне слово викладача — власне бесіда — підведення підсумків заняття.

Семінар-доповідь (повідомлення). Такий семінар потребує ґрунтовної підготовки, використання багатьох джерел. Інколи заздалегідь доцільно провести дослід, спостереження, обробити числовий матеріал. Доповідач послідовно викладає свої думки, аргументує їх вагомими фактами, ілюструє переконливими прикладами. Решта студентів уважно його слухають, щоб бути готовими до доповнень, підтверджуючи чи спростовуючи викладене. Цей вид семінару має значні педагогічні можливості, але для їх реалізації необхідна активність студентів.

З метою активізації студентів під час таких занять вдаються до системи опонування. Сутність її в тому, що, крім основного доповідача, виступають 1-2 опоненти. Усі повинні керуватися певними вимогами до відповідей: чіткість, повнота і точність викладу матеріалу на основі першоджерел і додаткової літератури; ілюстрування прикладами, фактами, цифрами; завершення відповіді логічним висновком; виклад літературною мовою; контакт доповідача з аудиторією тощо.

Опонент слухає відповідь, доповнює її, уточнює незрозумілі місця, висловлює свою думку зі спірних питань, оцінює відповідь. Після виступу опонентів виступають ще 4—5



студенти, а викладач підводить підсумок. Такий семінар часто набуває ознак дискусії.

Обговорення рефератів і творчих письмових робіт. Цей вид семінару за змістом і методикою близький до семінару-доповіді, передбачає взаєморецензування письмових робіт, ознайомлення з роботами і рецензіями на них, відбір кращих для обговорення на заняттях.

Коментоване читання. Як самостійне семінарське заняття його практикують рідко. Ефективне воно за необхідності опрацювати певну наукову роботу. Основне завдання коментованого читання полягає у формуванні в студентів вміння аналізувати і правильно тлумачити науковий текст.

Семінар-вирішення завдання. Доцільний такий семінар після засвоєння матеріалу з теми чи розділу курсу. Для цього підбирають такі завдання, щоб можна було на конкретних прикладах розкрити органічний зв'язок науки з життям, активізувати пізнавальну діяльність студентів, розвинути у них навички користування довідковою літературою, даними періодичної преси.

Семінар-прес-конференція. Кілька студентів готують доповіді за питаннями, передбаченими планом семінару. Після виступу доповідач відповідає на запитання.

Семінар-«мозковий штурм». Його мета — зініціювати максимум ідей для вирішення проблеми. Викладач формулює проблему у формі запитання. Обговорення починається з виступу студента, який за кілька хвилин повинен запропонувати власний спосіб вирішення проблеми. Запропоновані студентом ідеї в обмежений час обмірковують усі учасники семінару. Потім виступає інший студент і пропонує іншу ідею або розвиває попередню. Кожен учасник семінару може висловлювати власні думки.

Успіх такого семінару залежить від дотримання певних умов:

- недопущення критики суджень, пропозицій, тез у момент генерування ідей;
- стимулювання генерування значної кількості ідей за короткий проміжок часу («ланцюгова реакція»);



– чітка, зрозуміла всім постановка завдання.

Час проведення «мозкового штурму» не повинен перевищувати двох годин; відповіді, певні рішення під час заняття пропонують без аргументування.

Після генерації ідей проводять їх об'єктивізацію: фіксація всіх рішень, пропозицій, висловлювань, групування всіх ідей за змістом і призначенням, «звільнення» висловлювань від особистісних ознак шляхом стандартного записування ідей.

Критика запропонованих ідей починається на етапі *селекції*, тобто виділення за певною ознакою, і полягає у визначенні реальності пропозицій, значущості ідей за критеріями їх безпосередньої реалізації, виокремлення тих рішень, що вимагають конструктивного розроблення.

Спецсемінар, спецкурс проводять на старших курсах — це спеціально організоване спілкування науковців і початківців із певної проблеми. Успіх спецкурсу залежить від того, хто ним керує. Спецкурс набуває рис наукової школи, яка привчає студентів до колективного мислення, спільних зусиль для досягнення необхідної мети.

Практичне заняття – це організаційна форма навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень науки (дисципліни) і формує вміння та навички їх практичного застосування шляхом виконання практичних завдань. З окремих наук (дисциплін) практичні заняття можуть проводити з меншою, ніж академічна група, кількістю студентів.

Методика практичних занять може бути різною залежно від досвіду і методичних концепцій викладача. Важливо, щоб вона активізувала навчально-пізнавальну діяльність студентів, сприяла формуванню навичок та умінь, поглибленню знань із курсу.

Це передбачає продуману підготовку до практичної роботи викладача: перегляд програми, підручника, посібників, інструкцій і методичних розробок з теми практичної роботи, що дає змогу внести в роботу елементи нового, уточнити зміст звіту і контрольних запитань, перевірити готовність приладів,



установок і матеріалів, необхідних для практичної роботи; готовність лаборантів та обслуговуючого персоналу.

Проведення практичного заняття ґрунтується на попередньо підготовленому методичному матеріалі — тестах для виявлення ступеня оволодіння студентами теоретичними положеннями, завданнях різної складності для вирішення їх на занятті та необхідних дидактичних засобів. Важливою для успішного проведення практичних занять є підготовка інструкцій, методичних розробок. На початку кожного практичного заняття доцільно декілька хвилин відводити для перевірки готовності студентів до роботи.

Тематика і плани проведення практичних занять із переліком рекомендованої літератури заздалегідь доводять до відома студентів. Студенти з тематичним планом самостійно опрацьовують лекційний матеріал, рекомендовану літературу. За потреби — готують необхідні дидактичні матеріали і виконують домашні завдання.

Попередня підготовка передбачає інструктивні роботи (вступні заняття), на яких вивчають устаткування лабораторії чи майстерні і правила безпеки. Під час таких занять слід домогтися засвоєння студентами всіх правил поведінки у цих приміщеннях, користування устаткуванням і суворого дотримання їх у практичній роботі.

Єдиної методики проведення практичних занять не існує, кожен навчальний заклад використовує власні розробки. Однак основних положень дотримуються всі.

У процесі *проведення практичного заняття* можна виділити такі етапи:

I – викладач відповідає на запитання, які виникли у студентів в процесі виконання їх індивідуальних домашніх завдань.

II – викладач перевіряє теорію. Студенти пишуть невелику контрольну роботу (8-10 хв.). Проводять опитування.

III – викладач оголошує тему заняття, його мету і значення в курсі, розв'язує типову задачу, всі виконують практичну роботу.

IV – оголошується домашнє завдання.

V – підводяться підсумки.



У навчальному процесі використовують дві **форми проведення практичних робіт**:

— **фронтальна**, за якої після викладення на лекції теорії студенти виконують одночасно одну практичну роботу на однаковому обладнанні; у такому разі наявний єдиний план і однакова послідовність дій для всіх студентів групи;

— **індивідуальна**, за якої студенти, поділені на бригади, виконують різні за тематикою, змістом і планом практичні роботи. До такої форми вдаються за відсутності належної матеріальної бази для реалізації фронтальної роботи студентів.

Лабораторне заняття – це організаційна форма навчального заняття, на якому студенти під керівництвом викладача проводять експерименти чи дослідження в навчальних лабораторіях із використанням відповідного навчально-методичного забезпечення, устаткування, комп'ютерної техніки з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень відповідної науки (дисципліни), набувають практичних навичок з лабораторним устаткуванням, обладнанням, комп'ютерною технікою, методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі. Лабораторні заняття проводять зі студентами, кількість яких не перевищує половини академічної групи.

Успіх проведення конкретного лабораторного заняття залежить від його підготовки, яка охоплює: глибоке вивчення студентами теоретичного матеріалу; підготовку необхідної навчально-матеріальної бази і документації; підготовку викладача, обслуговуючого персоналу і студентів.

Підготовку до лабораторного заняття здійснюють у *кілька етапів*: попередня підготовка, початок роботи, її виконання, складання звіту і оцінювання роботи викладачем.

Попередню підготовку до роботи в лабораторії здійснюють у відведений для самостійної роботи час. Готуючись до неї, студент передусім повинен усвідомити її мету, засвоїти теоретичний матеріал, домогтися чіткого уявлення про фізичні та інші процеси, покладені в основу роботи приладів чи установок.



У відведений для самопідготовки час студент ознайомлюється в лабораторії з обладнанням, правилами техніки безпеки; особливо це стосується робіт з використанням електричних приладів, хімічних вибухових речовин тощо.

У лабораторіях повинно бути встановлено чергування лаборантів і викладачів, які могли б проконсультувати студентів при підготовці до лабораторної роботи.

Методика проведення лабораторного заняття. Успіх лабораторного заняття у вищій школі залежить не тільки від матеріального його забезпечення, а й від організування та методики його проведення.

Проведення заняття передбачає такі етапи: попередній контроль підготовленості студентів до виконання конкретної лабораторної роботи; виконання конкретних завдань відповідно до запропонованої тематики; оформлення індивідуального звіту; оцінювання викладачем результатів роботи студентів.

Таким чином, основна мета семінарського (практичного і лабораторного) заняття – розширення, поглиблення і деталізація теоретичних знань, отриманих студентами на лекціях і в процесі самостійної роботи, і спрямування їх на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, розвиток умінь і навичок, наукового мислення та усного мовлення студентів.

Індивідуальне навчальне заняття – це організаційна форма навчального заняття, яке проводять із окремими студентами для підвищення рівня їх підготовки і розкриття індивідуальних творчих здібностей. Індивідуальні навчальні заняття організують за окремим графіком, затвердженим завідувачем кафедри.

У ВНЗ можуть бути встановлені й *інші форми освітнього процесу і види навчальних занять.*

Наприклад, **контактне заняття (очна форма навчання)** – це організаційна форма навчального заняття, за якої викладач забезпечує активну роботу всіх учасників навчального процесу способом комбінування різних форм навчальних занять та інноваційних педагогічних технологій для максимального врахування індивідуальних запитів та інтересів академічної групи. Кожне контактне заняття передбачає обов'язкове



використання активних методів навчання і застосування інноваційних педагогічних технологій (лекція-дискусія, бінарна лекція, проблемна лекція, мозковий штурм, кейс-метод, бізнес-тренінг, реальні проекти, робота в малих групах, рольова гра та ін.).

Контактне заняття (заочна форма навчання) – заняття викладача зі студентами, яке передбачає гнучке поєднання (симбіоз) усіх сучасних форм проведення навчальних занять (лекцій, семінарських, практичних, лабораторних) і методів викладання: інтерактивно-комунікативні заняття з використанням мультимедійних засобів, предметні і міждисциплінарні тренінги, кейси, ситуаційні вправи, ділові ігри, дистанційні форми навчання тощо. Контактні заняття роблять навчальний процес гнучким з огляду на місце і час його проведення, вибір матеріалу і доступність до нього; дозволяють враховувати індивідуальні запити та інтереси студентів.

Консультація – це організаційна форма навчального заняття, під час якої студент одержує відповіді від викладача на конкретні запитання чи пояснення певних теоретичних положень або аспектів їх практичного застосування. Консультація може бути індивідуальною або проводитися для групи студентів залежно від того, чи викладач консулює студентів із питань, пов'язаних із виконанням індивідуальних завдань, чи з теоретичних питань науки (дисципліни). Обсяг часу, відведений викладачу для проведення консультацій із конкретної науки (дисципліни), встановлено в навчальному плані.

Індивідуально-консультативна робота – це форма організації навчальної роботи викладача зі студентами, яку здійснюють шляхом створення необхідних умов для виявлення і розвитку індивідуальних особливостей студента на основі особистісно-діяльнісного підходу. Індивідуально-консультаційну роботу проводять для посилення мотивації студентів до пізнавальної діяльності та спрямування її в потрібному руслі.



2. Організація та методика проведення самостійної роботи студентів

*Біда в тому, що для сприйняття чужої мудрості
необхідна передусім самостійна робота.*

Л.М. Толстой

Самостійна робота – різні види індивідуальної і колективної діяльності студентів, які її здійснюють на навчальних заняттях або в позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі.

Самостійність у здобутті знань передбачає оволодіння складними вміннями і навичками бачити зміст і мету роботи, по-новому підходити до питань, що вирішують, організовувати власну самоосвіту, розумову активність і самостійність, здатність до творчості.

Засади організації самостійної роботи студентів і проведення індивідуально-консультаційна (контактної) роботи викладачів зі студентами у ВНЗ визначено в Положенні про організацію самостійної та індивідуально-консультаційної роботи студентів і викладачів.

Метою СРС є засвоєння в повному обсязі робочої навчальної програми і послідовне формування у студентів самостійності як риси характеру, що відіграє суттєву роль у формуванні сучасного фахівця. У ході самостійної роботи студентів слід стати активним учасником навчального процесу, навчитися свідомо ставитися до оволодіння теоретичними і практичними знаннями, вільно орієнтуватися в інформаційному просторі. СРС – основний засіб оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Навчальний час, відведений для самостійної роботи студента, визначено у навчальному плані і він становить, як правило, не менше, як 1/3 і не більше, як 2/3 загального обсягу навчального часу, відведеного для вивчення конкретної науки (дисципліни). Навчальний матеріал із науки (дисципліни), передбачений робочою навчальною програмою для засвоєння студентом у



процесі самостійної роботи, виноситься на підсумковий контроль разом із навчальним матеріалом, який опрацьовували під час проведення аудиторних занять.

Самостійну роботу студентів здійснюють у таких формах:

1. Індивідуальні завдання.
2. Науково-дослідна робота студентів.
3. Самостійне вивчення.

Індивідуальне завдання – одна з форм самостійної роботи студентів, яка передбачає створення умов для реалізації творчих можливостей студентів і має на меті поглиблення, узагальнення і закріплення знань, які студенти одержують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці.

До індивідуальних завдань належать такі:

- підготовка рефератів, есе,
- виконання розрахункових, графічних робіт,
- оформлення звітів,
- аналіз практичних ситуацій,
- підготовка реферативних матеріалів із фахових публікацій,
- власні дослідження до конференцій,
- участь в олімпіадах тощо.

Складовою індивідуальних завдань є підготовка курсових і магістерських робіт, яку здійснюють відповідно до робочого навчального плану і вимог до їх змісту. Види індивідуальних завдань, терміни їх видачі, виконання і захисту встановлюються кафедрою у робочій навчальній програмі з науки (дисципліни).

Індивідуальні завдання виконують студенти самостійно з одержанням необхідних консультацій із боку науково-педагогічного працівника. Допускають випадки виконання робіт з комплексної тематики кількома студентами.

Курсова робота (проект) – це вид наукової роботи, що передбачає самостійне дослідження студентом актуальних проблем і теоретичне їх викладення відповідно до вимог щодо оформлення результатів наукових досліджень.

Теми курсових робіт (проектів) щорічно актуалізуються і затверджуються кафедрою. Мета, завдання і порядок виконання



курсів робіт (проектів), зміст та обсяг їх окремих частин, характер вихідних даних, а також інші вимоги наведено в методичних вказівках, які розробляють кафедри.

Керують курсовими роботами (проектами) найбільш кваліфіковані науково-педагогічні працівники. Захист курсової роботи (проекту) проводять публічно перед комісією у складі 2–3 викладачів кафедри, у тому числі і керівника курсової роботи.

Студент, який без поважної причини не подав курсову роботу у визначений термін або не захистив її, вважається таким, що має академічну заборгованість. Курсові роботи зберігають на кафедрі впродовж одного року, а потім роботи утилізують на підставі спеціального акта, який підписує комісія у складі 3 працівників кафедри.

Аналітичні огляди, тестові завдання, інші індивідуальні завдання — це завдання, які сприяють поглибленню і розширенню теоретичних знань студентів із окремих тем наук (дисциплін), розвивають навички самостійної роботи з навчальною і науковою літературою.

Контрольні роботи, що виконують під час самостійної роботи студенти, — це індивідуальні завдання, які передбачають самостійне виконання студентом певної практичної роботи на основі засвоєного теоретичного матеріалу.

Науково-дослідна робота — це форма організації наукової та дослідної роботи студентів, за якої їх залучають до активної самостійної (або під керівництвом викладача) науково-дослідної діяльності для формування наукового світогляду, розвитку науково-дослідних умінь, навичок творчого вирішення практичних завдань; це форма сприяння молодим дослідникам в опануванні методології та методів наукового пошуку.

Науково-дослідна робота студентів у ВНЗ відбувається за трьома основними напрямками:

- науково-дослідна робота у навчальному процесі;
- науково-дослідна робота студентів у позанавчальний час;
- науково-організаційні заходи — конференції, конкурси, олімпіади та ін.

Науково-дослідна робота студентів у навчальному процесі є обов'язковою і визначається навчальними планами і робочими



навчальними програмами (спеціальні лекційні курси з основ наукових досліджень, різні види навчальних занять з елементами наукових досліджень тощо). Виконання науково-дослідної роботи у процесі вивчення навчальних дисциплін відбувається за умов оптимального співвідношення репродуктивних і творчих завдань, індивідуальних і колективних форм організації процесу навчання, максимального насичення занять ситуаціями спільної творчої діяльності.

Науково-дослідна робота студентів у позанавчальний час є продовженням навчально-дослідної роботи й ефективним засобом об'єктивного вияву обдарованої студентської молоді, реалізації її творчих здібностей, стимулювання потреби у творчому оволодінні знаннями, активізації навчально-пізнавальної діяльності.

Науково-організаційні заходи – це конференції, конкурси, олімпіади тощо.

Самостійне вивчення – це засвоєння студентами тем, що вивчають самостійно.

Можна виділити такі *види самостійного вивчення*:

- 1) самостійні роботи для вивчення конкретного питання;
- 2) самостійні роботи з першоджерелами;
- 3) самостійні роботи для опрацювання додаткових джерел;
- 4) позааудиторна робота;

Для успішного засвоєння студентами тем, що вивчають самостійно, по-перше, необхідно навчити працювати студентів з літературою; по-друге, проконтролювати виконання завдань і рівень якості знань з самостійного вивчення.

І.Рекомендації щодо роботи з літературою. Опрацювання матеріалу потрібно починати з прочитання всього тексту параграфу, дотримуючись таких правил:

1. Зосередитись на тому, що читаєш.
3. Виділити суть прочитаного, відкидаючи дрібниці.
4. Зрозуміти думку автора чітко і ясно. Це допоможе виробити і власну думку.
5. Мислити послідовно і обережно.



6. Уявити те, що читаєш.

У процесі роботи над темою тлумачення незнайомих слів і спеціальних термінів знаходити у словнику іншомовних слів і в спеціальних довідниках професії.

Незрозумілі місця, фрази, вирази перерхитувати декілька раз, щоб зрозуміти їх суть.

У тексті зустрічаються окремі слова, фрази або цілі речення, що виділені курсивом, жирним шрифтом, або набрані в розрядку. Це говорить про те, що автор акцентує нашу увагу на основному.

Після прочитання тексту необхідно:

1. Виділити головну думку автора.
2. З'ясувати основні питання тексту.
3. Усвідомити зв'язок між теоретичними положеннями і практикою.
4. Засвоїти прочитане.
5. Пов'язати нові знання з попередніми у даній галузі.
6. Перейти до заключного етапу засвоєння і опрацювання записів.

Записи необхідно починати з назви теми та посібника, зазначивши його вихідні дані. Якщо це журнал, то рік і номер видання, заголовок статті.

Після чого скласти план, тобто короткий перелік основних питань тексту в логічній послідовності.

План може бути простий або розгорнутий, більш поглиблений, особливо при опрацюванні додаткової літератури з теми.

Після складання плану необхідно перейти до *текстування записів*. Записи слід вести розбірливо і чітко. Вони можуть бути короткі або великі залежно від рівня знань студента, багатства його літературної і професійної лексики, навиків самостійної роботи з літературою. По мірі кропіткої і систематичної роботи записи повинні мати тезисний характер і бути логічно послідовними.



Для зручності користування записами необхідно залишати поля для заміток і вільні рядки для доповнень. Записи не повинні бути одноманітними. В них треба виділяти важливі місця, основні слова, які акцентуються різним шрифтом або різним кольором шрифтів, підкреслюванням, замітками на полях, рамками, стовпчиками тощо.

Записи можуть бути у вигляді *конспекту, простих або розвинутих тез, цитат, виписок, систематизованих таблиць, графіків, діаграм, схем.*

Конспект (лат. – огляд) – це коротка, стисла, послідовно викладена за текстом універсальна форма запису основного змісту прочитаного, яка може супроводжуватися різними вищезгаданими записами.

Складання конспекту зводиться до коротких записів змісту кожного заголовка плану. Всі питання плану повинні бути пов'язані між собою.

Виписки використовують за необхідності викладання найбільш важливих місць, фактів, цифрових даних, точного формування правил і законів.

Цитата (лат. – визнавати) – це послідовний вислів, яким підкреслюється положення тексту. Вона зберігає гостроту висловлювання автора, виписується послідовно, грамотно і вказується джерело цитати.

Важливим елементом конспектування є вміння використовувати ілюстровані роботи (схеми, графіки, діаграми) і систематизовані таблиці. Основним недоліком у цьому питанні є механічне виконання ілюстрацій, що не пов'язані з текстовим матеріалом.

Викладач повинен акцентувати увагу студентів на необхідності виконання та значенні графічних зображень і систематизованих таблиць, навчити їх самостійно складати, аналізувати і користуватись при теоретичних викладках матеріалу. Наприклад, при вивченні кровообігу у тварин можна обмежитись малюнком без текстуальних записів.

Складання тематичних графічних зображень і таблиць сприяє кращому засвоєнню однорідних явищ, дозволяє простежити за розвитком одного і того ж явища, тобто охопити увесь



навчальний матеріал теми. Систематизовані таблиці дозволяють студентам узагальнити набуті знання, аналізувати одержану інформацію.

Складання ілюстрованих матеріалів проявляє творчу і свідому активність студента в оволодінні знаннями, виробляє у майбутнього спеціаліста практичні вміння і навички до самостійної, вдумливої праці. Навички конспектування виробляють уміння студента до написання рефератів.

Реферат (лат. – робити доклад, повідомляти) – це короткий виклад змісту певної книги, теми, чи окремого питання прочитаного джерела. Реферат викладають у вигляді вільного запису своїми словами, дотримуючись послідовності фактів згідно з джерелами і супроводжуючи текст виписками, цитатами, ілюстративними матеріалами.

Потрібно привчити студентів користуватись значною кількістю джерел для написання реферату з того чи іншого питання. Це дасть можливість глибше висвітлювати тему і навчитись зіставляти вислови, думки, цифрові дані різних авторів, різних років видання, що сприяє виробленню власної думки студента і є рушійним фактором до навиків елементів дослідницького мислення.

Контроль за самостійною роботою студентів виконує функції:

- *коригувальну* (полягає у своєчасному виявленні помилок);
- *стимульовальну* (є своєрідним зовнішнім поштовхом до діяльності).

До ефективних форм контролю за самостійною роботою студентів відносять:

1. *Рефлексивний контроль* — контроль у формі обміну думками між студентом і викладачем у рівноправному діалозі. Студент інформує викладача про шляхи пошуку і конкретизації проблем. Викладач уточнює окремі нюанси цих шляхів, намагаючись визначити неточності і помилки, щоб підказати студентові, відкоригувати його дії.



2. *Індивідуальні співбесіди.* Їх проводять за навчальним розкладом і в позанавчальний час. Така форма контролю доцільна зі студентами, які пропустили одне чи кілька навчальних занять або отримали незадовільну оцінку, відстають у навчанні. Вивчивши рівень підготовки таких студентів і причини їх відставання, викладач повинен розробити та запропонувати індивідуальні завдання і періодично контролювати їх виконання.

Для проведення такої співбесіди викладач повинен дати студентам конкретне завдання і визначити літературу, з якою студентів слід ознайомитись. До тем, які пропонують студентам для самостійного опрацювання, повинні бути підготовлені відповідні методичні вказівки.

3. *Письмові завдання і контрольні роботи.* Письмові завдання практикують тоді, коли студент пропустив заняття курсу, що зобов'язує студента самостійно опрацювати пропущені теми. Контрольні роботи доцільно проводити після вивчення однієї чи кількох тем курсу. Їх результати можуть враховувати під час проведення заліку чи іспиту з навчальної дисципліни.

4. *Реферати.* У процесі написання реферату студент може звертатися до викладача з різними запитаннями. Викладач, консультуючи студента, виявляє рівень його знань з певної теми.

5. *Ділова гра.* Використовують її під час обговорення питань, які потребують експертної оцінки або виконання ролі. Кожен студент може виступати у ролі експерта з якоїсь проблеми, заздалегідь самостійно вивчивши додаткові матеріали.

6. *Колоквіуми.* Їх результативність залежить від чіткої організації: визначення переліку тем, які виносять на обговорення, та необхідної спеціальної літератури, своєчасне доведення їх до відома студентів. Під час самостійної підготовки студентів до колоквіуму викладач за потреби консультує їх, спрямовуючи пізнавальну діяльність студентів на усвідомлення сутності матеріалу і



виявлення знань. Колоквіум доцільно проводити з невеликою групою студентів, що забезпечує їх активність не тільки під час підготовки до нього, а й у процесі його проведення.

3. Організація та методика проведення практичної підготовки студентів

Теорія без практики – це рюкзак з підручниками з плавання за спиною потопуючого

Обов'язковий компонент навчального процесу – систематично поновлювати свої знання і творчо їх застосовувати в практичній діяльності. Мета практики – оволодіння студентами сучасними методами, формами організації роботи за майбутньою професією; формування на базі одержаних у ВНЗ знань, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних ринкових і виробничих умовах; виховання потреби систематично поновлювати свої знання і творчо їх застосовувати в практичній діяльності; стажування і практичне, творче застосування набутих знань і умінь для здійснення економічної діяльності, розвиток навичок науково-дослідної роботи і вирішення прикладних завдань.

Види практик. У ВНЗ студенти проходять *навчальну, навчально-виробничу і виробничу практику.*

Навчальна практика має на меті поглибити і закріпити теоретичні знання студентів, виробити навички практичної і дослідницької роботи, ознайомити із сучасним обладнанням. Її проводять на молодших курсах, як правило, в майстернях, лабораторіях, на різних навчальних полігонах, в навчально-дослідних господарствах, у клініках та інших навчально-допоміжних підрозділах ВНЗ. Форми проведення навчальної практики можуть бути різними: екскурсія на підприємство чи в установу, самостійне вивчення їх діяльності шляхом спостереження чи бесід з працівниками, практична робота на виробництві на робочому місці тощо.



Навчально-виробнича практика має своїм завданням ознайомити студента з його майбутньою спеціальністю шляхом виконання обов'язків дублера, помічника фахівця. Це дає змогу глибше проникнути у зміст і технологію майбутньої професійної діяльності.

Виробничу практику проходять студенти старших курсів. У процесі цієї практики вони виконують за спеціальністю весь цикл основних робіт, перебуваючи на робочих місцях, вивчаючи значну за обсягом ділянку виробництва і набуваючи навичок організування, управління і контролю. Під час переддипломної практики студенти готують матеріали до дипломного проекту або дипломної роботи.

З метою глибшого ознайомлення практикантів із виробництвом організовують екскурсії на підприємство чи в установу, які завершуються узагальнюючими бесідами з керівниками. Під час виробничої практики спеціалісти-виробничники читають лекції з питань, які стосуються специфіки виду виробництва і нових досягнень техніки, а також з питань економіки організації і управління на основі досвіду підприємства.

Керівництво за місцем виробничої практики покладається на кваліфікованих спеціалістів виробництва. Викладачі, призначені керівниками виробничої практики, заздалегідь складають і узгоджують її програму з керівниками виробництва, при цьому звертаючи особливу увагу на графік руху практикантів на робочих місцях відповідно до вимог програми.

Після закінчення виробничої практики студенти складають і здають звіти про виконання програми практики. До звіту додають технічні матеріали: рисунки, креслення, фотографії, схеми, таблиці, зразки матеріалів, виробів тощо.

Керівник виробничої практики перевіряє звіт, після чого практикант складає залік, найчастіше у формі захисту звіту в комісії за місцем практики або у вищому навчальному закладі. Залік оцінюють за чотирибальною системою (відмінно, добре, задовільно, незадовільно), при цьому враховується характеристика і оцінка роботи студента керівником практики від підприємства. У разі незадовільної оцінки виробничої



практики призначають повторне її проходження в індивідуальному порядку.

Усі види практик починаються конференціями, під час яких відповідальний за практику викладач і представники кафедр роз'яснюють студентам завдання практики, графік і об'єкти її проведення, розподіл за ними груп студентів і закріплення консультантів-представників кафедр і виробництва. Завершується виробнича практика також конференцією, на якій студенти обмінюються досвідом. Керівники практики, представники кафедр і виробництва вказують на шляхи вдосконалення її проходження і професійної підготовки студентів.

Практичну підготовку осіб, які навчаються у ВНЗ, здійснюють шляхом проходження ними практики на підприємствах, в установах та організаціях згідно з укладеними ВНЗ договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку. Керівники підприємств, установ та організацій зобов'язані забезпечити створення належних умов для проходження практики на виробництві, дотримання правил і норм охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії відповідно до законодавства. Проходження практики студентом здійснюється відповідно до законодавства.

Організація практичної підготовки студентів регламентується Положенням про організацію практики студентів у ВНЗ та іншими внутрішніми нормативними документами.

4. Організація та методика проведення контрольних заходів у ВНЗ

Щастя цілого людства не варте однієї сльозинки дитини.

Ф. Достоевський

Уміння зберегти набуте не менш важливе, аніж уміти набути.

Овідій

Контрольні заходи – дидактичний засіб управління навчанням, спрямований на забезпечення ефективності формування знань, умінь і навичок, використання їх на практиці,



стимулювання навчальної діяльності студентів, формування у них прагнень до самоосвіти.

Контрольні заходи включають підсумковий і поточний контроль. Порядок поточного і підсумкового оцінювання знань студентів ВНЗ здійснюють відповідно до Порядку оцінювання знань студентів.

Поточний контроль (ПК) застосовують з метою перевірки знань із окремих складових навчальної програми з певної науки (дисципліни): матеріалу, викладеного на лекціях; питань, розглянутих та обговорених на семінарських (практичних, лабораторних, індивідуальних) заняттях або контактних заняттях; матеріалу, опрацьованого самостійно.

Завдання поточного контролю – перевірка розуміння і засвоєння певного матеріалу, вироблених навичок проведення розрахункових робіт, умінь самостійно опрацьовувати тексти, здатності осмислити зміст теми чи розділу, умінь публічно чи письмово представити певний матеріал (презентація).

Підсумковий контроль проводять для оцінки результатів навчання на певному рівні вищої освіти або на його окремих завершених етапах.

Види підсумкового контролю. Підсумковий контроль включає екзамен, диференційований залік, залік і державну атестацію.

Екзамен – це форма оцінки підсумкового засвоєння студентами теоретичного і практичного матеріалу з окремої науки (дисципліни), який проводять як контрольний захід у письмовій чи усній формах, за екзаменаційними білетами, складеними за програмою науки (дисципліни) і затвердженими кафедрою. Завдання екзамену – перевірка розуміння студентом програмного матеріалу в цілому, логіки та взаємозв'язків між окремими розділами, здатності творчого використання накопичених знань, уміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми науки (дисципліни) тощо.

Диференційований залік – це форма підсумкового контролю, що полягає в оцінці засвоєння студентом навчального матеріалу з певної науки (дисципліни) і на підставі результатів виконаних індивідуальних завдань.



Залік – це форма контролю, що передбачає оцінку засвоєння студентом навчального матеріалу винятково на підставі результатів поточної успішності студентів.

Колоквіум — «мікрозалік» — це вид семінарського заняття, де опитування не добровільне, як на звичайному семінарі, а обов'язкове. Студентів заздалегідь попереджають про необхідність підготовки, про вимоги до відповіді. Відповіді на колоквіумах не можуть набувати форми дискусії. Функція колоквіуму — контрольне повторення теми або розділу.

Атестація студента – це встановлення відповідності засвоєних здобувачами вищої освіти рівня й обсягу знань, умінь, інших компетентностей до вимог стандартів вищої освіти. У ВНЗ атестацію студентів на бакалаврському рівні вищої освіти проводять у формі екзаменів із нормативних наук професійної підготовки в обсязі діючих робочих навчальних програм; на магістерському рівні вищої освіти – у формі захисту магістерської роботи (проєкту). Основні вимоги до проведення атестації студентів визначено в Положенні про екзаменаційні комісії атестації осіб, які здобувають ступінь бакалавра чи магістра.

Методи контролю. Кожна з форм контролю має особливості й залежить від мети, змісту, методів і характеру навчання. Контроль здійснюють за допомогою таких методів:

Усне опитування допомагає контролювати не лише знання, а й вербальні здібності, сприяє виправленню мовних помилок. Відтворення матеріалу сприяє кращому запам'ятовуванню, активному використанню наукових понять, що не можливо без достатнього застосування їх у мові.

Письмові роботи допомагають з'ясувати рівень засвоєння матеріалу, проте слід запобігти списуванню.

Захист курсових і магістерських робіт сприяє зростанню самостійності студентів, формуванню їх як майбутніх спеціалістів.

Тестовий контроль. Для визначення рівня сформованості знань і вмінь із навчальної дисципліни користуються методом тестів. Виокремлюють *тести відкритої форми* (із вільно



конструйованими відповідями) і *тести закритої форми* (із запропонованими відповідями).

Тести відкритої форми передбачають короткі однозначні відповіді, які ґрунтуються переважно на відтворенні вивченого матеріалу, або складні (комплексні) відповіді, які потребують розвинутого логічного мислення, вміння аналізувати.

Тести закритої форми передбачають вибір відповіді з певної кількості варіантів. Серед таких тестів виокремлюють *тест-альтернативу*, *тест-відповідність*:

Тест-альтернатива вимагає вибору однієї з двох запропонованих відповідей. Застосовують його під час контролю таких показників засвоєння, як уміння визначати використання фактів, законів, підводити під поняття, встановлювати причину певного явища. Недолік цього виду тесту полягає в тому, що він не дає змоги вільно конструювати, формулювати відповідь. Його перевагою є те, що він допомагає швидше орієнтуватися в матеріалі, знаходити спільне та відмінне у явищах, легше класифікувати конкретні явища за певними видами.

Тест-відповідність, як правило, складається з двох частин, між якими слід встановити відповідність. Застосовують його для виявлення таких результатів засвоєння, як уміння визначати використання речовин, апаратів, процесів, встановлювати зв'язок між абстрактним і конкретним поняттями, класифікувати їх тощо. Перевага тестів-відповідностей полягає у компактній формі завдання, завдяки якій протягом короткого часу вдається перевірити засвоєння великого обсягу навчального матеріалу. Недоліком є обмеженість безпосередньої мети контролю і ускладнення при доборі матеріалу.

Доцільним є проведення тестової перевірки кожної теми навчальної дисципліни з усіх основних її питань.

Програмований контроль. Реалізується він шляхом пред'явлення всім студентам стандартних вимог, що забезпечується використанням однакових за кількістю і складністю контрольних завдань, запитань. При цьому аналіз відповіді, виведення і фіксація оцінки можуть здійснюватися за допомогою індивідуальних автоматизованих засобів.



Порядок проведення семестрових екзаменів. Семестрові екзамени проводять за розкладом, який доводять до відома студентів за місяць до початку екзаменаційної сесії. Іспит проводять за екзаменаційними білетами, які складають кафедри відповідно до вимог діючого Порядку оцінювання знань студентів.

Екзамени проводить викладач або екзаменаційна комісія, до складу якої входить лектор і викладачі, що ведуть семінарські (практичні, лабораторні) чи контактні заняття з відповідної науки (дисципліни), співробітники кафедри.

Склад комісії затверджує завідувач кафедри. Кожен екзаменаційний білет має номер, а також може мати позначку із вказаним рядом і місцем, на якому перебуває студент під час екзамену, де проводять іспит (наприклад, № 5.4 – ряд 5 місце 4). Номер білета записують до відомості і в бланк письмової роботи. Нумерацію екзаменаційних білетів проводять на кафедрі.

Студенти займають місце в аудиторії за номерами екзаменаційних білетів. Змінювати місце після одержання білета заборонено. Після завершення організаційного етапу екзаменатор потоку оголошує час початку і закінчення екзамену. Після цього виходити студентам з аудиторії заборонено. Тривалість екзамену – 3 академічні години. Виконання студентами екзаменаційного завдання повинно бути самостійним. За використання заборонених додаткових джерел і засобів зв'язку чи підказок студент складе екзамен повторно.

Після завершення екзамену письмові відповіді разом із екзаменаційними білетами й індивідуальними навчальними планами студента приймає від кожного студента екзаменатор чи член екзаменаційної комісії. Перевіряє роботи екзаменатор, яким є лектор.

За рішенням кафедри до перевірки робіт можуть залучатися інші члени екзаменаційної комісії. Перевірку екзаменаційних робіт студентів проводять тільки в приміщеннях ВНЗ: на кафедрі, у навчально-консультативному пункті чи в спеціально виділеній аудиторії. Якщо викладачеві, який перевіряє екзаменаційні роботи, необхідна перерва, екзаменаційні роботи



зберігають на кафедрах або у деканатах в умовах обмеженого доступу. Доступ до екзаменаційних робіт у такому випадку має тільки викладач, який перевіряє екзаменаційні роботи. Перевірену роботу підписує екзаменатор. Результати перевірки фіксує екзаменатор в екзаменаційній відомості.

У разі одержання позитивної оцінки бали заносять до індивідуального навчального плану студента згідно з діючим Порядком оцінювання знань студентів. Оголошення результатів екзамену і видача індивідуальних навчальних планів студента з оцінками здійснює екзаменатор не пізніше дня, що передує наступному екзамену за розкладом. Перевірені екзаменаційні роботи передають до деканату разом з оформленими екзаменаційними відомостями. Роботи зберігають три місяці, після цього утилізують за встановленим порядком. Інші організаційні питання пов'язані з проведенням екзамену вирішує екзаменатор.

Апеляція щодо результатів підсумкового контролю знань студентів – складова організаційного забезпечення навчального процесу, яка проводиться для визначення об'єктивності виставленої оцінки. Головне завдання апеляційної процедури – подолання елементів суб'єктивізму під час оцінювання знань студентів, уникнення непорозумінь і спірних ситуацій, створення найсприятливіших умов для розвитку і реального забезпечення законних прав та інтересів особи, що навчається.

Основні засади організації проведення апеляції результатів підсумкового контролю знань визначено в Положенні про апеляцію результатів підсумкового контролю у формі іспиту. Ліквідація академічних заборгованостей студентів у ВНЗ регламентується Порядком ліквідації академічних заборгованостей студентів. Академічна заборгованість з певної науки (дисципліни) виникає в разі одержання студентом оцінки «незадовільно» за результатами підсумкового оцінювання.

Система моніторингу якості освіти та навчального процесу у ВНЗ. Система моніторингу якості освіти та навчального процесу у ВНЗ містить: *ректорський контроль, електронний журнал обліку навчальної роботи студентів академічної групи.*



Ректорський контроль – особливий вид внутрішнього контролю рівня знань, вмінь і навичок студентів університету, метою якого є встановлення рівня ефективності використання різних форм і методів викладання науково-педагогічними працівниками наук (дисциплін); отримання інформації про характер пізнавальної діяльності, рівень самостійності та активності студентів; оцінка залишкового рівня знань із науки (дисципліни) з подальшим аналізом та узагальненням; належна підготовка для проходження ліцензійних і акредитаційних процедур і забезпечення максимально об'єктивного оцінювання знань студентів; перевірка якості навчального процесу на кафедрах і рівня викладання наук (дисциплін) окремими науково- педагогічними працівниками. Порядок проведення ректорського контролю регламентується *Положенням про організацію ректорського контролю якості знань студентів*.

Електронний журнал обліку навчальної роботи студентів академічної групи забезпечує відстеження та аналіз поточної успішності студентів на кафедрах і факультетах для прийняття відповідних рішень про удосконалення навчального процесу і підвищення якості підготовки фахівців в університеті. Робота електронного журналу обліку навчальної роботи студентів академічної групи регламентується *Положенням про електронний журнал обліку навчальної роботи студентів академічної групи*.

Організаційно-методичне забезпечення освітнього процесу. До складу навчально-методичних документів ВНЗ входить:

- навчально-методичний комплекс спеціальності;
- стандартизований пакет методичного забезпечення з кожної науки (дисципліни).

Навчально-методичний комплекс кожної спеціальності містить:

- освітню (освітньо-професійну чи освітньо-наукову) програму;
- засоби діагностики якості вищої освіти;
- навчальний план;
- робочий навчальний план;



- робочі навчальні програми з усіх нормативних наук і вибіркових дисциплін;
- програми виробничої, педагогічної, переддипломної практик;
- наукова, навчальна і навчально-методична література;
- інструктивно-методичні матеріали до лекційних, семінарських, практичних і лабораторних занять і контактних занять;
- індивідуальні семестрові завдання для самостійної роботи студентів з наук (дисциплін);
- контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять;
- контрольні роботи з наук (дисциплін) для перевірки рівня засвоєння студентами навчального матеріалу;
- методичні матеріали для написання курсових робіт (проектів);
- інші матеріали, які визначає Науково-методична рада ВНЗ, кафедра, викладач.

Стандартизований пакет методичного забезпечення з кожної науки (дисципліни) розробляють викладачі кафедри і він містить:

- робочу навчальну програму науки (дисципліни); – підручники і навчальні посібники;
- інші навчально-методичні видання, включаючи практикуми, тренінги, збірники кейсів;
- паспорт науки (дисципліни);
- конспекти лекцій з науки (дисципліни);
- комплекс контрольних робіт (ККР) для визначення залишкових знань з науки (дисципліни), завдань для обов'язкових контрольних робіт;
- методичні матеріали щодо змісту та організації самостійної роботи студентів, поточного і підсумкового контролю їх знань / навчально-методичні матеріали до дисциплін магістерських програм;
- екзаменаційні білети;
- інші матеріали.



5. Методи і засоби навчання у вищій школі

Метод (*буквально шлях до чогось*) означає спосіб досягнення мети, певним чином упорядковану діяльність.

Методом навчання називають спосіб упорядкованої взаємозв'язаної діяльності викладача, направленої на рішення завдань виховання і розвитку студентів у процесі навчання.

Слід виділити три основні **групи методів навчання**:

1. Методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності:

До словесних методів навчання відносять:

- лекцію,
- бесіду,
- розповідь,
- пояснення,
- навчальну дискусію тощо.

В процесі їхнього роз'яснення викладач за допомогою слова викладає, пояснює навчальний матеріал, а студенти, слухаючи, запам'ятовують і осмислюють, активно його сприймають і засвоюють.

Розповідь. Цей метод припускає усний виклад навчального матеріалу, який не переривається запитаннями.

Лекція. Як один із словесних методів навчання навчальна лекція припускає усне викладення матеріалу, що відрізняється більшим об'ємом, ніж розповідь, великою складністю логічних побудов, образів, доказів і узагальнень. Лекція, як правило, займає все заняття.

Бесіда. Метод бесіди припускає розмову викладача зі студентами. Бесіда організується з допомогою продуманої системи питань, що поступово підводять студентів до засвоєння системи фактів, нового поняття або закономірності.

Навчальна дискусія. Навчальна дискусія є публічним обговоренням важливого питання і передбачає обмін думками між студентами і викладачем або між студентами.

Наочні методи:

- ілюстрування,
- демонстрування,



- самостійне спостереження.

Практичні методи навчання:

- вправи,
- лабораторні роботи,
- практичні роботи,
- графічні роботи,
- експеримент,
- виробнича практика тощо.

2. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:

- ділові та рольові (драматизація) ігри,
- дискусії і диспути,
- студентські наукові конференції,
- створення ситуації емоційно-моральних переживань,
- створення ситуації пізнавальної новизни та зацікавленості (метод цікавих аналогій, ефект здивування, зіставлення наукових і життєвих (побутових) пояснень явища тощо).

3. Методи контролю і самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності (методи усного контролю:

- індивідуальне опитування,
- фронтальне опитування,
- усні заліки,
- колоквіуми,
- іспити,
- усне програмоване опитування;

методи письмового контролю:

- контрольні письмові роботи,
- письмові заліки,
- письмові іспити,
- програмовані письмові роботи;

методи лабораторно-практичного контролю:

- контрольні лабораторні роботи,
- контроль за допомогою комп'ютера (навчально-контрольні програми);

методи самоконтролю:

- самостійний пошук помилок,



- уміння самостійно оцінювати свої знання,
- визначати пріоритетні напрями власного навчального процесу,
- самоаналіз і тощо.

Засоби навчання – це різноманітні матеріали і знаряддя навчального процесу, завдяки яким більш успішно і за короткий час досягаються визначені цілі навчання. В науці немає загальноприйнятої класифікації дидактичних засобів.

До засобів навчання належать:

- підручники,
- навчальні посібники,
- дидактичні матеріали,
- технічні засоби (ТЗН),
- обладнання,
- станки,
- навчальні кабінети,
- лабораторії,
- ЕОМ,
- ТБ та інші засоби масової комунікації.

Засобами навчання можуть також слугувати реальні об'єкти, виробництво, споруди.

Дидактичні засоби, як і методи, форми, є частиною педагогічної системи. Вони виконують такі *основні функції*:

- інформаційну,
- засвоєння нового матеріалу,
- контрольну.

Вибір засобів навчання залежить від дидактичної концепції, мети, змісту, методів і умов навчального процесу.

1. *Словесні* : підручники, навчальні посібники тощо.

2. *Прості візуальні засоби*: реальні предмети, моделі, картини тощо.

3. *Механічні візуальні пристрої*: діаскоп, мікроскоп, кодоскоп та інші.

4. *Аудіальні засоби*: програвач, магнітофон, радіо.

5. *Аудіовізуальні*: звуковий фільм, телебачення, відео.



6. *Засоби, які автоматизують процес навчання:* лінгвістичні кабінети, комп'ютери, інформаційні системи, телекомунікаційні мережі.

Узагальнення вивченого: на сучасному етапі соціальних і технологічних перетворень однією з вимог до всіх учасників навчального процесу у ВНЗ є готовність майбутнього викладача вищої технічної школи до організації освітнього процесу у відповідних організаційних формах та використання відповідних методів, контрольних заходів, системи моніторингу якості освіти та навчального процесу у ВНЗ.

Підсумкові запитання і творчі завдання

1. Назвіть форми організації навчання у вищій школі.
2. Проаналізуйте види навчальних занять у вищій школі.
3. Обґрунтуйте використання методів навчання у вищій школі.
4. Назвіть засоби навчання у вищій школі.
5. Окресліть контрольні заходи вищої школи.
6. Проаналізуйте систему моніторингу якості освіти та навчального процесу у ВНЗ.
7. Доведіть необхідність застосування методів стимулювання студентів до навчання.
8. Наведіть приклад, як узгоджуються методи і засоби навчання у процесі викладання теми предмета вашого фаху?
9. Підготувати і провести інтернет-семінарське заняття з елементами чату на тему «Метод проектів та ІКТ – універсальні дидактичні засоби навчання» (Розвиток професійної педагогічної компетентності викладачів ВНЗ I-II рівня акредитації: наук.-метод. посіб. / В.В. Олійник, О.С. Снісарено та ін. / за заг. ред. В.В. Олійника. – К. : Аграрна освіта, 2014. С. 433).
10. Підготувати і провести Інтернет-форум «Проект від задуму до реалізації» (Розвиток професійної педагогічної компетентності викладачів ВНЗ I-II рівня акредитації: наук.-метод. посіб. / В.В. Олійник, О.С. Снісарено та ін. / за заг. ред. В.В. Олійника. – К. : Аграрна освіта, 2014. С. 434).



Тема 10. Методика застосування сучасних технологій навчання у вищому навчальному закладі

*Учитель – це той, хто думає про зміни
й інновації як про своє життя.*

М. Фуллан

1. Диференційоване навчання як один із шляхів вдосконалення процесу навчання у сучасному вищому навчальному закладі.

2. Проблемне навчання у вищій школі як перспективний напрям розвитку творчих здібностей особистості студента.

3. Ігрові технології навчання як нестандартна форма педагогічної взаємодії.

4. Інформаційні технології навчання як підготовка фахівця до повноцінного життя і діяльності в умовах інформаційного суспільства, комплексна перебудова педагогічного процесу, підвищення його якості та ефективності.

5. Інтерактивне навчання як активна взаємодія викладача і студентів.

1. Диференційоване навчання як один із шляхів вдосконалення процесу навчання у сучасному ВНЗ

*Без індивідуального підходу залізо іржавіє,
не знаходячи застосування,
стояча вода на холоді замерзає,
а розум людини – чахне.*

Леонардо да Вінчі

У практиці навчально-виховної діяльності сучасного навчального закладу найпоширеніші такі **технології навчання**:

- диференційоване навчання,
- проблемне навчання,
- ігрові технології навчання,
- інформаційні технології навчання,



- інтерактивні технології навчання, які використовують для реалізації принципу гуманізму та індивідуальних особливостей студентів, здійснення особистісно орієнтованого підходу у підготовці фахівців.

Диференційоване (лат. — різниця, відмінність) **навчання** — спеціально організована навчально-пізнавальна діяльність, яка з огляду на вікові, індивідуальні особливості суб'єктів учіння, соціальний досвід спрямована на оптимальний фізичний, духовний і психічний розвиток студентів, засвоєння необхідного обсягу знань, практичних дій за різними навчальними планами та програмами.

Диференційований підхід викладача передбачає використання за умов довільного навчання усіх можливостей урізноманітнення *освітніх компонентів*:

- вибір навчальних дисциплін з вибіркового предметів навчального плану, спецкурсів, спецсеминарів і факультативів;
- вибір тем рефератів, курсових і дипломних робіт;
- вибір тем науково-дослідної роботи;
- вибір довготривалих завдань самостійної роботи тощо.

За диференційованою системою навчання кожен студент, засвоюючи мінімум загальноосвітньої підготовки, яка є значущою і забезпечує можливість адаптації в житті, має право і гарантовану можливість надавати перевагу тим напрямам, які найбільше відповідають його інтересам і потребам.

Диференціація навчання у ВНЗ є ефективним засобом забезпечення індивідуального стилю учіння студентів, який передбачає:

- самостійний вибір ними способу засвоєння навчального матеріалу,
- змогу об'єктивно визначити рівень підготовки,
- удосконалення знання.

Сутність диференціації полягає у відкритості і варіативності навчання, різноманітності методів, засобів і форм організації навчальної діяльності шляхом заходів, які



забезпечують кожному студентові засвоєння знань та умінь на межі його можливостей. Успішність, результативність диференційованого навчання зумовлюються конкретними завданнями кожного етапу навчання, шляхами їх вирішення, врахуванням особливостей студентів і педагогічної майстерності викладачів.

Диференціація навчання спрямована на:

- а) досягнення студентами, які мають різний початковий рівень підготовки, однакового рівня знань, умінь і навичок;
- б) засвоєння студентами, що мають однаковий рівень знань і вмінь, різних рівнів знань з різних циклів навчальних дисциплін;
- в) досягнення різних рівнів засвоєння знань студентами, що мають неоднаковий вихідний рівень і різні можливості.

Цілеспрямована диференціація навчання здійснюється у кілька способів (І. Клігман):

1. *Послідовне навчання.* У перші два-три роки перебування у ВНЗ студенти вивчають загальнонаукові і загальнопрофесійні предмети в звичайних навчальних групах за єдиними програмами. Відтак на основі результатів успішності і виявлених схильностей та інтересів студентів закріплюють за певними кафедрами, і вони вивчають спеціальні предмети індивідуально або в групах.

2. *Паралельне навчання.* Впродовж усього навчання студенти працюють у постійних навчальних групах. Спеціалізація досягається шляхом внутрішньогрупової диференціації при вивченні різних циклів навчальних дисциплін, факультативних курсів, різного змісту всіх видів практик тощо.

3. *Ступеневе навчання.* Це поширена за кордоном система підготовки фахівців різного рівня в одному навчальному закладі. Після перших трьох років навчання випускники отримують диплом першого рівня. Бажаючи продовжити освіту (відбір конкурсний) навчаються ще рік і отримують дипломи другого рівня. Певна внутрішньогрупова диференціація при вивченні дисциплін наявна вже на першому ступені навчання. Досвіду ступеневої системи навчання набуває і вітчизняна вища освіта.



4. *Індивідуальне навчання*. Воно передбачає можливість студентів навчатися за індивідуальними планами. Шляхи диференціації навчання обирають відповідно до нимог підготовки спеціалістів різних професій.

Диференційоване навчання реалізують у *трьох формах*:

- *індивідуалізованій* (кожен студент виконує індивідуальні завдання),
- *індивідуально-груповій* (частина завдань має індивідуальний характер, решта завдань виконується групою),
- *груповій* (завдання виконуються всією групою).

Найпоширенішою з них є групова форма (П. Сікорський).

За своїми психофізичними можливостями та за умов відповідного матеріального обладнання і стимулювання викладач може працювати водночас максимум з трьома-чотирма різними типологічними групами.

Типологічні групи мають бути процесуально-динамічними, тобто перехід студентів з однієї групи до іншої залежатиме не лише від досягнутих результатів у навчанні, а й від критеріїв типологічного групування. Чим менш контрастні суб'єктні відмінності у навчальній групі, тим менше типологічних підгруп необхідно формувати. Іншими словами, відносно високий рівень гомогенності (однорідності) групи зумовлює меншу кількість підгруп і тим самим підвищує освітньо-розвивальні можливості диференційованого навчання.

Залежно від способів формування навчальних груп виокремлюють *гетерогенне* диференційоване навчання і відносно *гомогенне* (П. Сікорський).

Деякі дослідники вважають, що гомогенізація груп негативно впливає на розвиток і навчання студентів, особливо слабких. Вони обґрунтовують це тим, що слабким студентам ні до кого тягнутися. Справді, індивідуальні інтелектуальні поля кожного студента інтегруються у загальне поле, яке суттєво впливає на інтелектуальний розвиток кожного студента. Однак загальне інтелектуальне поле позитивно стимулює інтелектуальний розвиток лише тих студентів, рівень яких мінімально межує з рівнем найближчого за розвитком загального інтелектуального



поля. Тому в групі з великими контрастами у розвитку студентів найслабші і слабкі студенти не потрапляють у поле дії загального інтелектуального поля, для них його потрібно послабити. Цього можливо досягти лише диференціацією студентів.

Типологічне групування здійснюють за критеріями:

— *здатність до учіння («научуваність»);* ця якість характеризується відносною стійкістю і охоплює швидкість процесу засвоєння знань, оволодіння прийомами розумової діяльності (В. Ананьєв, М. Менчинська, З. Калмикова);

— *рівень розвитку здібностей до навчання і працездатність* (А. Бударний);

— *рівень успішності, рівень пізнавальної самостійності, тобто здібності до навчання, організованість у навчанні, та інтерес* (Є. Рубанський);

— *здатність до навчання* (вміння аналізувати, синтезувати, виділяти головне, самостійно мислити; навички розумової діяльності) і навчальна працездатність (фізіологічна здатність до праці, ставлення до навчання, наполегливість, нахили, інтереси) (Ю. Бабанський).

Диференційоване навчання передбачає систему роботи з вирішення диференційованих завдань. Ефективній реалізації дидактичних цілей сприяє відповідна класифікація завдань.

Систематизацію ***диференційованих завдань*** здійснюють:

— *за рівнем складності змісту:* полягає у виконанні студентами роботи, однакової за характером діяльності та різної за наявністю елементів знань, уявлень, понять про об'єкти і явища, зв'язки та залежності між ними;

— *за операційним вмістом:* передбачає різну кількість операцій стосовно однакового обсягу змістової інформації;

— *за пізнавальною самостійністю:* завдання характеризуються однотипністю з операційно-змістового погляду та різноплановістю за мірою допомоги викладача певній групі студентів.

Однією з необхідних умов ефективного застосування диференційованих завдань є забезпечення їх дидактичної підготовки в межах державних стандартів за варіативності

способів засвоєння дидактичних знань і вмінь. Вирішення диференційованих завдань означає не так зниження загальних вимог для «слабких» і підвищення для «сильних» студентів, як вільний вибір ними варіанта та рівня засвоєння, допомогу «слабким» і створення умов для глибокого засвоєння «сильнішими».

*Робота зі студентами **ВТНЗ** за різнорівневими завданнями вимагає **педагогічного такту викладача**. Студенти повинні відчувати доброзичливе ставлення до себе і бути впевненими, що викладач всіляко сприяє їхньому прагненню працювати над завданнями вищого рівня.*

Диференційоване навчання забезпечує індивідуалізацію навчання, яка передбачає врахування індивідуальних особливостей кожного, визначення перспективи розумового розвитку й гармонійного вдосконалення особистості, формування індивідуального стилю діяльності майбутнього спеціаліста.

Диференційоване навчання має певну систему оцінювання, яка спрямована на те, щоб ліквідувати негативний вплив оцінювання на психічний розвиток студентів і процес учіння загалом. Вона передбачає:

- оцінювання лише тих знань, які є основою навчального предмета;
- відповідність діапазону оцінок амплітуді коливань у розумовому розвитку студентів і в рівнях засвоєння ними знань;
- всі оцінки позитивні (незнання не оцінюються);
- структурування викладачем навчального матеріалу відповідно до наявних оцінок, що забезпечує свідоме учіння студентів з орієнтацією на певну оцінку.

Викликає інтерес система оцінювання П.Сікорського. Він сформулював загальні вимоги до кожної оцінки:



— «6» — **блискуче**: студент не тільки засвоїв програмовий матеріал, а й поглиблює його в процесі самоосвіти, навчається на факультативних курсах, бере активну участь у обласних і республіканських олімпіадах;

— «5» — **відмінно**: студент повністю засвоїв понятійний апарат предмета, закони і закономірності, відповідний фактичний матеріал, обґрунтовує і доводить відповідні твердження, успішно виконує відповідні письмові завдання, бере участь у студентських гуртках, олімпіадах; шістематично готується до семінарських, практичних і лабораторних занять, добросовісно виконує всі домашні завдання, відзначається високим рівнем розвитку мислитель-іших операцій;

— «4» — **добре**: студент засвоїв понятійний апарат предмета, закони і закономірності, підкріплює їх конкретними прикладами, фактичним матеріалом, однак під час доведень допускає неточності, втрачає логіку обґрунтування; систематично готується до семінарів, добросовісно виконує домашні завдання;

— «3» — **задовільно**: студент засвоїв означення основних понять, формулювання законів і властивостей, усвідомлює та підкріплює їх прикладами, але слабкий у їх обґрунтуванні, доведенні: виконує письмові вправи з однотипними операціями, тобто на рівні навичок; під час самостійного виконання письмових завдань навчального чи контрольного характеру може розгубитися, потребує допомоги, часто за незначної підказки завдання виконує;

— «2» — **посередньо**: студент засвоїв означення базових понять, законів, часто не усвідомлюючи їх змісту; однотипні письмові вправи полегшеного типу виконує лише з допомогою; слабкий у самостійному виконанні домашнього завдання, контрольних робіт.

— «1» — **прослухав**: студент не може засвоїти і передати змісту означень базових понять, законів і властивостей, тому викладач здебільшого вимагає хоча б ознайомлення з ними. Домашні, самостійні і контрольні роботи виконує з допомогою викладача або студентів.



На основі сформульованих загальних вимог до оцінок методичні об'єднання викладачів конкретизують їх відповідно до навчального предмета, враховуючи вимоги навчальних програм, типологічний склад студентів. Сформована система оцінок має достатній діапазон, щоб під час диференціації враховувати стан і результати навчання студентів типологічних груп.

Особливості технології диференційованого навчання та системи оцінювання його результатів вимагають розроблення спеціальної методики контролю за навчально-пізнавальною діяльністю студентів та перевірки засвоєних знань, умінь і навичок.

Під час диференційованого навчання використовують епізодичне і системне опитування (Є. Верещак і О. Лозова).

Епізодичне опитування має неупорядкований характер; частіше опитуються студенти, які несистематично готуються до семінарських, практичних, лабораторних занять, а також; слабкі студенти; оцінки епізодичного опитування не є визначальними у виставленні підсумкових оцінок за модуль (логічно завершена частина теоретичних знань і практичних умінь з певної дисципліни). Досвідчені викладачі не використовують епізодичне опитування або вдаються до нього лише під час актуалізації знань. Такий підхід дає змогу оптимально використати навчальний час власне для сприймання, осмислення і засвоєння нових знань, що значно підвищує продуктивність заняття, створює сприятливі умови для розвитку студента.

Системне опитування передбачає оцінювання знань студентів з кожного модуля. Підсумкову оцінку виставляють на основі опорних оцінок. Усі навчальні предмети мають свою структуру опорних оцінок. Під час систематичного опитування можливим є чітке структурування знань, зорієнтоване на короткочасне і довготривале запам'ятовування. Однак важливо не лише нагромаджувати знання, а й навчати студентів самостійно їх здобувати і застосовувати на репродуктивному чи творчому рівнях залежно від рівня розумового розвитку і цільових установок.



Показником інтелектуального розвитку студента є не лише засвоєні знання, а й рівень розвитку пізнавальних Я костей. Виявити його можна за допомогою тестів з урахуванням результатів психолого-педагогічних спостережень педагогів.

Диференційоване навчання передбачає також диференціювання змісту дидактичних матеріалів, які використовуються для контролю за станом засвоєння студентами умінь і навичок. Йдеться про базові знання, відбір вправ з певної теми чи розділу навчального предмета, які приносяться на тематичний, модульний чи предметний контроль і оцінювання. Студентів ознайомлюють із зразками цих завдань на початку вивчення теми з відповідною психологічною установкою і дидактичними акцентами.

Таке навчання ставить свої **вимоги і до організації домашньої роботи студентів, контролю за нею:**

- повідомлення домашнього завдання має бути логічно обґрунтованим і проводитися вчасно;
- домашні завдання мають бути диференційовані за змістом і відповідати рівню студентів типологічних груп;
- студенти після виконання письмової домашньої роботи здійснюють самооцінку, зазначаючи, скільки часу затрачено на виконання і чи виконувалася вона самостійно.

*Диференційоване навчання вимагає **грунтовної підготовки викладача. Він має:***

- добре знати індивідуальні особливості студентів,
- уміло розподілити їх по групах,
- чітко продумати зміст і структуру кожного заняття, систему контролю і перевірки результатів їх роботи.

Важливо під час заняття поєднувати індивідуальну, групову і фронтальну роботу студентів.

Позитивним у диференційованому навчанні є наявність можливостей ставити перед студентами навчальні завдання, що передбачають пошук. Як правило, вирішення навчальних завдань відбувається у процесі спілкування членів групи, що сприяє вихованню колективізму, відповідальності за результати



навчання, формуванню комунікативних якостей, поділу праці між членами групи. Перевагою диференційованого навчання є також опосередковане керівництво викладача навчальним процесом.

2. Проблемне навчання у вищій школі як перспективний напрям розвитку творчих здібностей особистості студента

*Навчання без роздумів – шкідливе,
роздуми без навчання – небезпечні.*

Конфуцій

Одним із найперспективніших напрямів розвитку творчих здібностей особистості, необхідних сучасному фахівцю, є проблемне навчання.

Проблемне (грец.— *задача, утруднення*) **навчання** — дидактична система, яка ґрунтується на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, на прийомах і методах викладання та учіння з елементами наукового пошуку.

Таке навчання передбачає *проблемне викладання*, тобто створення системи послідовних проблемних ситуацій і управління процесом їх вирішення, а також *проблемне учіння* — особливу форму творчої навчальної діяльності студентів щодо засвоєння знань і способів діяльності з наявністю аналізу проблемних ситуацій, формулювання проблем і їх вирішення шляхом висунення припущень, обґрунтування і доведення гіпотез.

Проблемне навчання змінює мотивацію пізнавальної діяльності: провідними стають мотиви пізнавально-спонукальні (інтелектуальні). Проблема викликає внутрішню зацікавленість студента, що стає чинником активізації навчального процесу та ефективності навчання. Пізнавальна мотивація спонукає людину розвивати свої нахили та здібності, зумовлює перебудову сприйняття, пам'яті, мислення, переорієнтацію інтересів тощо.

Можливості використання проблемного навчання у вищому, зокрема, і технічному навчальному закладі в процесі вивчення технічних дисциплін – значні.



Застосування творчих проблемних завдань у процесі підготовки майбутніх інженерів розвиває у студентів креативність, сприяє підвищенню рівня знань, інтересу до вивчення технічних дисциплін, формуванню технічної компетенції.

Провідна мета розроблених методичних рекомендацій використання проблемного навчання студентів у ВТНЗ передбачає такі **дії**:

- курс лекцій з дисципліни, що вивчається, має бути професійно спрямованим;
- першу лекцію слід присвячувати роз'ясненню цілей набуття знань із дисципліни, порад стосовно організації навчальної діяльності студентів з дисципліни;
- під час проведення лекцій необхідно використовувати методи активного навчання (евристичні, проблемні лекції, бесіди);
- необхідно ретельно відбирати теоретичні теми для самостійної роботи з урахуванням часу, важкості й готовності до їх опанування студентами;
- впроваджувати інноваційні технології із раціональним поєднанням традиційних методів, що забезпечують набуття разом з якісними знаннями, вміннями і навичками з дисципліни професійно важливих якостей випускника вищого

Як специфічна технологія навчального процесу **проблемне навчання передбачає наявність**:

- проблемного запитання,
- проблемного завдання,
- проблеми,
- проблемної ситуації.

Істотною ознакою **проблемного запитання** є прихована суперечність, яка відкриває можливість отримати не однотипні відповіді. У ньому немає готової схеми і передбачається самостійний аналіз суперечливої ситуації. Студентам слід володіти таким обсягом знань і вмінь, щоб самостійно почати пошук результату.

Проблемне навчання покликане формувати у студента ВНЗ такі професійні вміння:

- самостійно побачити і сформулювати проблему;
- висунути гіпотезу, знайти спосіб її перевірки, зібрати дані, проаналізувати їх, запропонувати методику їх оброблення;
- сформулювати висновки і побачити можливості практичного застосування отриманих результатів;
- бачити проблему загалом, аспекти та етапи її вирішення самостійно або в колективній роботі.

Проблемне завдання містить всі ознаки проблемного запитання і принципово відрізняється від пізнавальних завдань, спрямованих на здобуття знань, яких бракує, а також тренувальних, які мають на меті закріплення знань і способів дій. Вони завжди нестандартні і передбачають засвоєння нових знань, умінь і навичок.

Проблема — це складне теоретичне і практичне завдання, яке потребує розв'язання, проте ні конкретні способи його розв'язання, ні його кінцевий результат не відомі. Поштовхом до виникнення наукової проблеми є виявлення невідомих раніше фактів, неспроможність пояснити їх у межах наявних у студентів знань. З погляду психології проблема означає наявність суперечливої ситуації, коли існує дві або кілька позицій (іноді протилежних) і необхідно здобути нові знання для їх правильного пояснення.

Прихована в проблемі суперечність може бути подолана лише тоді, коли студент володіє таким рівнем знань і такими



способами діяльності, які є достатніми, щоб почати пошук невідомого йому результату або способу вирішення завдання. В іншому разі проблема для студента є лише непевним відчуттям пізнавальних труднощів, тобто **проблемною ситуацією**, сутність якої полягає в тому, що для її вирішення студентам необхідно знайти і застосувати нові питання і способи дій.

За видом інформаційно-пізнавальної суперечності виокремлюють кілька **типів проблемних ситуацій**.

1. Студенти не знають способу вирішення поставленого завдання, не можуть відповісти на проблемне запитання, дати пояснення новому факту в навчальній або життєвій ситуації, тобто недостатньо їхніх попередніх знань для пояснення нового факту.

2. Необхідність використовувати раніше засвоєні знання в нових практичних умовах, що викликає пізнавальний інтерес і стимулює пошук нових знань.

3. Існування суперечності між теоретично можливим шляхом розв'язання завдання і практичною неспроможністю обраного способу.

4. Наявність суперечності між практично досягнутим результатом виконання навчального завдання і відсутністю знань для його теоретичного обґрунтування.

Існує кілька **найпоширеніших способів створення проблемних ситуацій**, які класифікують у такий спосіб (Г.Богомазов):

— ситуація несподіваності: створюється при ознайомленні слухачів з фактами або ідеями, що викликають подив, здаються парадоксальними;

— ситуація конфлікту: нові факти, висновки, досвід вступають у протиріччя з усталеними науковими теоріями, уявленнями;

— ситуація передбачення: характеризується суперечливістю фактів, здійсненням розумового пошуку;

— ситуація спростування: слухачам пропонується довести неспроможність певної ідеї, спростувати антинауковий підхід тощо;



— ситуація невідповідності: виникає, коли життєвий досвід, світогляд слухачів вступають у протиріччя з науковими даними;

— ситуація невизначеності: проблемне завдання містить недостатню кількість даних для своєчасного вирішення; у такому разі її вирішення залежить від кмітливості, мобільності студентів, які повинні самостійно здобути дані, яких не вистачає;

— ситуація вибору: студентам пропонують обрати правильну відповідь з кількох можливих і відомих їм та обґрунтувати свій вибір.

Етапи проблемного навчання.

1. Створення проблемної ситуації. Викладач повідомляє готові висновки науки, не розкриваючи способів їх вирішення. Це стимулює активність студентів, але вона не впливає на формування навичок подолання проблеми, оскільки не передбачає самостійної діяльності.

2. Аналіз і формування проблеми. Викладач дає студентам фактичний матеріал для аналізу, порівняння, зіставлення й розкриває логіку розв'язання проблеми в історії науки. Розповідаючи, як учені здобували нові знання, проникали в сутність явищ, робили висновки, сам формулює проблему, вказує напрям пошуку шляхів її вирішення.

3. Висунення гіпотез. Викладач створює студентам умови для самостійного формулювання проблеми, пошуку шляхів її розв'язання через висунення гіпотез, знаходження варіантів доведення і перевірки їх правильності, розвиває їх пізнавальну активність і самостійність.

Проблемний виклад навчального матеріалу залежить:

1. Залежно від ступеня залучення студентів до пошуково-діяльності, їх самостійності і може бути різного рівня.

На першому рівні викладач, подаючи матеріал в загальних рисах, показує процес постановки і розв'язання наукової проблеми, а студенти лише стежать за його роздумами.

На другому рівні викладач, подавши матеріал з певної теми, допомагає студентам виконувати основні пізнавальні операції.



На третьому рівні студенти самостійно виконують низку послідовних цілеспрямованих пізнавальних операцій, необхідних для співучасті у розв'язанні проблеми.

ІІ. Залежно від рівня самостійності студентів у навчальній діяльності використовують відповідний метод проблемного навчання:

- проблемний виклад,
- частково-пошуковий,
- дослідницький методи.

Проблемний виклад. Сутність його полягає у створенні викладачем системи проблемних ситуацій і управлінні процесом їх розв'язання студентами. Він передбачає врахування особливостей структури продуктивного мислення в пізнавальній діяльності студентів:

- створення проблемних ситуацій, їх аналіз і виявлення протиріч,
- формування проблемних запитань,
- пошук способів вирішення проблеми шляхом висунування гіпотез, доведення їх.

Реалізується проблемний виклад переважно під час лекцій.

Цей метод відповідає першому етапу проблемного навчання.

Частково-пошуковий метод передбачає виклад навчального матеріалу у формі евристичної (грец. пешізкб — знаходжу, відкриваю) бесіди. Часткове пояснення нового поєднується з постановкою педагогом проблемних запитань і пізнавальних завдань або експериментів, що породжують проблемну ситуацію. При цьому навчальні проблеми формулюють і вирішують студенти з допомогою викладача (частково у формі дискусії). Цей метод використовують переважно на другому етапі проблемного навчання.

На семінарських, практичних, лабораторних заняттях поряд із згаданими методами проблемного навчання широко використовують **метод «мозкового штурму»**, який зорієнтований на колективний пошук вирішення проблеми. Ідея цього методу заснована на тому, що, оскільки критика гальмує мислення, необхідно відокремити в часі висунування гіпотез, вирішення проблеми і оцінювання. У вирішенні проблеми беруть



участь дві групи студентів — генератори ідей та експерти. Генератори ідей за певний час висувують максимальну кількість гіпотез (будь-яких, навіть явно помилкових чи фантастичних), а експерти відтак оцінюють гіпотези. У такий спосіб досягається колективне вирішення проблеми.

Дослідницький метод. Використовують його у разі значної відповідності засвоєних студентами знань і вмій тим, які необхідні для розв'язання досліджуваної проблеми. Викладач організовує роботу студентів, даючи їм навчальні завдання проблемного характеру із зазначенням мети роботи. Він спонукає студентів до самостійної роботи: збирання та систематизації фактів, їх аналізу, організовує пошукову діяльність (постановку проблеми і її вирішення) тощо. Проблемні ситуації виникають під час виконання не лише теоретичних, а й практичних завдань. Завдання може бути розраховане на кілька хвилин заняття, а також на кілька днів, тижнів, місяців і виконуватись із використанням першоджерел, застосуванням досвіду експерименту. Під час використання цього методу переважають евристичні процедури, пов'язані з висуненням гіпотез, використанням аналогій. Цей метод відповідає третьому етапу проблемного навчання.

Проведення проблемних занять вимагає від викладача ретельної підготовки, яка передбачає:

— виявлення знань студентів, які повинні бути базовими для проведення такого заняття. Це необхідно для забезпечення правильного формулювання проблем і розуміння висунутих проблемних ситуацій студентами;

— з'ясування проблеми загалом. Сформульовану проблему поділяють на 2—3 підпроблеми, кожна з яких мають сформулювати студенти самостійно. Підпроблеми поділяють на міні-проблеми і розглядають у логічній послідовності (розв'язання однієї проблеми підводить до формулювання та розв'язку наступної);

— підбір інформації для кожної міні-проблеми і продукування методики розв'язання підпроблем і проблеми загалом;

— підбір научних посібників і ТЗН;

— підготовка завдань для самостійної роботи студентів.



До заняття з проблемним викладом навчального матеріалу студенти повинні бути готові. Тому напередодні доцільно організувати консультацію.

Якість проблемного навчання залежить не лише від того, як викладач обізнаний з інформацією, а й від його участі в розвитку науки. Результати його наукових пошуків на навчальних заняттях підвищують інтерес студентів до предмета, активізують їх мислительну діяльність.

Таким чином, проблемне навчання у ВНЗ — це творча, емоційно насичена праця викладачів і студентів, яка потребує цілеспрямованості, великих вольових зусиль, високої відповідальності. Воно забезпечує міцне засвоєння знань, робить навчальну діяльність захоплюючою, оскільки вчить мислити, долати труднощі.



3. Ігрові технології навчання як нестандартна форма педагогічної взаємодії

У грі є така сама велика відповідальність, як і в роботі, - звичайно, у грі хороший, правильний.

А.С. Макаренко

Формування соціально активної особистості вимагає використання нестандартних форм педагогічної взаємодії. Однією з таких форм є гра як засіб розвитку творчого потенціалу майбутнього фахівця.

Ігровий метод навчання передбачає:

- визначення мети, спрямованої на засвоєння змісту освіти,
- вибір виду навчально-пізнавальної діяльності,
- форми взаємодії педагога і студентів.

Застосування цього методу навчання вимагає:

- з'ясування і усвідомлення його цілей, тобто бажаного результату; без цього діяльність суб'єктів навчального процесу не може бути цілеспрямованою;
- вибору способу діяльності для досягнення мети;



— необхідних засобів інтелектуального, практичного або предметного характеру, оскільки діяльність завжди пов'язана з ними;

— наявності певних знань про об'єкт діяльності.

Ігрові методи є ефективними і характеризуються наявністю ігрових моделей об'єкта, процесу або діяльності; активізацією мислення й поведінки студента; високим ступенем задіяності в навчальному процесі; обов'язковістю взаємодії студентів між собою та викладачем; емоційністю і творчим характером заняття; самостійністю студентів у прийнятті рішення; їх бажанням набути умінь і навичок за відносно короткий термін.

Головною метою навчальних ігор є формування в майбутніх фахівців уміння *поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю*. Оволодіти необхідними фаховими вміннями і навичками студент зможе лише тоді, коли сам достатньою мірою виявлятиме до них інтерес і докладатиме певних зусиль, тобто поєднуючи теоретичні знання, здобуті на лекціях, семінарах, самостійно, з розв'язанням конкретних виробничих задач і з'ясуванням виробничих ситуацій.

Ігрова діяльність виконує такі функції:

- *спонукальну* (викликає інтерес у студентів);
- *комунікативну* (засвоєння елементів культури спілкування майбутніх спеціалістів);
- *самореалізацій* (кожен учасник гри реалізує свої можливості);
- *розвивальну* (розвиток уваги, волі та інших психічних якостей);
- *розважальну* (отримання задоволення);
- *діагностичну* (виявлення відхилень у знаннях, уміннях та ішвичках, поведінці);
- *корекційну* (внесення позитивних амін у структуру особистості майбутніх фахівців).

Ігрові методи багатопланові, і кожен з них у той чи інший спосіб сприяє виробленню певної навички. З огляду на це виокремлюють *ігри-вправи, ігрові дискусії, ігрові ситуації, рольові і ділові навчальні ігри*.



Ігри-вправи. До них відносять кросворди, ребуси, вікторини тощо. Застосування цього методу сприяє активізації певних психічних процесів, закріпленню знань, перевірці їх якості, набуттю навичок. Їх проводять на заняттях; ігри-вправи можуть бути елементами домашніх завдань, позакласних занять. Використовують їх також у цільний від навчання час.

Ігрова дискусія. Вона передбачає колективне обговорення спірного питання, обмін думками, ідеями між кількома учасниками. Основним призначенням цього методу є виявлення відмінностей у тлумаченні проблеми і встановлення істини в процесі товариської суперечки. Цей метод навчання дає змогу, проаналізувавши суть явища чи процесу, з існуючих варіантів рішень вибрати оптимальний. Досягнення поставленої мети зумовлює розвиток пізнання.

Ігрова ситуація. Основою цього методу є проблемна ситуація. Він активізує пізнавальний інтерес у студентів, спрямовує їх розумову діяльність. Зорієнтована ігрова ситуація на встановлення зв'язку теорії і практики з теми, що вивчалася або вивчається: вміння аналізувати, робити висновки, приймати рішення у нестандартних ситуаціях.

Цей метод спонукає студентів до діяльності на основі певної ситуації, яка ґрунтується на необхідній сукупності іпань, умінь і навичок, якими повинні оволодіти студенти. Ігрова ситуація сприяє посиленню емоційно-психологічного стану, збуджує внутрішні стимули до навчальної роботи, знімає напругу, втому.

Рольова гра. Вона дає змогу відтворити будь-яку ситуацію в «ролях». Рольова гра спонукає студентів до психологічної переорієнтації. Вони усвідомлюють, що вже не просто студенти, які відтворюють перед аудиторією зміст ті вченого матеріалу, а особи, які мають певні права та обов'язки і несуть відповідальність за прийняте рішення.

Такий метод інтенсифікує розумову працю, сприяє швидкому і глибокому засвоєнню навчального матеріалу. У процесі рольової гри розкривається інтелект студента; під впливом зміни типу міжособистісних стосунків він психологічний бар'єр спілкування. Відносини «викладач — студент» замінюються стосунками «гравець — гравець», за яких учасники надають



один одному допомогу, підтримку, створюючи атмосферу, яка сприяє засвоєнню нового матеріалу, оволодінню студентами певним видом діяльності.

Заняття з використанням рольових ігор відбуваються жваво, емоційно, за високої активності студентів та сприятливої психологічної атмосфери.

Ділова навчальна гра — навчально-практичне заняття, яке передбачає моделювання діяльності фахівців і керівників виробництва щодо вирішення складної проблеми, прийняття певного рішення, пов'язаного з управлінням виробничим процесом.

Ділова навчальна гра поєднує в собі ознаки навчальної і майбутньої професійної діяльності і є діяльністю колективною. Вона дає змогу студентові збагнути і подолати суперечності між абстрактним характером предмета навчально-пізнавальної діяльності (знання, знакові системи) і реальним предметом майбутньої професійної діяльності, індивідуальним способом навчання студента і колективним характером професійної діяльності, опорою в навчанні переважно на інтелект студента і залученням у процес особистості спеціаліста.

Ділові ігри класифікують:

1. *За вирішеними завданнями і цілями:* дослідницькі (під час вирішення проблем, пов'язаних з втіленням результатів наукових досліджень); виробничі (під час вирішення проблем, пов'язаних з ліквідацією «вузьких» місць на виробництві); навчальні (під час вирішення проблем, пов'язаних з підготовкою до виконання професійних функцій на виробництві).

2. *За об'єктом:* міжгалузеві (під час вирішення проблем, що стосуються зв'язків між різними галузями у виробничому процесі); галузеві (під час вирішення проблем, які стосуються координації виробничих процесів між різними ланками однієї галузі виробництва); заводські, цехові (під час вирішення проблем, що стосуються виробничих процесів у межах заводу чи цеху).

3. *За характером пропонованої ситуації:* комплексні (під час вирішення проблем, пов'язаних з розвитком всього виробництва, використанням ресурсів тощо); функціональні (під час



вирішення кадрових, диспетчерських та інших проблем виробництва); ситуаційні (під час вирішення оперативних проблем, екстрених ситуацій).

4. *За ступенем формалізації*: формалізовані (з використанням ЕОМ і математичних методів); неформалізовані.

5. *За кількістю ігрових періодів*: одноетапні (за існування проблеми, яку вирішують компактно); багатоетапні (за складнішої проблеми, яка вимагає досягнення загальної мети на основі поступового вирішення кількох завдань, може проводитись на кількох заняттях).

6. *За змістом гіпотетичних умов*: реальні (ґрунтуються на основі взятої конкретної виробничої ситуації, реального Факту); умовні (ґрунтуються на основі придуманої ймовірної ситуації на виробництві, яка вимагає вирішення).

У кожній діловій грі закладено *ігрові і педагогічні цілі*.

Змістом *ігрових цілей* учасника є успішне виконання ролі, реалізація ігрових дій, отримання максимально можливої кількості балів, уникнення штрафів, прийняття адекватних («розумних») рішень тощо.

Змістом *педагогічних цілей* є розвиток професійного теоретичного і практичного мислення, вміння вибудовувати стосунки з іншими людьми, оволодіння моральними нормами, розвиток загальних і професійних здібностей, формування відповідального ставлення до праці тощо.

Ділову гру супроводжують *різноманітні мотиви*: результативні, процесуальні, колективні, індивідуальні, соціальні, професійні, мотивація досягнення, пізнавальна мотивація. Залежно від того, які мотиви діяльності переважають, формується і відповідний тип особистості. Так, якщо у діловій грі переважає мотив досягнення, то буде формуватися адаптивний (приспосовницький) тип особистості, якщо ж пізнавальний — продуктивний (творчий). За *мотиву досягнення* засвоєння правил гри і вся ігрова поведінка підпорядковані досягненню кінцевої ігрової мети, коли гравці «замикаються» на результаті і «живуть» його очікуванням. При домінуванні *пізнавальної мотивації* учасники «живуть» грою, процесом її розгортання в часі, інтересом до того нового, що



вони пізнають у грі. Одним із важливих мотиваційних стимулів стає можливість самостійної побудови ігрової діяльності — цілєтворення, постановки проблем, вибору способів дій і трактування ролі.

У процесі конструювання і проведення ділових навчальних ігор слід дотримуватися кількох принципів (О. Вербицький).

Принцип проблемності. Ділова навчальна гра слугує дидактичним засобом розвитку творчого (теоретичного і практичного) професійного мислення, що виражається в вдатності до аналізу виробничих ситуацій, постановці, розв'язанні, обґрунтуванні суб'єктивно нових для студентів професійних завдань.

Виходячи з цього принципу, зміст ділової гри повинен не лише відтворювати реальні умови виробництва, а й імітувати реальні протиріччя (проблеми), з якими стикається людина на шляху пізнання і професійної діяльності. Це є необхідною передумовою дослідницького підходу до матеріалу гри, створення ситуативних пізнавальних потреб і мотивів як рушійних сил гри на кожному її етапі.

2. Принцип імітації умов і динаміки виробництва, моделювання змісту професійної діяльності людей, зайнятих на виробництві. Цей принцип передбачає імітацію у навчанні конкретних умов і динаміки виробництва, діяльності і стосунків зайнятих у ньому людей, тобто моделювання двох реальностей: процесів виробництва і професійної діяльності спеціалістів.

3. Принцип двоплановості ігрової навчальної діяльності. Ділова навчальна гра за психологічною сутністю є двоплановою діяльністю, яка спонукається прагненням учасників до досягнення двох цілей: ігрових і педагогічних (для студентів — навчальних) при домінуванні навчальних.

4. Принцип спільної діяльності учасників гри. Йдеться про рольову взаємодію, яка розгортається відповідно до інструкції або за правилами і нормами, які виникають у процесі самої гри. Виконання учасниками ігрових правил, підпорядкування «нормам» професійних відносин і дій є необхідними умовами розгортання повноцінної гри.



5. *Принцип діалогічної взаємодії партнерів по грі.* Основним способом залучення партнерів до спільної діяльності і одночасно способом оволодіння і віднайдення виходу із проблемних ситуацій є двостороннє спілкування (діалог) і багатостороннє (мультилог), що забезпечує можливість вироблення індивідуальних і спільних рішень, досягнення проміжних і кінцевих результатів гри.

Правильна організація ділової гри передбачає:

- чітку постановку її мети і перебігу за умов невимушеності і творчого піднесення; забезпечення оперативного зворотного зв'язку між керівником та її учасниками;
- максимально наближені до реальних умови і регламентацію в часі;
- розв'язання актуальних проблем, використання пропонуванних алгоритмів розв'язання, можливість вносити в гру зміни і доповнення залежно від інтересів учасників;
- забезпечення дидактичним матеріалом (таблицями, текстами, схемами);
- стимулювання дискусій із вирішення певного питання;
- можливість вільного висловлювання різних думок, вдаючись до методів аналізу і доведення;
- уникнення авторитарності: керівник лише спрямовує учасників до прийняття можливих рішень, його ставлення до студентів доброзичливе, основний метод роботи — пояснення.

Підготовку і проведення ділової гри здійснюють у кілька етапів (Е. Хруцький):

1. Вибір теми, яка містить завдання або ситуацію, що потребує вироблення і прийняття конкретних рішень.
2. Визначення мети гри, складу і функцій її учасників.
3. Розроблення моделі гри, яка має якнайповніше відображати виробничий процес чи практичну ситуацію. При цьому слід пам'ятати, що гра — це спрощена реальна дійсність,



яка передбачає імітацію впливу на виробничий процес зовнішнього середовища і зв'язки з ним.

4. Розроблення критеріїв оцінювання роботи студентів. Головним мотивом навчально-педагогічних ігор та основним критерієм оцінювання мають бути успішне застосування студентами теоретичних знань на практиці, а також ефективна взаємодія з іншими учасниками гри.

5. Ознайомлення студентів з метою гри та виробничою ситуацією, розподіл ролей і доведення до їх відома критеріїв оцінювання. Це слід зробити за тиждень до гри. Водночас студенти повинні мати список рекомендованої літератури. Під час розподілу ролей і «посад» між учасниками необхідно враховувати рівень їхніх знань, здібності та індивідуальні особливості. Важливо, щоб ролі не були постійними в усіх іграх.

6. Перебіг гри та аналіз її результатів.

В іграх кожен етап нормується в часі. Кінцевий результат гри залежить від якості прийнятих рішень і дотримання часового режиму гри. Доведено, що учасники, які працюють без контролю часу, витрачають на виконання певного обсягу робіт у грі на 30—40% часу більше, ніж учасники, які працюють з обмеженням часу.

Для забезпечення необхідної якості проведення гри **організатор має керуватися певними документами:**

1. Проспект ділової гри, в якому визначено доцільність її проведення з урахуванням мети, завдань і умов гри; визначення вихідних даних, об'єктів гри; огляд можливих методів вивчення проблем тощо.

2. Сценарій ділової гри, який передбачає набір ігрових ролей та їх опис, розподіл обов'язків, правила гри. Правила гри містять обмеження, що стосуються технології, регламенту ігрових елементів чи їх процедур, ролей і функцій оішкладача — ведучого», системи оцінювання; правил має бути не більше 5—10. Вони повинні забезпечувати відтворення реального і ділового контекстів гри, а також бути пов'язаними із системою стимулювання.



3. Опис ігрової обстановки. Він враховує способи і форми (усна, письмова, з використанням ігрових предметів) інформаційних зв'язків між учасниками.

4. Інструкція для учасників. Цей документ містить ігрові завдання і способи їх розв'язання для кожної конкретної ролі, а також особливості взаємозв'язків і взаємовідповідальності учасників.

5. Керівництво та коригування діяльності учасників гри. У ньому передбачено всі основні заходи щодо якісної підготовки умов проведення гри, її учасників, необхідної документації.

Конструюючи зміст ділової гри, важливо спонукати студентів до пізнавальної активності протягом усієї ігрової діяльності. Цього можна досягти шляхом створення проблемних ситуацій, інтелектуальних труднощів, що вимагають активної взаємодії студентів з об'єктами пізнання, подолання суперечностей між відомими знаннями і необхідністю «відкрити» або знайти нове знання, систему вмінь і навичок, які, у свою чергу, сприятимуть вирішенню нових для студентів пізнавальних завдань.

Ділові ігри можна проводити з тем курсових і магістерських робіт для різних спеціальностей і всіх курсів. Для підготовки ділової гри тему розбивають на окремі питання, розробляють проблемні ситуації, які мають кілька варіантів вирішення, і критерії оцінювання. У процесі гри студент навчається аналізувати і систематизувати матеріал, виділяти в ньому головне, оцінювати різні варіанти вирішення проблеми і вибирати найкращі.

Часто студенти не вміють застосовувати здобуті знання в комплексі. Ділова гра допомагає усунути цей недолік, вимагаючи від учасників мобілізування знань з різних дисциплін і прийняття комплексного рішення.

Завдяки ігровій діяльності краще розвиваються індивідуальні здібності студентів, оскільки вони не відчувають психологічного тиску відповідальності, який властивий звичайній навчальній діяльності. У процесі гри відбувається навчання дії за допомогою самої дії. Засвоєння знань



здійснюється в контексті певної діяльності, що створює ситуацію необхідності знання.

Гра дає змогу позбутися шаблонів і стереотипів, здатна змінити ставлення студентів до будь-якого явища, факту, проблеми. Вона стимулює інтелектуальну діяльність студентів, вчить прогнозувати, досліджувати та перевіряти правильність прийнятих рішень і гіпотез, виховує культуру спілкування, формує вміння працювати в колективі та з колективом. Все це визначає

Функції навчальної гри як засобу психологічного, соціально-психологічного та педагогічного впливу на особистість. Педагогічно і психологічно продумане використання гри і стимулює розумову діяльність. А це підвищує інтелектуальну активність, пізнавальну самостійність та ініціативність студентів.

Соціально-психологічний вплив гри виявляється в подоланні студентом страху говоріння, у формуванні культури спілкування, особливо культури ведення діалогу. Гра формує здатність приймати самостійні рішення, оцінювати свої дії та дії інших, сприяє активізації знань.

Отже, ігровий підхід не є визначальним способом засвоєння навчального матеріалу, але він значно збагачує педагогічну практику і розширює можливості студентів.

4. Інформаційні технології навчання

*Хто ніколи не змінює поглядів,
більше любить себе, ніж Істину.*

Жозеф Жубер

Інформатизація (лат. — пояснення, викладення) є одним із головних напрямів сучасної науково-технічної революції, на якому ґрунтується перехід від індустріального етапу розвитку суспільства до інформаційного. Це процес перебудови життя суспільства на основі використання достовірного, вичерпного і своєчасного знання в усіх суспільно значущих видах діяльності.

Інформатизація охоплює три взаємопов'язаних процеси:



а) *медіатизацію* (лат. — посередник) — удосконалення засобів збирання, збереження і поширення інформації;

б) *комп'ютеризацію* — удосконалення засобів пошуку та оброблення інформації;

в) *інтелектуалізацію* — розвиток здібностей, сприйняття і продукування інформації, тобто підвищення інтелектуального потенціалу суспільства, в т. ч. використання засобів штучного інтелекту.

Інформатизація освіти в Україні є одним із пріоритетних напрямів реформування. У *широкому розумінні* — це комплекс соціально-педагогічних перетворень, пов'язаних з насиченням освітніх систем інформаційною продукцією, засобами й технологією, у *вужькому* — впровадження у закладах системи освіти інформаційних засобів, що ґрунтуються на мікропроцесорній техніці, а також інформаційної продукції і педагогічних технологій, які базуються на цих засобах.

Однією із найістотніших складових інформатизації ВНЗ є *інформатизація навчального процесу* — створення, впровадження та розвиток комп'ютерно орієнтованого освітнього середовища на основі інформаційних систем, мереж, ресурсів і технологій. *Головною її метою* є підготовка фахівця до повноцінного життя і діяльності в умовах інформаційного суспільства, комплексна перебудова педагогічного процесу, підвищення його якості та ефективності.

Інформатизація вищої школи передбачає:

— оперативне оновлення навчальної інформації у зв'язку з розвитком науки, техніки, культури;

— отримання оперативної інформації про індивідуальні особливості кожного студента, що уможливує диференційований підхід до організації їх навчання і виховання;

— освоєння адекватних науковому змісту навчання її індивідуальних особливостей студентів способів донесення навчальної інформації;

— отримання інформації про результативність педагогічного процесу, що дасть змогу оперативно вносити в нього необхідні корективи.



Усе це сприяє удосконаленню інформаційної культури студентів, здійсненню рівневої та профільної диференціації навчально-виховного процесу з метою розвитку нахилів і здібностей студентів, задоволення їхніх запитів) і потреб, розкриття творчого потенціалу; удосконаленню управління освітою; підвищенню ефективності наукових досліджень.

Розширення сфери застосування електронно-обчислювальних машин ЕОМ та їх периферійного обладнання зумовило появу поняття «нова інформаційна технологія» (НІТ), яке є синонімом поняття «комп'ютерна технологія» (КТ).

НІТ передбачає використання усього різноманіття сучасних пристроїв оброблення інформації, в т. ч. ЕОМ, їх периферійного обладнання (відеоматеріали, принтери, пристрої для оброблення даних з графічної і звукової форми).

Отже, **нові інформаційні технології навчання** — це методологія і технологія навчально-виховного процесу з використанням новітніх електронних засобів.

Для інформаційного забезпечення педагогічного процесу кожен викладач і студент повинні мати доступ до практично необмеженого обсягу інформації і її аналітичного оброблення, можливості для безпосереднього включення в інформаційну культуру суспільства.

Комп'ютерна (інформаційна) технологія навчання (КТН) спрямована на досягнення цілей інформатизації навчання на основі застосування комплексу функціонально залежних педагогічних, інформаційних, методологічних, психофізіологічних і ергономічних засобів і методик, (створених і організованих на базі технічного й програмного забезпечення ЕОМ.

Використання різних засобів комп'ютерної підтримки навчальної діяльності викладачами **вищої технічної школи** у професійній підготовці є на сьогодні актуальним і потребує від майбутніх педагогів знань науково-методичних основ використання комп'ютерних технологій.



Фахівці виокремлюють кілька **основних напрямів використання ЕОМ у педагогічному процесі:**

— для наочного представлення і демонстрації основних понять і об'єктів навчальної дисципліни, основних закономірностей, зв'язку теоретичних положень із практикою тощо;

— для моделювання і наочного представлення фізичних процесів, що відбуваються у досліджуваних технічних пристроях, функціонування досліджуваних зразків;

— для автоматизованого навчання;

— для автоматизації проектування;

— для розв'язання розрахункових задач, оброблення результатів вимірів експериментальних досліджень;

— для контролю підготовленості студентів.

ЕОМ повинні розглядатися в навчальному процесі як об'єкти вивчення і практичного використання.

Серед важливих компонентів комп'ютеризації навчання є розроблення **програмного забезпечення**.

Програми, які використовують у ВНЗ, поділяють на:

- *навчальні* (скеровують навчання з огляду на наявні знання та індивідуальні здібності студентів, а також сприяють засвоєнню нової інформації);
- *діагностичні* (тестові) (призначені для діагностування, перевірки, оцінювання знань, умінь, здібностей);
- *тренувальні* (розраховані на повторення закріплення пройденого навчального матеріалу);
- *бази даних* (сховища інформації з різних галузей знань, у яких за допомогою запитів на пошук по різних областях знань знаходять необхідні відомості);
- *імітаційні* (представляють певний аспект реальності за допомогою параметрів для вивчення його основних структурних чи функціональних характеристик);
- *моделюючі* (відображають основні елементи і типи функцій, моделюють певну реальність, зокрема, *засоби імітаційного моделювання*. Викладач при проектуванні імітаційної моделі закладає в неї



технологічні характеристики з метою зробити навчальний процес для студентів спеціальності будівництво та архітектура будівель і споруд максимально ефективним.

Комп'ютерна модель – це адекватна або наближена модель реального процесу або явища, реалізована комп'ютерними засобами. Цінність її у можливості стовщення комп'ютерних демонстрацій (імітацій) на екрані дисплея – процес або явище, що моделюється, можна побачити на екрані, якісно і кількісно оцінити результати моделювання.

Надзвичайно корисним є процес спостереження динаміки результатів моделювання в графічному, таблично-числовому або демонстраційному видах.

Імітаційна модель дає можливість експериментувати із системами (існуючими або пропонованими) у тих випадках, коли робити це на реальному об'єкті практично неможливо або недоцільно. При цьому в імітаційній моделі можна реалізувати практично будь-який алгоритм діяльності або поведження системи:

— *програми типу «мікросвіт»* (подібні до імітаційно-моделюючих, однак не відображають реальності, а створюють віртуальне навчальне середовище);

— *інструментальні програмні засоби* (забезпечують виконання конкретних операцій, тобто оброблення тексту, складання таблиць, редагування графічної інформації).

КТН є інструментом, який дає змогу викладачу якісно змінити методи, а також організаційні форми своєї роботи і на цій основі розвивати індивідуальні здібності студентів, спонукати кожного гармонізувати притаманні йому особистісні якості; концентрувати основну увагу на формуванні пізнавальних здібностей, на ефективній навчальній діяльності; підтримувати і розвивати прагнення до самовдосконалення; посилювати міждисциплінарні зв'язки у навчанні, комплексність вивчення явищ дійсності, забезпечувати нерозривні взаємозв'язки між природознавством і технікою, гуманітарними науками і мистецтвом; здійснювати постійне динамічне оновлення навчального процесу, його форм і методів,



забезпечувати дебюрократизацію навчальних закладів, їх постійну адаптацію до змінних зовнішніх умов і контингенту студентів тощо.

Самостійна робота з використання КТН. Впровадження в навчальний процес інформаційних технологій супроводжується збільшенням обсягів самостійної роботи студентів, що потребує постійної підтримки навчального процесу з боку викладачів.

Важлива роль належить *консультаціям, які ускладнюються з погляду дидактичних цілей*: вони зберігаються як самостійні форми організації навчального процесу і водночас є елементами інших форм навчальної діяльності (лекції, практики, семінари, лабораторні практикуми).

З використанням інформаційних технологій можливості організації самостійної роботи студентів розширюються. Самостійна робота з дослідницькою і навчальною літературою на паперових носіях зберігається як важлива ланка самостійної роботи студентів загалом, але її основу тепер становить самостійна робота з навчальними програмами, тестуючими системами, інформаційними базами даних.

Ефективність використання засобів інформаційних технологій у навчальному процесі залежить від успішності розв'язання завдань методичного характеру, пов'язаних з інформаційним змістом і способом використання автоматизованих систем навчання. Тому автоматизовані системи навчання доцільно розглядати як програмно-методичні комплекси (сукупність програмно-технічних засобів і реалізованих з їхнім використанням методів (методик) навчання, призначених для вирішення конкретних завдань навчального процесу).

Організація самостійної роботи з допомогою інформаційних технологій має низку переваг:

— забезпечує оптимальну для кожного конкретного студента послідовність, швидкість сприйняття матеріалу, можливість самостійної організації чергування вивчення теорії, розбору прикладів, методів розв'язання типових задач тощо;

— формує навички аналітичної і дослідницької діяльності;



— забезпечує можливість самоконтролю якості ідобутих знань і навичок;

— заощаджує час студента, необхідний для вивчення курсу.

Крім того, *за допомогою електронних видань*, на основі розроблених комп'ютерних програм можуть бути *реалізовані всі види контролю*. Це знімає частину навантаження з викладача і підсилює ефективність і своєчасність контролю.

Використання інформаційних технологій у навчальному процесі впливає на характер навчально-пізнавальної діяльності студентів, активізує самостійну роботу студентів з різними електронними засобами навчального призначення.

Найефективнішим є застосування інформаційних технологій для відпрацювання навичок і умінь, необхідних для професійної підготовки. Наприклад, для засвоєння теоретичного лекційного матеріалу використовуються не тільки аудиторії і заняття, а й створена система педагогічної підтримки (*консультування, здійснення поточного контролю, проведення комп'ютерного тестування, робота з навчально-методичними матеріалами*).

Ускладнюється структура і форми навчальної діяльності, як контроль, консультації і самостійна робота студентів.

Інформатизація навчального процесу значною мірою сприяє вирішенню проблем його гуманізації, особливо у ВТНЗ, оскільки з'являються можливості:

- значної інтенсифікації спілкування, врахування індивідуальних нахилів і здібностей, розкриття творчого потенціалу викладачів і студентів, диференціації навчання відповідно до особливостей студентів;

- вивільнення викладача і студента від необхідності виконання рутинних, технічних операцій, надання їм широких можливостей для вмршення пізнавальних, творчих проблем.



Використання НІТ дає змогу значно підвищити *ефективність інформації* за рахунок її своєчасності, корисності, доцільного дозування, доступності (зрозумілості), мінімізації шуму, оперативного взаємозв'язку джерела навчальної інформації та студента, адаптації темпу подання навчальної інформації до швидкості її засвоєння, врахування індивідуальних особливостей студентів, ефективного поєднання індивідуальної та колективної діяльності, методів і засобів навчання, організаційних форм навчального процесу, що значною мірою сприяє вирішенню проблем його гуманізації.

Важливу роль відіграє НІТ у фундаменталізації знань, різносторонньому і ґрунтовному вивченні предметної галузі, формуванні знань, необхідних для обґрунтованого пояснення причинно-наслідкових зв'язків досліджуваних процесів і явищ, пізнанні законів реальної дійсності. Фундаментальні знання необхідні для прикладних досліджень, а потреби повсякденної виробничої практики викликають і стимулюють відповідну пізнавальну діяльність, спрямовану на розкриття законів фундаментального характеру, що є одним із аспектів гуманітаризації освіти.

Інтенсивне оновлення матеріально-технічної бази ВНЗ з урахуванням останніх досягнень науки і техніки дає змогу розвивати *аудіовізуальну технологію навчання*, яка передбачає використання різноманітних технічних засобів навчання (ТЗН), в т. ч. комп'ютерних і електронних засобів. *Розрізняють рецептивне аудіовізуальне навчання*, пов'язане зі сприйманням і засвоєнням студентами аудіовізуальної навчальної інформації, яка передається за допомогою ТЗН (наприклад, телевізійних систем), та *інтерактивне*, яке забезпечує взаємодію студента і навчальної системи у формі діалогу людини і машини.

У використанні аудіовізуальних технологій у процесі навчання спостерігаються певні тенденції (С. Вайнер).

1. *Перша, розроблення і створення навчальних комплексів*, які забезпечують приймання, оброблення, збереження і відтворення необхідної аудіовізуальної інформації. Так, у вищій школі створюють і впроваджують у практику навчання системи, які об'єднують можливості комп'ютера та відеотехніки і в



комплексі задовольняють сучасні вимоги до навчального процесу у вищій школі. Поєднання відеомagneтoфона з комп'ютером дає змогу організувати навчальну діяльність студентів за типом «діалог — відео», що є відеопрограмою, в якій послідовність і вибір повідомлення визначається відповідною реакцією студента на запропонований йому навчальний матеріал. При цьому можливе використання різноманітних варіантів організації навчального процесу: від лінійного відео, за якого відбувається послідовний показ відеоматеріалів із заданою швидкістю, до певною мірою діалогу, яке дає змогу здійснити зворотний зв'язок за правильними і неправильними відповідями, залежно від відповіді того, хто навчається.

2. **Друга тенденція** полягає у широкому і різноманітному застосуванні в навчальній теле-, відеоапаратурі елементів інформатики, обчислювальної техніки, мікропроцесорних пристроїв, які приймають, записують і відтворюють навчальну аудіовізуальну інформацію.

3. **Третьою тенденцією** є створення компакт-дисккових систем, що зумовлено переходом від аналогових методів представлення і оброблення сигналів до цифрових. Так, застосування в навчанні оптичних компакт-дисків ОБКОМ уможливило поєднання звукової, текстової інформації, різноманітного ілюстративного матеріалу, їх перетворення, організування роботи студентів в інтерактивному (діалоговому) режимі. Використання лазерного відео-диска, порівняно з іншими аудіовізуальними технологіями навчання, значною мірою сприятиме досягненню вищого рівня освоєння студентом навчального матеріалу.

Вибираючи навчальні компакт-диски, слід враховувати науково-педагогічні та ергономічні критерії:

- наявність у навчальному матеріалі науково-достовірної і педагогічно обґрунтованої інформації, системи понять, законів, теорій та інших освітніх елементів з дисципліни, яку вивчають;
- дотримання гігієнічних вимог, що спрямовані на збереження зору, запобігання перевтомі студентів;



- вікові особливості тих, хто навчається;
- відповідність навчального матеріалу стандартам освітньої галузі;
- розподіл навчальної інформації за рівнями складності, способами сприйняття інформації (логічного, образно-емоційного тощо);
- наявність навчально-пізнавальних творчих завдань, що сприяють розпитку творчого мислення, аналітичного ставлення до об'єктів, що вивчаються;
- емоційну форму подання інформації, перевагу зорового ряду порівняно з голосовим та музичним, можливість обрання темпу і швидкості діяльності при вивченні нового матеріалу, розвинуту систему пошуку, використання стандартних меню і кнопок на панелях інструментів, можливість зв'язку з поновлюваними Інтернет-ресурсами і використання в україномовному навчальному середовищі тощо.

На сучасному етапі соціальних і технологічних перетворень однією з вимог до всіх учасників навчального процесу у ВНЗ є готовність майбутнього фахівця до використання інформаційно-комунікаційних технологій, комп'ютеризованих систем загалом у навчанні та професійній діяльності.

Виокремлюють три рівні такої готовності (Г. Козлакова):

- власний рівень володіння комп'ютеризованими технологіями,
- уміння безпосередньо використовувати їх у професійній діяльності,
- уміння підвищувати свій фаховий рівень за допомогою засобів Інтернету.

Важливим елементом цієї готовності є:

- не лише теоретична підготовка з певної галузі знань, а також і практичні уміння викладача організувати і провести навчальне заняття за допомогою комп'ютерних засобів і технологій;
- підготувати навчальне заняття за дистанційною формою навчання;



- застосувати фірмові розробки електронних навчальних посібників;
- створити власний електронний навчальний посібник з конкретної дисципліни;
- запровадити освітній Веб-сайт з метою поглиблення власної наукової і викладацької компетентності.

Для ефективного використання в навчальному процесі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій **викладач повинен володіти певними специфічними вміннями** (М.Жалдак):

— застосовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології в підготовці, аналізі, коригуванні навчального процесу, управлінні навчальним процесом і навчально-пізнавальною діяльністю студентів;

— добирати найраціональніші методи і засоби навчання, враховувати індивідуальні особливості студентів, їх нахили і здібності;

— ефективно поєднувати традиційні методичні системи навчання із новими інформаційно-комунікаційними технологіями.

5. Інтерактивне навчання як активна взаємодія викладача і студентів

Мислить той, кому ставлять розумні запитання.

Народна творчість

Термін «інтерактивний» прийшов до нас з англійської і має значення «взаємодія». Існують різні підходи до визначення інтерактивного навчання. Одні вчені визначають його як діалогове навчання: «Інтерактивний – означає здатність взаємодіяти чи знаходитись в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, комп'ютером) або ким-небудь (людиною). На думку О.Пометун та Л.Пироженко, **сутність інтерактивного навчання** полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх студентів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне,



групове). Завдяки ефекту новизни та оригінальності інтерактивних методів при правильній їх організації зростає цікавість до процесу навчання.

Методи інтерактивного навчання можна поділити на дві великі групи: **групові та фронтальні**. Перші передбачають взаємодію учасників малих груп (на практиці від 2 до 6-ти осіб), другі – спільну роботу та взаємонавчання всієї аудиторії.

Час обговорення в малих групах – 3-5 хвилин, виступ – 3 хвилини, виступ при фронтальній роботі – 1 хвилина.

До *групових методів* належать «робота в парах», «робота в трійках», «змінювані трійки», « $2+2=4$ », «карусель», «робота в малих групах», «акваріум».

Робота в парах.

Студенти працюють в парах, виконуючи завдання. Парна робота вимагає обміну думками і дозволяє швидко виконати вправи, які в звичайних умовах є часомісткими або неможливими (обговорити подію, твір, взагалі інформацію, вивести підсумок заняття, події тощо, взяти інтерв'ю один в одного, проанкетувати партнера). Після цього один з партнерів доповідає перед аудиторією про результати.

Робота в трійках. По суті, це ускладнена робота в парах. Найкраще в трійках проводити обговорення, обмін думками, підведення підсумків чи навпаки, виділення несхожих думок.

Змінювані трійки. Цей метод трохи складніший: всі трійки аудиторії отримують одне й те ж завдання, а після обговорення один член трійки йде в наступну, один в попередню і ознайомлює членів новостворених трійок з набутокм своєї.

$2+2=4$. Дві пари окремо працюють над вправою протягом певного часу (2-3 хвилини), обов'язково доходять до спільного рішення, потім об'єднуються і діляться набутим. Як і в парах, необхідним є консенсус. Після цього можна або об'єднати четвірки у вісімки, або перейти до групового обговорення.

Карусель. Студенти сідають у два кола – внутрішнє і зовнішнє. Внутрішнє коло нерухоме, зовнішнє рухається. Можливі два варіанти використання методу – для дискусії (відбуваються «попарні суперечки» кожного з кожним, причому кожен учасник внутрішнього кола має власні, неповторювані



докази), чи для обміну інформацією (студенти із зовнішнього кола, рухаючись, збирають дані).

Робота в малих групах. Найсуттєвішим тут є розподіл ролей: «спікер» – керівник групи (слідкує за регламентом під час обговорення, зачитує завдання, визначає доповідача, заохочує групу до роботи), «секретар» (веде записи результатів роботи, допомагає при підведенні підсумків та їх виголошенні), «посередник» (стежить за часом, заохочує групу до роботи), «доповідач» (чітко висловлює думку групи, доповідає про результати роботи групи).

Можливим є виділення експертної групи з сильніших студентів. Вони працюють самостійно, а при оголошенні результатів рецензують та доповнюють інформацію.

Акваріум. У цьому методі одна мікрогрупа працює окремо, в центрі аудиторії, після обговорення викладає результат, а решта груп слухає, не втручаючись. Після цього групи зовнішнього кола обговорюють виступ групи і власні здобутки.

Фронтальні методи – це «велике коло», «мікрофон», «незакінчені речення», «мозковий штурм», «аналіз дилеми (проблеми)», «мозаїка».

Велике коло. Студенти сидять по колу і по черзі за бажанням висловлюються з приводу певного питання. Обговорення триває, поки є бажаючі висловитися. Викладач може взяти слово після обговорення.

Мікрофон. Це різновид великого кола. Студенти швидко по черзі висловлюються щодо проблеми, передаючи один одному уявний «мікрофон».

Незакінчені речення. Дещо ускладнений варіант великого кола: відповідь студента – це продовження незакінченого речення типу «можна зробити такий висновок...», «я зрозумів, що...»

Мозковий штурм. Загальновідома технологія, суть якої полягає в тому, що всі студенти по черзі висловлюють абсолютно всі, навіть алогічні думки з приводу проблеми. Висловлене не критикують і не обговорюють до закінчення висловлювань.



Аналіз дилеми (проблеми). Студенти в колі обговорюють певну дилему (простіше) чи проблему (складніше, бо поліваріантно). Кожен каже варіанти, що складаються внаслідок вибору. Найкраще давати завдання вибору з особистісним сенсом (наприклад, «чи платити податки, якщо країна не здатна їх правильно розподілити?»).

Мозайка. Це метод, що поєднує і групову, і фронтальну роботу. Малі групи працюють над різними завданнями, після чого переформовуються так, щоб у кожній новоствореній групі були експерти з кожного аспекту проблеми.

Вимоги до впровадження інтерактивного навчання. Існують вимоги щодо реалізації інтерактивних методів навчання, невиконання яких може звести їх ефективність до нуля. Це насамперед такі: необхідно провести вступне заняття, на якому чітко і зрозуміло пояснити, що таке інтерактивне навчання, довести до відома студентів та опрацювати з ними **правила роботи в групах**, складені у зрозумілій формі:

1. Кожна думка важлива.
2. Не бійся висловитися!
3. Ми всі – партнери!
4. Обговорюємо сказане, а не людину!
5. Подумав, сформулював, висловив!
6. Говори чітко, ясно, красиво!
7. Вислухав, висловився, вислухав!
8. Тільки обґрунтовані докази!
9. Вмій погодитися і не погодитися!
10. Важлива кожна роль.

Без доброзичливої атмосфери в колективі застосування інтерактивного навчання неможливе, тому потрібно її створити і постійно підтримувати.

До кожного заняття слід сумлінно готуватися. «Легке» за формою інтерактивне навчання надзвичайно важке для викладача, адже добитися дисципліни і уваги за рахунок «сидить тихо!» неможливо. Окрім того, потрібно спланувати впровадження, робити його поступово. Краще ретельно підготувати кілька інтерактивних занять у навчальному році, ніж часто проводити похапцем підготовлені «ігри». В роботі



повинні бути задіяні в тій чи іншій мірі всі студенти. Справді, сильні студенти, а також особистості з високим рівнем контактності будуть проявляти вищу активність, ніж замкнуті і слабкі. Проте слід постійно «втягувати» їх в роботу, створювати ситуації успіху.

Інтерактивні технології – не самоціль. Потрібно постійно контролювати процес, досягнення поставлених цілей (вони повинні бути чітко сформульовані і легко контрольовані), у випадку невдачі переглядати стратегію і тактику роботи, шукати і виправляти недоліки.

Заняття не повинно бути перевантаженим інтерактивною роботою. Оптимально (з практики) – 1-2 методи за заняття.

Слід поєднувати взаємонавчання з іншими методами роботи – самостійним пошуком, традиційними методами.

Неможливо побудувати весь процес навчання виключно на інтерактивних методах. Це один з багатьох прийомів, які допомагають досягнути мети і приносять результат тільки в поєднанні з іншими.

Процес впровадження. Впровадження інтерактивних методів навчання відбувається за логікою «від простого до складного», паралельно необхідно застосовувати як фронтальні, так і групові методи.

У процесі застосування інтерактивного навчання можуть виникнути такі **проблеми та труднощі**:

1. Головна проблема: студент часто не має власної думки, а якщо і має, боїться висловлювати її відкрито, перед аудиторією

2. Часто студенти не вміють слухати інших, об'єктивно оцінювати їх думку, рішення.

3. Студент не готовий в процесі обговорення змінювати свою думку, йти на компроміс.

4. Студентам складно бути мобільними, змінювати обстановку, методи роботи.

5. Труднощі в малих групах: лідери намагаються «тягнути» групу, а слабші студенти відразу стають пасивними.

6. При обговоренні замість аргументувати свою думку, студент починає демагогію: «Ви ж самі сказали, цінною є кожна думка, а я так думаю і Ви мене не переконаєте!»



Проте за умови вмілого провадження інтерактивні методи навчання дозволяють залучити до роботи всіх студентів аудиторії, сприяють виробленню соціально важливих навиків роботи в колективі, взаємодії, дискусії, обговорення.

Узагальнення вивченого: В процесі застосування сучасних технологій навчання у студентів поглиблюється мотивація, підвищується рівень культури дискусії; виробляються вміння приймати спільні рішення, спілкуватися, доповідати, якісно змінюється рівень сприйняття студентами навчального матеріалу, рівень володіння головними мисленнєвими операціями – аналізом, синтезом, узагальненням, абстрагуванням. Сучасні технології навчання дають змогу наблизити викладання до нового, особистісно-зорієнтованого рівня. Тому однією з вимог до науково-педагогічного працівника є готовність майбутнього викладача ВНЗ до використання сучасних технологій навчання у ВНЗ.

Підсумкові запитання і творчі завдання

1. Назвіть сучасні технології навчання у ВНЗ.
2. Проаналізуйте основні положення диференційованого навчання у вищій школі.
3. Обґрунтуйте використання проблемного навчання у вищій технічній школі.
4. Окресліть методику використання ігрових технологій у вищій технічній школі.
5. Проаналізуйте можливості використання інформаційних технологій у ВНЗ.
6. Використовуючи проектну технологію, розробіть гуманітарну (гуманістичну) концепцію управління персоналом. Обовязково укладіть етичний кодекс керівника, викладача, студента.



Глосарій

Авторитет (лат. — влада, вплив) — визнання права викладача приймати відповідальне рішення, яке заслуговує повної довіри.

Адаптація — результат (і процес) взаємодії індивіда і навколишнього середовища, що забезпечує оптимальне його пристосування до життя і діяльності.

Антинаркогенне виховання — виховна діяльність, спрямована на формування у молоді несприйнятливості до наркогенних речовин (тютюну, алкоголю, наркотиків).

Бакалавр — це освітній ступінь, що здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180-240 кредитів ЄКТС.

Викладання — діяльність викладача, спрямована на управління навчально-пізнавальною діяльністю студента на основі врахування об'єктивних і суб'єктивних закономірностей, принципів, методів, організаційних форм і засобів навчання.

Виписки використовуються при необхідності викладання найбільш важливих місць, фактів, цифрових даних, точного формування правил та законів.

Виховання студентської молоді — це активний процес формування впродовж навчання у вищому навчальному закладі морально-психологічної готовності самовіддано працювати за обраним фахом.

Виховання — це процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Дидактика (грец. — повчальний) **вищої школи** — галузь педагогіки вищої школи, яка розробляє теорію освіти і навчання у вищих навчальних закладах, а також виховання у процесі навчання.

Дистанційна підготовка студентів безпосередньо за місцем їх перебування (проживання) на основі використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій.



Ділова навчальна гра — навчально-практичне заняття, яке передбачає моделювання діяльності фахівців і керівників виробництва щодо вирішення складної проблеми, прийняття певного рішення, пов'язаного з управлінням виробничим процесом.

Доктор наук — це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії і передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях.

Доктор філософії — це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра.

Екологічне виховання — систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток екологічної культури особистості.

Економічне виховання — організована педагогічна діяльність, спрямована на формування економічної культури особистості.

Емоційний інтелект особистості — уміння контролювати емоції, добре розвинену інтуїцію, товарииськість, незворушність у стресових ситуаціях.

Естетичне виховання — формування в особи здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності.

Закономірність виховання — стійкий, об'єктивний, істотний зв'язок у вихованні, реалізація якого сприяє ефективному розвитку особистості.

Закономірності навчання у вищому навчальному закладі — об'єктивні, стійкі та істотні зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність.



Заочна форма навчання – форма здобуття певного рівня вищої освіти, яка поєднує риси самонавчання та очного навчання (періодичне відвідування контактних занять).

Заочно-дистанційна форма навчання – інноваційна форма здобуття певного рівня вищої освіти без відриву від виробництва, яка реалізується на основних засадах заочної форми навчання, шляхом гармонійного поєднання таких періодів навчання, як формування самостійної діяльності студентів із засвоєння програми навчання за фахом під час їх безпосереднього перебування в університеті;

Засоби навчання – це різноманітні матеріали і знаряддя навчального процесу, завдяки яким більш успішно і за короткий час досягаються визначені цілі навчання.

Проблемне (грец. — задача, утруднення) навчання — дидактична система, яка ґрунтується на закономірностях творчого засвоєння знань і способів діяльності, на прийомах і методах викладання та учіння з елементами наукового пошуку.

Зміст освіти — науково обґрунтована система дидактичного та методично оформленого навчального.

Імідж — створений у свідомості людей навколо емоційнозabarвленого образу індивіда, що відображає їхні соціальні очікування.

Індивідуальне завдання – одна з форм самостійної роботи студентів, яка передбачає створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів і має на меті поглиблення, узагальнення і закріплення знань, які студенти одержують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці.

Індивідуальне навчальне заняття – це організаційна форма навчального заняття, що проводиться з окремими студентами для підвищення рівня їх підготовки і розкриття індивідуальних творчих здібностей. Індивідуальні навчальні заняття організуються за окремим графіком, затвердженим завідувачем кафедри.

Індивідуальний стиль педагогічної діяльності — це педагогічний «почерк» певного викладача, який визначає його



манеру працювати, педагогічну майстерність, яка пов'язана з його педагогічними здібностями.

Індивідуально-консультаційна робота – це форма організації навчальної роботи викладача зі студентами, яка здійснюється шляхом створення необхідних умов для виявлення і розвитку індивідуальних особливостей студента на основі особистісно-діяльнісного підходу.

Колектив — найвищий рівень розвитку міжособистісних відносин у групі.

Комп'ютерна модель – це адекватна або наближена модель реального процесу або явища, реалізована комп'ютерними засобами.

Комп'ютерна (інформаційна) технологія навчання (КТН) — технологія навчання спрямована на досягнення цілей інформатизації навчання на основі застосування комплексу функціонально залежних педагогічних, інформаційних, методологічних, психофізіологічних і ергономічних засобів і методик, (створених і організованих на базі технічного й програмного забезпечення ЕОМ.

Конспект (лат. – огляд) це коротка, стисла, послідовно викладена за текстом універсальна форма запису основного змісту прочитаного, яка може супроводжуватися різними вищезгаданими записами.

Консультація – це організаційна форма навчального заняття, при якій студент одержує відповіді від викладача на конкретні запитання чи пояснення певних теоретичних положень або аспектів їх практичного застосування.

Контрольні заходи – дидактичний засіб управління навчанням, спрямований на забезпечення ефективності формування знань, умінь і навичок, використання їх на практиці, стимулювання навчальної діяльності студентів, формування у них прагнень до самоосвіти.

Конфлікт – це зіткнення на індивідуально-психологічному (студент-студент) або соціально-психологічному (група-окремий студент) рівнях конкурентних або несумісних потреб, мотивів, інтересів, дій, учинків, які конфлікти супроводжуються почуттям душевного дискомфорту, емоційної напруги,



тривожності, стресу, станом когнітивного дисонансу тощо. Конфлікти виникають на діловому (предметному) та міжособистісному підґрунті.

Курсова робота (проект) – це вид наукової роботи, що передбачає самостійне дослідження студентом актуальних проблем і теоретичне їх викладення відповідно до вимог щодо оформлення результатів наукових досліджень.

Лабораторне заняття – це організаційна форма навчального заняття, на якому студенти під керівництвом викладача проводять експерименти чи дослідження в навчальних лабораторіях з використанням відповідного навчально-методичного забезпечення, устаткування, комп'ютерної техніки з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень відповідної науки (дисципліни), набувають практичних навичок з лабораторним устаткуванням, обладнанням, комп'ютерною технікою, методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі.

Лекція – це основна організаційна форма проведення навчального заняття, що є логічно вивершеним, науково обґрунтованим і систематизованим викладом певного наукового чи науково-методичного питання, ілюстрованим за необхідності засобами наочності та демонстрацією результатів досліджень.

Лідер – це особистість, за якою всі інші члени групи визнають право брати на себе найвідповідальніші рішення, які торкаються їхніх інтересів, і визначати напрям і характер діяльності всієї групи.

Лідерство – це здатність окремої особистості (лідера) спонукати інших діяти, надихати їхню активність на певну діяльність.

Магістр – це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом (науковою установою) у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми.



Методичні вказівки — навчальні або виробничо-навчальні видання роз'яснень з певної теми, розділу або питань навчальної дисципліни, виду практичної діяльності.

Методологія — вчення про методи пізнання та перетворення світу, система взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих методів.

Методом навчання називають спосіб упорядкованої взаємозв'язаної діяльності викладача, направленої на рішення завдань виховання і розвитку навчаємих в процесі навчання.

Молодший бакалавр — це освітньо-професійний ступінь, що здобувається на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти і присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 90-120 кредитів ЄКТС. Особа має право здобувати ступінь молодшого бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

Моральне виховання – виховна діяльність, що має на меті сформувати стійкі моральні якості, потреби, почуття, навички і звички поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності.

Навчальні посібники — навчальні видання, що доповнюють або частково (повністю) замінюють підручник

Навчання студентів охоплює весь процес фахової підготовки фахівця з вищою освітою, знання якого завжди можуть бути застосовані на практиці.

Навчання як основна категорія дидактики об'єднує процеси передавання, засвоєння, збереження і застосування інформації для розв'язання конкретних дидактичних завдань.

Наукова організація праці майбутнього науковопедагогічного працівника — це вивчення складу його праці й таку її організацію, яка базується на головних положеннях педагогіки, психології, фізіології стосовно вимог до діяльності викладача вищого технічного навчального закладу, враховує можливості та вікові особливості його організму, створює сприятливі умови для його розвитку.

Наукові працівники — це особи, які за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту)



професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-організаційну діяльність та мають відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання.

Науково-дослідна робота – це форма організації наукової та дослідної роботи студентів, за якої вони залучаються до активної самостійної (або під керівництвом викладача) науково-дослідної діяльності для формування наукового світогляду, розвитку науково-дослідних умінь, навичок творчого вирішення практичних завдань; це форма сприяння молодим дослідникам в опануванні методології та методів наукового пошуку.

Науково-педагогічні працівники — це особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність.

Національне виховання – це виховання студентської молоді на багатовікових традиціях у дусі українського виховного ідеалу.

Оптимальне педагогічне спілкування куратора з вихованцями – це спілкування, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації студента, творчого характеру діяльності, для формування його особистості, забезпечує сприятливий психологічний клімат, попереджує створення психологічних бар'єрів, дозволяє максимально використовувати у навчальному процесі особистісні та професійні якості викладача.

Освіта – це активний процес не лише засвоєння знань, вмінь, навичок, а й процес залучення до культури суспільства і людства – власне систематизований досвід такого залучення і складає зміст педагогічної науки і педагогічної діяльності.

Освітня (освітньо-професійна чи освітньо-наукова) програма — система освітніх компонентів на відповідному рівні вищої освіти в межах спеціальності, що визначає вимоги до рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за цією програмою, перелік навчальних дисциплін і логічну послідовність їх вивчення, кількість кредитів ЕКТС, необхідних для виконання цієї програми, а також очікувані результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач відповідного ступеня вищої освіти.



Очна форма навчання – це форма здобуття певного рівня вищої освіти, яка побудована на принципі особистого спілкування студентів і викладачів в ході лекцій, під час контактних і семінарських занять в установленому розкладом обсязі.

Педагогіка вищої школи — наука про закономірності навчання і виховання студентів, а також їх наукову і професійну підготовку як фахівців відповідно до вимог держави.

Педагогічна техніка — це вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу.

Педагогічне спілкування – це професійне спілкування викладача зі студентами в процесі навчання і виховання.

Педагогічні здібності — комплекс якостей особистості, які відповідають вимогам педагогічної діяльності та забезпечують оволодіння цією діяльністю і досягнення у ній високих результатів.

Педагогічні працівники — це особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах провадять навчальну, методичну та організаційну діяльність.

Підручник — книга, яка містить основи знань з певної навчальної дисципліни, викладені на рівні сучасних досягнень науки згідно з цілями навчання, визначеними програмою і вимогами дидактики.

Правове виховання – виховна діяльність ВНЗ, сім'ї, правоохоронних органів, спрямована на формування в молоді правової свідомості, навичок і звичок законслухняності.

Практична підготовка студента – обов'язковий компонент навчального процесу, який має за мету набуття студентом професійних навичок і вмінь для подальшого використання їх у реальних виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання і творчо їх застосовувати в практичній діяльності.

Практичне заняття – це організаційна форма навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень науки (дисципліни) і формує вміння та навички їх практичного застосування шляхом виконання практичних завдань.



Принцип виховання – керівне твердження, яке відображає загальні закономірності процесу виховання і визначає вимоги до змісту його організації і методів.

Принципи (лат. — *початок, основа*) **навчання** — основні положення, що визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної роботи.

Програма виховання — короткий виклад основних положень і цілей діяльності вищого навчального закладу щодо виховання студентів упродовж усього періоду їх навчання.

Професійна готовність науково-педагогічного працівника до педагогічної діяльності передбачає його професійну компетенцію та певну сукупність особистісних якостей і властивостей.

Професійна освіта студентів передбачає володіння загальними і професійними знаннями, виробничими вміннями і навичками згідно з профілем.

Процес виховання у ВНЗ – система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості майбутнього фахівця.

Процес навчання — це цілеспрямований процес взаємодії викладача і студента, в ході якого здійснюється навчання, виховання і розвиток студента.

Психологія вищої школи – це наука, що вивчає закономірності функціонування психіки студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності та специфіку науково-педагогічної діяльності викладача, а також соціально-психологічні особливості професійно-педагогічного спілкування та взаємин викладачів і студентів.

Психолого-педагогічна структура діяльності — система дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей через розв'язання педагогічних завдань.

Ректорський контроль – особливий вид внутрішнього контролю рівня знань, вмінь і навичок студентів університету, метою якого є встановлення рівня ефективності використання різних форм і методів викладання науково-педагогічними працівниками наук (дисциплін); отримання інформації про характер пізнавальної діяльності, рівень самостійності та



активності студентів; оцінка залишкового рівня знань із науки (дисципліни) з подальшим аналізом та узагальненням; належна підготовка для проходження ліцензійних і акредитаційних процедур і забезпечення максимально об'єктивного оцінювання знань студентів; перевірка якості навчального процесу на кафедрах і рівня викладання наук (дисциплін) окремими науково-педагогічними працівниками.

Реферат (лат. – робити доклад, повідомляти) – це короткий виклад суттєвості змісту якої-небудь книги, теми, чи окремого питання прочитаного джерела.

Рівень домагань особистості — це прагнення досягти мети тієї складності, на яку людина вважає себе здатною.

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність викладачів, кураторів із розвитку інтелектуальних здібностей і мислення людини, прищеплення культури розумової праці.

Самовиховання – свідомо діяльність людини, спрямована на вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних.

Самооцінка — оцінка особистістю самого себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей.

Самосвідомість — усвідомлення людиною себе як особистості (своїх якостей і рис, стосунків з іншими людьми, місця і ролі в суспільстві).

Самостійна робота – різноманітні види індивідуальної і колективної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або в поза аудиторний час за завданнями викладача, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі.

Семінарське заняття – це організаційна форма навчального заняття, при якій викладач організовує дискусію навколо попередньо визначених тем, до яких студенти готують тези виступів і презентації на підставі індивідуально виконаних завдань.

Соціалізація особистості — процес і результат засвоєння та активного відтворення індивідом соціального досвіду в діяльності та спілкуванні з іншими людьми.

Ставлення до професії — це важливий психологічний чинник оволодіння професійними знаннями, вміннями та



навичками.

Статеве виховання – складова загального процесу виховної роботи, що забезпечує правильний статевий розвиток молоді та оволодіння нормами взаємин із представниками протилежної статі, а також правильне ставлення до питань статі.

Студентство — це молодь, що проходить стадію персоналізації на основі цілеспрямованого засвоєння навчальних, професійних і соціальних функцій шляхом свідомого оволодіння професійними знаннями, вміннями й навичками, набуття професійних якостей під час навчання у вищих навчальних закладах.

Студентська академічна група — більш-менш постійна в межах навчального року сукупність студентів, що об'єднані завданням гуртової навчально-професійної діяльності та перебувають у безпосередньому контакті один з одним.

Студентське самоврядування — це право і можливість студентів вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні вищим навчальним закладом.

Трудове виховання — процес залучення молоді до різноманітних педагогічно організованих видів суспільно корисної праці з метою передання їй виробничого досвіду, розитку в неї творчого практичного мислення, працьовитості й свідомості людини праці.

Учіння — цілеспрямований процес засвоєння студентами знань, умінь і навичок, регламентований навчальними планами і програмами.

Фахова компетентність — здатність успішно виконувати професійні завдання і обов'язки тієї посади, на яку людина претендує.

Фізичне виховання — система соціально-педагогічних заходів, спрямована на зміцнення здоров'я та загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь.

Я-концепція (лат. — сприйняття) — динамічна система уявлень людини про себе, на основі якої вона вибудовує взаємовідносини з іншими людьми.



Список використаних джерел

1. Бенеш Г. Психологія: dtv-Atlas: Довідник: Пер. з нім. / Худож. Герман і Катаріна фон Заальфельд; Наук. ред. пер. В.О. Васютинський. – К. : Знання-Прес, 2007. – 510 с.
2. Василенко Г. В. Особливості соціально-педагогічної профілактики правопорушень студентської молоді у вищих навчальних закладах [Електронний ресурс] / Г. В. Василенко – Режим доступу: <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/problemu44/28.pdf>
3. Винославська О.В. Психологія [Електронний ресурс] / О.В. Винославська – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavska_psihologiya/zmist.htm
4. Винославська О. В., Малигіна М. П. Людські стосунки: Навчальний посібник. – 2-е вид., перероб. і доповн. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 142 с.
5. Вітвіцька С. С. Основи педагогіки вищої освіти [Електронний ресурс] / С. С. Вітвіцька – Режим доступу: http://ebooktime.net/book_162.html
6. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: Навч. посібник. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 256 с. (Альма-матер).
7. Гетьман І. А. Місце і роль куратора в навчально-виховному процесі вищого технічного навчального закладу [Електронний ресурс] / І. А. Гетьман – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N125/N125p159-163.pdf
8. Давидович С. Н., Цецик Я. П., Якубовська С. С. Формування у молоді рис політичного лідера в умовах навчання у вищому технічному навчальному закладі / Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія «Історичні та політичні науки»/ Рівненський державний гуманітарний університет, Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету. – Випуск 22. – Рівне, 2015. – С. 63–67.
9. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К., 1994.



10. Джонсон, Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування / Пер. з англ. В. Хомика. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 288 с.

11. Закон України «Про вищу освіту».

12. Закон України «Про освіту».

13. Зубкова І. Ю. Психологічні особливості Я-образу вчителя-професіонала за структурними компонентами цілісної моделі // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 5. – С. 4–11.

14. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академічної групи / Методичні рекомендації / Під редакцією Н. К. Желябіної. – Запоріжжя : ЗДІА, 2007. – 67 с.

15. Каньковський І. Є. Структура та зміст компетенцій інженера-педагога [Електронний ресурс] / І. Є. Каньковський – Режим доступу: <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/40-41/11.pdf>

16. Карплюк С. О. Формування сприятливого соціально-психологічного клімату в студентській академічній групі педагогічного ВНЗ [Текст] / С. О. Карплюк // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. – Вип. 9. – Київ, 2006. – 440 с., С. 421–429.

17. Колошин В. Ф. Самоактуалізація викладача // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 1. – С. 7–9.

18. Кочина В. В. Формування культури професійного спілкування майбутніх інженерів-педагогів [Електронний ресурс] / В. В. Кочин – Режим доступу: http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/p_46/17.pdf.

19. Кочубей А. В., Прохоров Б. І. Психологія: Навчальний посібник. – Рівне : НУВГП, 2011. – 220 с.

20. Кочубей А. В. Формування творчої компетентності майбутніх інженерів у освітньому просторі ВНЗ. Нова педагогічна думка: Науково-методичний журнал. № 1 – Рівне, 2012. – С. 161–166.



21. 10. Кочубей А. В. Едукація як ефективний засіб цілісності навчально-виховного процесу в технічному ВНЗ. Нова педагогічна думка: Науково-методичний журнал. № 1 – Рівне, 2013. – С. 32–37.

22. Кочубей А. В. Інноваційні методи викладання гуманітарних дисциплін у технічних ВНЗ. Наукові записки Луцького національного технічного університету. – Луцьк-Світязь : ЛНТУ, 2013. – С. 78–83.

23. Кочубей А. В. Інтеграція як ефективне методичне явище в процесі підготовки студентів технічного ВНЗ. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 9 (52). – Рівне : РДГУ, 2014. – С. 190–193.

24. Кочубей А. В. Формування риторичної компетенції майбутнього інженера як мотивація до кар'єрного зростання. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 52: збірник наукових праць. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманов, 2015. – С. 121–126.

25. Козяр М. М., Кочубей А. В. Формування творчодослідницької компетентності майбутніх інженерів у освітньому просторі технічних ВНЗ. Матеріали I Всеукраїнського науково-практичного семінару, Київ, 27 січня 2015 р. / за заг. ред. В. О. Радкевич; Інститут професійно-технічної освіти НПП України. – Київ, 2015. – С. 61–69.

26. Kochubey A. Art Technology Training as a Factor of Formation of Human Qualities of Mechanical Engineering Future Professionals...International Journal of New Economics and Social Sciences. – № 2 (2), 2015. – С. 207–217.

27. Кочубей А. В., Сасюк З. К. Коучинг як педагогічна технологія формування гуманітарної освіти в технічних ВНЗ /



А. В. Кочубей, З. К. Сасюк // Науково-педагогічний журнал «Молодь і ринок» Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – 2016. – № 3 (134) – С. 33–38.

28. Красносільська Н. С. Підготовка майбутніх кураторів академічних груп до виховної роботи зі студентами [Електронний ресурс] / Н. С. Красносільська – Режим доступу: <http://www.psych.kiev.ua/>

29. Кузьмінський А. І. Педагогічна майстерність викладача вищої школи та її вплив на якість навчання [Електронний ресурс] / А. І. Кузьмінський – Режим доступу: http://www.intellectinvest.org.ua/rus/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_autors_kuzminsky_ait/

30. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К. : «ЕксОб», 1999. – 304 с.

31. Лузан П. Г. Теоретичні і методичні основи формування навчально-пізнавальної активності студентів у вищих аграрних закладах освіти [Електронний ресурс] / П. Г. Лузан – Режим доступу: <http://base.dnsgb.com.ua/files/ard/2004/04lpgazo.pdf>

32. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. – 3-тє вид., випр. – К. : Вища шк., 2004. – 487 с.

33. Макарова Л. І., Гах Й. М. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 116 с.

34. Максименко С. Д. Загальна психологія: Навчальний посібник. – К. : «Центр навчальної літератури», 2008. – 272 с.

35. Мороз О. Г., Юрченко В. І. Підготовка майбутнього викладача вищої школи: психолого-педагогічний ракурс / О. Г. Мороз, В. І. Юрченко // Наукові записки: Зб. наук. стат. НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К. : НПУ, 2001. – Вип. 41. – С. 156–159.

36. Мороз О. Г., Юрченко В. І. Психолого-педагогічна модель викладача вищої школи / О. Г. Мороз, В. І. Юрченко // Наукове проектування інноваційних та альтернативних систем вищої освіти. — Тернопіль, 2000. — С. 187–189.



37. Нісімчук А. С., Падалка О. С., Шпак О. Т. Сучасні педагогічні технології. – К, 2000. – 368 с.
38. Никитюк Е. О., Шабанова Ю. О. Впровадження світових тенденцій інженерної педагогіки в вищій технічній освіті України [Електронний ресурс] / Е. О. Никитюк, Ю. О. Шабанова – Режим доступу: <http://ir.nmu.org.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3215/105-107.pdf>
39. Освітні технології. / За ред. О. М. Пехоти. – К., 2002. – 255 с.
40. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Навчальний посібник. – К. : Академвидав, 2005. – 448 с. (Альма-матер)
41. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. Л. Ортинський – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
42. Павелків Р. В. Загальна психологія. Підручник. – К., 2004. – 506 с.
43. Пазиніч Ю. М. Роль інженерної педагогіки в сучасній освіті [Електронний ресурс] / Ю. М. Пазиніч – Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2009-3-2/19_Pazinich.pdf
44. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.; За ред. З. Н. Курлянд. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
45. Педагогічна творчість і майстерність. Хрестоматія / Інститут змісту і методів навчання / Н. В. Гузій (укл.). – К., 2000. – 167 с. (Розд. 1).
46. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: Підручник. – 2-е вид. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.
47. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: Практикум; Навч. посіб. – К. : Каравела, 2008. – 336 с.
48. Полуніна О. В. Психологічна компетентність викладача вищого педагогічного навчального закладу як чинник успішності управління процесом учіння студентів: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 16 с.
49. Психологія: Підручник/ Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. – 4-тє вид., стереотип. – К. : Либідь, 2003. – 560 с.



50. Резніченко О. М. Умови ефективної позааудиторної роботи куратора у вищих технічних навчальних закладах [Електронний ресурс] / О. М. Резніченко – Режим доступу: <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/40-41/25.pdf>

51. Романовська О. О. Організаційно-педагогічні умови підготовки конкурентноздатного фахівця в інженерно-педагогічному навчальному закладі [Електронний ресурс] / О.О. Романовська – Режим доступу: <http://mydisser.com/en/catalog/view/238/240/12993.html>

52. Савчин М. В. Педагогічна психологія: Навч. посіб. – К. : Академвидав, 2007. – 424 с. (Альма-матер).

53. Сисоева С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю традиційної та дистанційної форм навчання. – 2-ге вид. доп., випр. – Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2008. – 532 с.

54. Стейн Стівен Дж., Бук Говард І. Переваги EQ: Емоційний інтелект та ваші успіхи / Пер. з англ. – Днепропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. – 384 с.

55. Степанишин Б. І. Особа викладача інституту та шляхи її формування // Рідна школа. – 1992. – № 2. – С. 60–67.

56. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Посібник. – К. : Академвидав, 2003. – 504 с.

57. Тищенко С. П. Психологічна компетентність педагога як складова професійного успіху // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. – 2001. – № 3-4. – С. 81–89.

58. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи [Електронний ресурс] / Т. І. Туркот – Режим доступу: http://pidruchniki.com/19160627/pedagogika/vischa_inzhenerno-tehnichna_osvita

59. Філоненко М. М. Психологія спілкування. Підручник. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

60. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. – К. : «Академвидав», 2006. – 352 с. (Альма-матер).

61. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 528 с.



62. Шмалей С. Технології навчання та психічне здоров'я [Текст] / С. Шмалей // Науковий світ. – 2007. – № 3. – С. 20–21.

63. Штефан Л. В. Особливості формування інноваційної культури кураторів академічних груп у сучасних умовах [Електронний ресурс] / Л. В. Штефан – Режим доступу: <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/problemu44/32.pdf>

64. Щербань Т. І. Сутність педагогічної культури // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 67–72.

65. Якубовська С. Педагогічні здібності як компонент готовності викладача вищого технічного навчального закладу до педагогічної діяльності // Нова педагогічна думка. – 2012. – № 1. – С. 265–267.

66. Якубовська С. Застосування проблемного методу у підготовці майбутніх науково-педагогічних працівників технічного ВНЗ // Нова педагогічна думка. – 2013. – № 1. – С. 253–255.

67. Якубовська С. Методично-виховні вміння майбутніх кураторів вищих технічних навчальних закладів в контексті збереження психічного здоров'я // Освіта регіону. – 2013. – № 3. – С. 267–270.

68. Якубовська С. Перспективи впровадження відкритої освіти в Україні // Актуальні проблеми сучасної філософії та науки у глобалізованому світі: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. П. Ю. Сауха. – Житомир : В-во ФОП Євенок О. О., 2014 р. – 296 с.

69. Якубовська С., Мартиневська О. Залежність конкурентоспроможності випускника вищої школи від ефективності реформування вищої освіти // Нова педагогічна думка. – 2012. – № 1. – С. 213–215.

70. Якубовська С. С. Емоційний інтелект як складова успіху управлінської діяльності майбутніх фахівців // Нова педагогічна думка. – 2009. – Спецвипуск № 2, грудень. – С. 304–312.

71. Якубовська С. С. Методичне забезпечення освітнього процесу в умовах застосування кредитно-модульної системи та інформаційних технологій у вищому технічному навчальному закладі // Педагогічний процес: теорія і практика: Збірник



наукових праць. – Київ : Видавництво «ЕКМО», 2008. – С. 377–385.

72. Якубовська С. С. Методичне забезпечення психолого-педагогічної підготовки магістрів у ВНЗ непедагогічного профілю // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць / Ред. кол. Н.В. Гузій (відповідальний редактор) та ін. – Вип. 11(21). – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – С. 187–190.

73. Якубовська С. С. Особливості педагогічної освіти дорослих: теоретико-методологічний аспект / Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: збірник наукових праць / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. – Том І. – Переяслав-Хмельницький, 2015 – С. 399–407.

74. Якубовська С. С. Психологія управління: Навч. посібник. – Рівне : НУВГП, 2011. – 360 с.

75. Якубовська С. С. Формування базових компетенцій майбутнього фахівця вищого технічного навчального закладу в процесі психолого-педагогічної підготовки магістрів // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць / Ред. кол. Н. В. Гузій (відповідальний редактор) та ін. – Вип. 14 (24). – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – С. 297–300.

76. Якубовська С. С. Формування і розвиток особистості викладача вищого технічного навчального закладу в процесі психолого-педагогічної підготовки магістрів // Освіта регіону. – 2011. – № 3. – С. 400–403.

77. Якубовська С. С. Формування педагогічної компетенції як складової фахової моделі магістрів вищого технічного навчального закладу // Компетентнісний підхід у сучасній університетській освіті: Збірник наукових праць. – Рівне : НУВГП, 2011. – С. 102–110.



78. Yakubovska S. The Development of Professional Competence of the Future Motivational Specialists with Higher Economic Education...International Journal of New Economics and Social Sciences. – № 2 (2), 2015. – С.217-226.



Національний університет
водного господарства
та природокористування

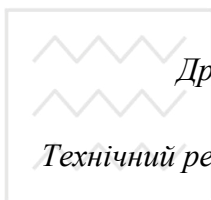


Навчальне видання

*Кочубей Алла Володимирівна
Якубовська Світлана Святославівна*

ПЕДАГОГІКА ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Навчальний посібник



Друкується в авторській редакції

Технічний редактор

Г.Ф. Сімчук

Підписано до друку 13.12.2016 р. Формат 60×84 ¹/₁₆.
Папір друкарський № 1. Гарнітура Times. Друк різнографічний.
Ум.-друк. арк. 17,0. Обл.-вид. арк. 17,8.
Тираж 100 прим. Зам. № 5300.

*Видавець і виготовлювач
Редакційно-видавничий відділ
Національного університету
водного господарства та природокористування
33028, Рівне, вул. Соборна, 11.*

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції РВ № 31 від 26.04.2005 р.*